

E-demokratin
som låste
sig

s.4

Indiens
framsteg
överskattas

s.8

Martina Löw
om våra
parallella liv

s.28

AXESS

Nummer 2 Mars 2006

Pris: 59:50 kr

TEMA

FÖTTER MED RÖTTER

Om minoriteter som behåller
förankringen i den egna
kulturen också på distans

FRIZON

VALET SOM GJORDE
UGANDA MINDRE FRITT

DEBATT:

LARS LEIJONBORG:

Inrätta ett
Invandrarnas
museum

BO ROTHSTEIN:

Reformer på
ovetenskaplig
grund

RECENSIONER:

Vetenskapens
utsatthet
skapar fusk

FOTO: STEN WIDMALM

AXELERATION 4-15**TILLBAKA TILL E-FRAMTIDEN**

De offentliga satsningarna på e-demokrati kom av sig. Men **Lars Ilshammar** finner att det händer saker på annat håll. 4-6

DET GLOBALA INDIEN ÄR LITET

Ännu dröjer det innan Indien blir nästa globaliseringskraft efter Kina, menar **Jyotirmaya Sharma**. 8-9

DEBATT

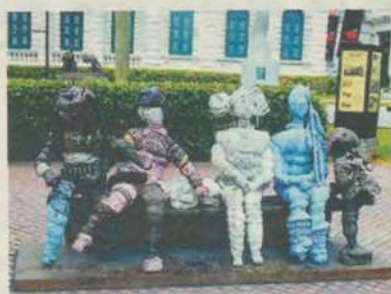
Lars Leijonborg vill inrätta ett Invandrarnas museum. **Bo Rothstein** skönjer ett forskningsförakt på universiteten. 11-15

ÖVRIGT

Syriens minoritetsregim, kris och kultur, långsammast möjliga musikstycke, franska tillbakagångster.

... vi lånar inte ord från det hotfulla utlandet,
utan från vår stolta svenska historia.

Lars Melin om en ny lånordstrend i politiken. 7

TEMA: FÖTTER MED RÖTTER 16-27

Fast förankrad kultur.

FOTO: KARL-OLOV ARNSTBERG

Diaspora myntades på judarnas existens utanför Israel men begreppet har börjat användas mer generellt. Åtskilliga minoriteter skapar gemenskaper i nya hemländer och behåller en vital relation till ursprungslandet och dess kultur. En del diasporiska gemenskaper vill vara beständiga, konstaterar **Karl-Olov Arnstberg**, men det är långtifrån alla minoriteter som förmår upprätthålla dem. I sin studie av muslimer från Bangladesh i London visar **John Eade** hur skiftande attityder utkristalliseras till både den egna kulturen och det engelska samhället. Att en kultur kan fortsätta att utöva inflytande oavsett om man vill eller ej framgår av **Fataneh Farahanis** essä om slöjan, ett plagg hon bar som ung i Iran och som fortfarande ligger kvar som en inre slöja och sysselsätter hennes tankar.

Martina Löw.

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

INTERVJU 28-30**VÅRA LIV UTSPELAR SIG I MÅNGA PARALLELLA RUM**

Vår uppfattning av närhet och distans har förändrats, menar sociologen **Martina Löw**, men de nya erfarenheterna saknar ännu ett språk. I ett samtal med **Håkan Forsell** argumenterar hon för en revidering av det traditionella rumsbegreppet.

TRADITION 31-33**JAG, JAG, JAG GJORDES TILL FILOSOFISK FORMEL**

Fichte gjorde människan radikalt fri, men **Carl-Göran Heidegren** visar att han låste in henne i ett övervakningssamhälle. Man blir aldrig färdig med Fichte även om man ibland lägger honom ifrån sig.

FRIZON 34-37**VALOBSERVATÖRER GJORDE MER SKADA ÄN NYTTA I UGANDA**

President Museveni påbörjar nu sin tredje mandatperiod. EU:s valobservatörer godkände valet i februari och riskerar därmed att legitimera en utveckling som inte går i demokratisk riktning. **Sten Widmalm** rapporterar direkt från Uganda om en valkampanj med skeva förutsättningar.

En fri valkampanj?

RECENSIONER 38-47**DET VETENSKAPLIGA FUSKET****AVSLÖJAR FORSKNINGENS ROLL I SAMHÄLLET**

Mats Benner har läst studier om oärlighet och manipulerade resultat inom forskningsvärlden och ser ingen önskvärd väg tillbaka till vetenskapens självreglerande isolering. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Jytte Klausen, Andrew Delbanco, Karl Schlögel, Harald Welzer, Nancy Sherman med flera.

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans

Redaktörer: Lisa Irenius och Erik Wallrup

Gästredaktör: Håkan Forsell

Redaktionsassistent: Hedvig Anderson

Marknadskoordinator: Katarina Ahldin

Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt

Korrektur: Thomas Andersson

Repro: Sammy Elers-Svensson

Omslagsbild: Karl-Olov Arnstberg

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Tommy Möller, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans

ISSN: 1651-0941

Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-791 52 50

Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 400 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Rädsla för det välbekanta

Dogmatism och fanatism är en del av Europas historia. Samma kritiska tänkande som använts här måste kunna användas när det inte är vår egen kultur som granskas. Tolerans måste vila på argumentets företrädare.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Kan händelserna i samband med publiceringen av karikatyrerna av profeten Muhammed ses som en civilisationernas kamp i Samuel Huntingtons bemärkelse? Som polemik mot uppfattningen att världen beredvilligt kommer att ansluta sig till den liberala demokratin är hans bok, som ju nu finns på svenska, förtjänstfull. De kulturella skillnaderna skall inte underskattas och möjligen blir de ännu viktigare när världen genom globaliseringen och emigrationsströmmarna förs samman. Som prognos över hur det kan bli är boken svår att avfärda.

Men att inse att det kan bli så är något helt annat än att säga att det bör eller måste bli så. Huntington säger att liberalism och individualism är västerländska ideal som inte kan exporteras. Universalism på den globala scenen och multikulturalism på det nationella planet är dömda att misslyckas. I varje fall i första ledet säger han inget annat än vad den postmoderna vänstern länge påstått: universalism är kulturimperialism.

Mycket har sagts om Huntingtons bild av andra civilisationer. Minst lika diskutabel är hans syn på den västerländska traditionen som något enhetligt. Det skulle innebära att det liberala, sekulariserade samhälle vi har levt i under en faktiskt väldigt kort tid mognat fram liksom av sig självt. Men Europas sekularisering och demokratisering har ju varit komplicerade och blodiga förlopp! Utöver religionskrigen och den långa kampen för att driva tillbaka kyrkan har det tjugonde seklet präglats av en enorm konflikt, under vilken det liberala samhället utmanades av kommunism och nationalsocialism, som i väsentliga avseenden kan ses som politiska religioner. Det är en av tidsandans märkligaste krumbukter att

det liberala samhället förväntas känna skuld inför vad dess motståndare gjort och därför vara återhållsamt i sin kritik av besläktade tendenser i andra kulturer.

Det sägs att Europa präglas av en rädsla för det främmande. En sådan finns absolut, men det finns nog också en rädsla för det bara alltför välbekanta: religiös dogmatism som vill sätta gränser för det kritiska tänkandet, totalitära rörelser som tar avstamp i verkliga eller inbillade missköllanden och lanserar konspirationsteorier som världsförklaringar. Vi möter dem nu också i en annan kulturs och religions språkdräkt, men de är fullt igenkännbara från den europeiska historien.

Till skillnad från Huntington tror jag att både universalism och mångkulturalism är möjligt och önskvärt, men också att förutsättningen är en öppen och kritisk diskussion av alla kulturer och religioner. Samma kritiska raster som lagts över kristendomen och den europeiska traditionen måste kunna läggas över ickevästliga kulturer och religioner. En sådan process är en centrifug som kommer att klargöra hur sammansatt det som uppfattas som enhetligt i själva verket är. Det finns till exempel ingen monolitisk "västlig" tradition som står mot ett monolitiskt "islam".

Men det finns en påtaglig tvekan hos européer i dag inför en sådan debatt, som om kritisk prövning skulle vara uttryck för en herrefolksmentalitet. I namn av tolerans riskerar man att fuska bort det som är toleransens förutsättning – det kritiska argumentets företrädare.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

INBLICK | ELEKTRONISK DEMOKRATI

Tillbaka till e-framtiden

FOLKSTYRE OCH IT | Lars Ilshammar om vad som hänt med en 2000-talsdröm

I know of no other country that has expressed as much early interest in e-democracy at the national level to then have as little sustained activity.

Steven Clift, föreläsare och grundare av Minnesota e-democracy

"VOTIA ÄR FÖR NÄRVARANDE vilande" är texten som möter mig då jag går in på företaget Votia Empowerments sajt. Sanningen är att Votia inte längre existerar. Sajten har inte uppdaterats sedan 2004, och företaget lades ner i slutet av samma år. Men här på nätet dröjer Votia kvar som en gengångare från det nyss förflutna.

Hösten 2000 genomförde Kalix, "som första kommun i världen", ett e-demokratiförsök. Det handlade om att lämna synpunkter på kommunens nya centrum, och sju procent av de röstberättigade deltog. Ett år senare sjuöskades ett andra så kallat rådslag, den här gången om skattenivån i Kalix, och deltagandet steg till hela 52 procent. Rådslaget tillämpade en affärsidé från Votia, företaget var vid den tiden ett framgångsrikt och omskrivet konsultföretag. Kalix Rådslag beskrevs allmänt som en svensk demokratiinnovation och fick stora rubriker i internationell press som ledande exempel på demokratisk förnyelse. Snart ville andra kommuner ha sina egna dialog- och omröstningsförsök, vilket födde nya företag.

Men efter den första entusiasmen tynade det politiska intresset. I dag är branschen lika stendöd som några av de mest spektakulära e-handelsföretagen. På den offentliga sektorns konferenser pratas det flitigt om e-service och 24-timmarsmyndighet, men knappt ett ord om e-demokrati. De lokala experimenter har slocknat, pengarna tagit slut, teknik- och konsultföretagen gått i konkurs eller intagit viloläge.

Varför gick det så illa för en idé som borde ligga helt rätt i tiden när demokratiska krisfenomen som sjunkande valdeltagande och sviktande politiskt engagemang står alltmer i fokus?

I februari 2006 har valrörelsen precis smugit i gång, KU förhör ministrar och snön faller ihärdigt över det svenska landskapet.

Åke Grönlund, informatikprofessor i Örebro och författare till ett antal böcker om e-demokrati, påpekar att e-demokratins nedgång gäller just Sverige. På EU-nivå är intresset fortfarande stort. Där ser man e-demokrati som en av flera

lösningar på det demokratiska underskottet: "I Tyskland och Storbritannien, för att nämna ett par tunga länder, finns också levande rådslag kvar, liksom intresset för e-röstning."

Dotcom-kraschen våren 2000 spelade förstås en roll för den svenska e-demokratins uteblivna genomslag. Men för att ge en mer utförlig förklaring är det nödvändigt att först backa tillbaka ett steg och granska hela diskursen om e-demokrati i ett längre tidsperspektiv.

CYBERDEMOKRATI, teledemokrati, it-demokrati, e-demokrati. Kärt begrepp har många namn. Föreställningen om en elektronisk demokrati hör hemma i mötet mellan den nya informationsteknikens möjligheter och en åldrande demokratisk problem under 1900-talets sista kvartssekel, och bygger på en ganska enkel tankefigur: tekniken som demokratimotor. Tillsatt några doser it och strax blir demokratin vitalare, lokalare, bredare eller mera direkt.

Men vilken demokrati mer exakt? Ett av de fundamentala problemen med "e-demokrati" är ju att det mångtydiga och svårgreppade demokratibegreppet ytterst sällan problematiserats innan experter och konsulter kallats in för att presentera färdiga tekniklösningar. På känt deterministiskt manér förutsätts tekniken bara leda till att allt blir bättre. Grundfrågan om vad som utmärker en god demokrati blir aldrig ställd.

På känt deterministiskt manér förutsätts tekniken bara leda till att allt blir bättre. Grundfrågan om vad som utmärker en god demokrati blir aldrig ställd.

Den brittiske statsvetaren Stephen Coleman har ägnat Sverige stort intresse. Han blev i början av 2000-talet innehavare av världens första professur i e-demokrati i Oxford. I dag är han professor i politisk kommunikation vid University of Leeds och menar att många tidiga, svenska e-demokratiförsök handikappades av att vara alltför teknokratiska, "baserade på vad teknologi kunde leverera snarare än vad demokratisk politik behövde". Dessutom var försöken inte tillräckligt förankrade bland gräsrotterna, menar Coleman.

It-utvecklingen innehåller ingen färdig demokratimodell. Snarare har

den inspirerat två oppositionella perspektiv på demokrati. Enligt ett representativt synsätt ger den digitala tekniken löften om ett intimare förhållande mellan politiker och allmänhet inom den traditionella representativa demokratins ramar. Förhoppningen är att it ska minska klyftan mellan medborgare och makthavare och stärka eller åtminstone reparera den partibaserade demokratins förtroende.

Enligt det andra synsättet, det direktdemokratiska, är det onödigt att gå omvägen över politiker, partier, parlament och andra representativa maktstrukturer när tekniken nu verkar göra det möjligt för oss alla att förenas i en elektronisk gemenskap. Den representativa överbyggnaden bör därför ersättas, helt eller delvis, av ett elektroniskt gräsrotsstyre, liknande agoran i det klassiska Aten – minus alla dess brister.

Medan det representativa synsättet ofta utgår från ett ovanifrånsperspektiv, "lappa och laga", bygger det direktdemokratiska på en idé om att "riva och bygga nytt". Därför råder en vibrerande spänning mellan de olika synsättens förespråkare. Det är förstås i detta kraftfält som e-demokrati får sin politiska laddning. Även om "rådslag" och "dialog" inte låter särskilt revolutionärt skulle även blygsamma försök till e-demokrati kunna bli en hävstång för att på sikt e-rösta om många ting som i dag har delegerats till förtroendevalda och tjänstemän på olika nivåer. En amerikansk aktivist beskriver det som

att "To hack politics down to its component parts and fix it".

SÅ DRAMATISKT uttryckte sig förstås inte Votia och de andra e-demokratikonsulterna på den tiden det begav sig. Man talade i stället försiktigt om en möjlighet "att fördjupa demokratin genom kontinuerliga dialoger, där individer på ett tidigt stadium diskuterar och fattar beslut om riktning, prioritering och mål". Det tycktes handla mer om samtal och nya mötesplatser än om beslutande omröstningar på nätet.

Men samtidigt är det välkänt att varje avsteg från den rätta representativa vägen, hur litet det än kan

tyckas, regelmässigt brukar avvisas av riksdag och regering. Trots att krav på en mera renodlad direktdemokrati nästan aldrig förekommer i den svenska debatten påstås det ofta, inte minst från statsvetarkåren, att den politiska jämlikheten skulle hotas även av mycket blygsamma demokratiska reformförslag genom att bara gynna de mest aktiva medborgarna.

Motståndet gäller i princip hela spektrat från fler rådgivande folkomröstningar till medborgarinitiativ och kommunala folkomröstningar. Demokratiutredningens förslag att it-politiken i första hand borde inriktas på att "utveckla tekniker och metoder för en deltagardemokrati med it-stöd" begravdes i någon låda på justitiedepartementet, och av regeringens proposition med det stolta namnet "Demokrati för det nya seklet" i början av 2002 blev knappt en tummetott. Strax därefter fick demokratiminister Britta Lejon lämna regeringen.

Votiagrundaren och före detta SSU-ordföranden Niklas Nordström, i dag marknadsdirektör på KPA Pension, menar att de uteblivna framgångarna delvis förklaras av många kommun- och landstingspolitikernas njugga inställning till folkomröstningar: "De ser gärna fler samråd och hearings – där förvisso internet kan vara till hjälp – men vill inte ha tvingande folkomröstningar."

För Stephen Coleman är framgångsrik e-demokrati en trestegsrapport: Den kräver att politikerna vill

Rop i tomma intet? It-utvecklingen kan ge möjligheter till en levande demokrati. Frågan är om det politiska etablissemangen vill ta till sig dem.

ILLUSTRATION: PIA JOHANSSON

driva igenom den och att medborgarna erkänner initiativen och inte avleds av en centralistisk agenda. Slutligen måste e-demokratin ha meningsfulla och synliga konsekvenser. Och av de tre stegen anser Coleman att det framför är allt den politiska viljan som har saknats eller varit ogynnsam.

Många andra som varit aktiva på den svenska e-demokratiscenen i rollen som forskare, entreprenörer, journalister eller beslutsfattare bekräftar att det politiska systemets kompakta motstånd, snarare än tekniska eller juridiska hinder eller för den delen brist på pengar, är grundorsaken till att e-demokrati aldrig blev någon *success story* i Sverige.

SNÖN FORTSÄTTER att falla tungt över det svenska vällandskapet. Det som gäller nu 2006 är demokrati *as usual*. Journalisten och författaren Anders R. Olsson har länge följt området it och demokrati. Han tror att den entusiasm för e-demokrati som kunde skönjas från 1999 och ett par år framåt bottnade i en genuin men övergående oro inom "den politiska klassen" för att demokratins processer fungerade allt sämre:

"Det som krävdes för att 'väcka' medborgarna till deltagande var uppenbarligen något mer och radikalare än e-post och kommunala e-anslagstavlor. Så oroliga för innebörden och effekterna av 'demokratins kris' är ännu inte ledande politiker att de är beredda att riskera sitt eget inflytande och sina egna positioner genom några mer radikala

reformer i demokratins processer."

Men egentligen tycker Anders att det är mera på sin plats att rikta upprördheten mot ledande statsvetare: "Där sitter trots allt mer än ett dusin professorer som skulle kunna öppna för diskussioner om vad medborgarnas ständigt stigande misstro beror på och hur man bland annat med hjälp av ny teknologi kunde förnya demokratins processer. Men icke. Det är ett sorgligt gäng."

ÄR E-DEMOKRATIN DÖD, skendöd eller bara vilande? Vi kan nog i alla fall utgå ifrån att e-demokrati, som idén om en ny specifik demokratiform byggd på rådslag eller omröstningar i partnerskap mellan privata och offentliga aktörer, kommer att få svårt med comebacken. Den politiska motvinden är för stark och de flesta av företagen som byggde sin affärsidé på e-demokrati, liksom Votia, finns inte kvar.

I samma takt som it-utvecklingen skapar allt bättre förutsättningar för en levande demokrati, så tycks förverkligandet inskränkas genom politiskt motstånd. Som Anders R. Olsson antyder är dagens politiker fångade i ett dilemma; å ena sidan finns viljan att öka det demokratiska deltagandet, å andra sidan tvångsfullt att förhindra någon avgörande maktförskjutning. Och hittills har få politiker varit beredda att avstå makt för att vinna tillbaka legitimitet.

Det är en sida av saken. Å andra sidan har vi en politisk vardag som långsamt blir alltmer it-beroende.

Kommunerna lägger handlingar på nätet, partierna rullar ut sina sajter, webben blir viktigare som informationskanal för varje valrörelse och enskilda politiker bloggar, publicerar elektroniska nyhetsbrev eller startar mejlinglistor.

Det kallas inte e-demokrati; ingen talar om rådslag eller om att ge medborgarna mera makt. Mycket tycks handla om grått, demokratiskt basarbete enligt den sanna representativa partiläran. Men man ska inte förakta den demokratiska effekten av ökad insyn och överblick. Sakta förändras det politiska landskapet från envägskommunikation till interaktivitet. Politiker som förr fick ett par brev och några samtal i veckan befinner sig nu mitt i ett ständigt mejlflöde. Deras bloggar fylls på av engagerade, arga eller bara nyfikna medborgare.

Man ska heller inte blunda helt för allt "röstande" som nu faktiskt görs dagligdags på Aftonbladets och de andra mediernas sajter. Det ingår i vardagen. Före Votia-eran fanns inte den sortens åsiktstorg. Man kan tycka att de trivialiserar och avpolitiserar valhandlingen, men någonting har de onekligen tillfört det demokratiska samtalet utöver ett rent underhållningsvärde.

Kajsa Klein, doktorand vid JMK i Stockholm, tycker att effekten av att sju procent deltar i Kalix Rådslag och att lika många eller fler Kalixbor är med i *Aftonbladets* 177:e webbomröstning faktiskt tål att jämföras. "Sedan kan man fråga sig om det enbart är stat och kommun som ska ha rätt att ta initiativ till riktiga omröstningar."

ÄVEN DENNA BILD behöver emellertid kompliceras. Just nu satsas mycket stora skattepengar på att utveckla offentliga e-tjänster inom ramen för det som kallas 24-timmarsmyndigheten. Man kan förstås argumentera för att det demokratiska systemets förtroende stärks bäst just genom förmågan att leverera tjänster och service. Men tyvärr är servicedemokratin långtifrån demokratiskt neutral.

Här skapar medborgaren nämligen en kundrelation till det offentliga med hjälp av informationstekniken, och kommer i första hand att samtala med myndigheter och förvaltningsvärdar via plånboken. Scenariot passar in i den starka våg av individualisering som stöper om gemen-

Nedåt är inne

"DET GÅR UTFÖR med Frankrike." Tesen börjar likna ett yrke; de många franska debattörer som presenterar den i olika förpackning kallas numera *déclino-logues*, ett slags experter på samhälleligt förfall. Men vartefter de blir fler blir de själva föremål för analyser. "Har de rätt?" och "Varför är de så många och vems intressen tjänar de?" undrar bland annat *Le Monde* (24/2 2006).

Utförsdebatten började på allvar 2003 med Nicolas Bavarez bok om *La France qui tombe*, Frankrike på nedgång. Den såldes i nära 150 000 exemplar. Liknande teorier har presenterats i minst fem ytterligare böcker och prytt omslaget på nästan alla franska samhällsmagasin.

Stämmer det att Frankrike är på tillbakagång? Landet tycks onekligen få en svagare maktposition i Europa (språket är bara ett exempel, se nedan). På hemmaplan finns problem som hög arbetslöshet bland unga och ökande klyftor i samhället. Viktiga samhällsinstitutioner som skolan, armén och rättssystemet sägs vara i kris.

Men att tala om en I motvind.

allmän tillbakagång ... ? FOTO:SCANPIX
Enligt premiärminister Dominique de Villepin är det helt fel. Hans ilska mot "les déclinologues" lär dock bero lika mycket på att deras teorier lär gynna Nicolas Sarkozy, hans rival inom högern. Sarkozy framställer sitt politiska projekt som en brytning med felaktiga mönster. Men utförstesen återfinns också i andra politiska läger och har nyligen nått vänstern.

Om man får tro filosofen Marcel Gauchet handlar det mer om en kris för det politiska ledarskapet än om ekonomiska problem. Kanske är Frankrike inte så ensamt i Europa som utförsteoretikerna tycks tro. Närmast är det upp till Italien att finna balans mellan pessimism och optimism i valdebatten.

RED.

Ny språkgeografi i EU

TYSKAN ÄR I FATT franskan i det utvidgade EU, visar en studie utförd av EU-kommissionen. Språket talas nu av 14 procent vardera av EU:s befolkning. Tyskan ökar snabbast. Ryska och turkiska är också på frammarsch. 38 procent i EU talar engelska. 55 procent anser att EU borde använda ett enda språk, men vilket?

RED.

FORTS. NÄSTA SIDA ...

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

samma problem till den enskildes privata bekymmer. I dag uppmuntras människor inte längre att handla kollektivt som medborgare. Istället är det konsumenten som blir utvecklingens vinnare.

Oberoende av vad svenska politiker tycker om e-demokrati är alltså en ny demokratisk struktur med fokus på individens tillgång till tjänster och rättigheter i enskilda ärenden under framväxt. Medborgaren kommunicerar med tjänstemän och starka politiska ledare, snarare än debatterar med folkvalda och politiska partier. Man kan tycka att den utvecklingen borde oroa vår representativa demokratis försvarare och ge skäl att stödja användningen av informationsteknik i andra demokratiska kontexter.

Lägg till detta att det på varje demokratisk innovation just nu verkar gå tio repressiva. I det pågående kriget mot terrorismen har trygghet

Bloggosfären i dag är just så vital och dynamisk som Votia och de andra lovade att e-demokratin skulle bli för sex sju år sedan.

och säkerhet blivit långt viktigare frågor än öppenhet och delaktighet. Därför är kontroll och övervakning av medborgarna snabbt på väg att etablera sig som informationsteknikens allra främsta användningsområden.

OM VARJE FÖRSÖK att använda informationsteknik i folkstyrets tjänst måste kämpa i motvind, inte bara mot olika demokratiteoretiska invändningar utan dessutom mot starka kontrollintressen, är det kanske utanför de formella institutionerna vi ska titta för att upptäcka viktiga e-demokratiska framsteg.

När jag skickar runt en mejlfråga om den svenska e-demokratin

borttynande påminner Agneta Ranerup, informatikforskare vid Göteborgs universitet, om att det finns mycket av nätverkande lokalt och globalt via internet: "Detta är ju också en slags e-demokrati." Hon har förstås rätt. Det är lätt att glömma betydelsen av fristående demokratiska arenor som mer i det tysta har uppstått tack vare e-post, diskussionslistor, fildelning, chat och bloggar.

Medan journalister och politiker ofta bara förmår att se e-demokrati som ett reformverktyg inom stat och kommun, håller inte minst det politiska bloggandet på att växa till en demokratisk maktfaktor i det civila samhället. Bloggosfären i dag är just så vital och dynamisk som Votia och de andra lovade att e-demokratin skulle bli för sex sju år sedan.

Man kan därför ställa en prognos. Om det politiska systemet i stort inte förändras mot ökade inslag av folkligt inflytande, finns det en annan arena som tycks mera lovande. I de elektroniska nätverk som nu spontant växer fram vid sidan av demokratins traditionella institutioner tar sig människor rätten att sprida sina åsikter och organisera sig i nya former utanför de gamla partiernas, folkrörelsernas och nationalstaternas ramar.

Elektronikens snabbhet ger nätverken stor räckvidd och skapar förutsättningar att utöva inflytande också i en värld där makten blivit alltmer diffus. Möjligen är det i dessa nya sociala rörelser som framtidens demokratiska innovationer kommer att födas fram, för att senare blåsa liv i etablerade politiska fora?

I så fall befinner vi oss i en 1800-talsliknande situation. Det var då våra gamla folkrörelser uppstod i glappet mellan en framtidsfientlig feodalstat och den nya partistat som ännu inte fanns. Och det var vid den tiden *Aftonbladet* föddes. Så kanske är vi återigen på väg tillbaka till e-framtiden.

LARS ILSHAMMAR

Historiker med inriktning på it och politik

INTERVJU | SUSANN ULLBERG

Krisers och katastrofers

AXESS: Tsunamikris, EU-kris, karikatyrkris, fågelviruskris ... Begreppet kris tycks användas om allt fler företeelser i samhället, vad betyder det egentligen i dag?

ULLBERG: Vad som uppfattas som en kris av en social grupp gör inte nödvändigtvis det för en annan. Men rent allmänt kan man säga att det är en situation som överstiger samhällets kapacitet att hantera den med existerande resurser. Vetenskapliga definitioner konceptualiserar en kris eller katastrof som ett avbrott i en rådande social ordning. De lyfter också fram osäkerhet, tidsbrist och stress som kännetecknande för en kris.

Det är klart att om man definierar minsta svåra situation som en kris, och var och varannan händelse som en katastrof, så försvinner begreppens symboliska laddning. Därmed förlorar de i användbarhet, åtminstone politiskt.

AXESS: Allt fler kriser och alltmer utvecklad krishantering, hur går det ihop?

ULLBERG: Jag tror inte nödvändigtvis att kriserna är fler i dag, däremot tycks flera faktorer samverka för att det ska verka så. Krisbegreppet används som sagt flitigare, plus att statliga aktörer ställs inför nya, oförutsedda och ofta mer komplexa kriser, samtidigt som det ställs högre krav på statens beredskap. De senaste tio åren har krishantering hittat in på de politiska agendorna. Man har insett att det politisk-symboliska priset man får betala för en dåligt hanterad kris kan vara mycket högt. Det finns nu lagar och riktlinjer som kräver att svensk förvaltning ska ha beredskap för det oväntade. Det finns

Susann Ullberg forskar om kriser och katastrofhantering från ett socialantropologiskt perspektiv.

också internationella strukturer för samarbete, vilket är aktuellt i samband med fågelviruset. Man kan skönja en klar förbättring i både Sverige och andra stater när det gäller samverkan och kommunikation i krissituationer. Det paradoxala är naturligtvis att

det inte alltid märks när organisationer förbättras eftersom kriser kanske aldrig hinner uppstå.

Samtidigt ser vi att trots förbättrade krishanteringskapaciteter glo-

Långsammast möjligt

EN SÄLLSAM KONSERT spelas sedan hösten 2001 i den tyska staden Halberstadt. Det är John Cages orgelverk *As Slow As Possible*. Verket kommer att ta 639 år att framföra, en uppgift för runt tjugofem generationer.

I den avskalade St. Burchardikyrkan står en speci-

Tonbyte.

alkonstruerad orgel där piporna byggs på efter hand. Små sandsäckar håller ned tangenterna och orgeln drivs med en automatisk blåsbälg. I nödfall kan tonerna också spelas manuellt. Men för att spara på organister krävs endast direkt hjälp av människohand när toner ska läggas till eller tas bort. I januari i år tillkom tre nya toner under stora festligheter.

Hur långsamt är egentligen "så långsamt

som möjligt"? I princip skulle verket kunna pågå i evighet, men styrelsen för orgelstiftelsen i St. Burchardi beslöt att anpassa längden till tidigare musikhistoriska händelser i staden. År 1361 byggdes den första blockverksorgeln i kyrkan. Från dess fram till millennieskiftet var det 639 år – en ofattbar tidsintervall för ett enskilt verk. Under en så lång period lär både kyrkan och instrumentet behöva renoveras flera gånger.

Orgelstiftelsen skriver att projektet vill sprida framtidstro. Man liknar det vid att plantera ett äppelträd för

kommande släkten. För att slutföra projektet krävs att man värnar om fred och kreativitet. Läser man projektets gästbok på nätet är det dock den långsamhet som har frusit fast i musiken som fascinerar besökarna.

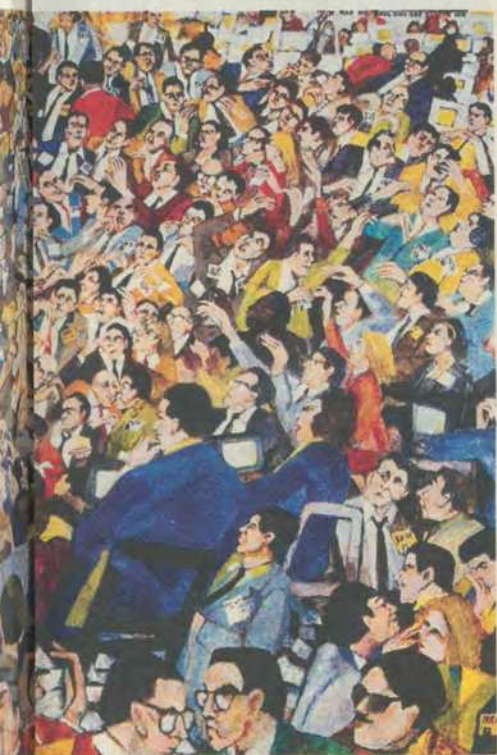
Men stycket är ju nu inne i sitt snabba staccato-parti. Redan 5:e maj är det dags för tonväxling igen.

RED.

St. Burchardikyrkan.

rs kulturella karaktär

Svåröverblickbar situation. En kris innebär ett avbrott i den rådande ordningen, men kulturen avgör vad vi tolkar in i den. BILD: CORBIS/SCANPIX

balt tenderar de sociala och ekonomiska effekterna av katastrofer att bli allt värre lokalt, vilket har med ökad social sårbarhet att göra. Detta syns särskilt i utvecklingsländerna, men också i väst. Ökad fattigdom och segregering minskar förmågan att hantera katastrofer, som i Sri Lanka efter tsunamin och i New Orleans efter orkanen Katrina.

AXESS: Hur stora är de kulturella variationerna när det gäller synen på kriser och katastrofer?

ULLBERG: Själva definitionen av en kris innebär att de sociala aktörer-

na upplever situationen som att deras verklighet upplöses eller avbryts, men det finns kulturell variation i hur man tolkar kritiska situationer. Detta är emellertid en empirisk fråga. Vad som tycks vara en katastrof för vissa samhällsgrupper, som till exempel perioder av torka för bönder eller boskapskötare, kan ha någon annan innebörd om man har alternativa försörjningsstrategier. Extrema naturfenomen som översvämningar kan innebära fördelar i form av att näringsrikt flodslam tillförs odlings- och betesmarker, vilket är bra för bönderna, och att fiskbeståndet ökar nedströms, vilket fiskarna givetvis uppskattar.

Med kulturella föreställningar om katastrofer menas hur människor i olika sociala kontexter tillskriver dem mening, det vill säga vad en kris betyder för dem och deras liv, materiellt och symboliskt. En rad historiska, politiska, religiösa och ekonomiska aspekter kopplade till detta kulturella meningsskapande.

AXESS: Vad lär oss tsunamin – och KU-förhören – om det sätt på vilket man betraktar kriser och katastrofer i Sverige?

ULLBERG: Jag är säker på att om man utforskar denna katastrof närmare, förslagsvis i ett jämförande perspektiv, så kan det säga en hel del om de drabbade samhällena, som relationen mellan stat, marknad och medborgare, natur och kultur, det sekulära och det religiösa. En etnografisk studie av den svenska kontexten skulle synliggöra de kulturella värden och institutionella sårbarheter som styrde svensk krishantering i tsunamikatstrofen. RED.

ORDET

Prometheus-komplexet ...

... är en beteckning som psykologen Renée Perrin-Wallqvist använder för barns vilja att trots förbud leka med eld. Hon skriver om detta i avhandlingen *The Prometheus Complex*. Liksom Prometheus stal elden från gudarna och gav till människorna (och därför blev evigt fördömd) stjal barnet tändstickor från föräldrarna för att själv experimentera med elden. 70 procent av pojkarna och 44 procent av flickorna i studien uppger att de har lekt med eld.

KRÖNIKA | LÅNORD

Politikens språk lånar från historien

Den legendariske finansministern Gunnar Emanuel Sträng, han som tog 102 procent i skatt, lär en gång ha sagt: "Man bör inte använda utländska lånord i de fall det finns en adekvat inhemsk vokabulär disponibel."

Han har nog rätt, för den folkliga framtoning som de flesta politiker vill skaffa sig rimmar illa med ett alltför avancerat ordförråd. Ändå har vi vant oss vid att höra Strängs många efterträdare vältra sig i ord som finansnetto, budgetsaldo och fine tuning. Det är ett misstag; de skulle ha följt läromästarens ord och inte hans handlingar.

Teorin om lånord är mycket enkel: lånen för med sig en fläkt av det långivande landet. *Élégance* har en aura av fransk kultur, *smartness* av engelsk kultur – och *pråktighet* av svensk.

En av Strängs samtida, Olof Palme, behärskade detta till fulländning, och det var framför allt det svenska språkets möjligheter han utnyttjade. Första maj på Norra bantorget lämpade sig inte för "demokratiska principer", utan det fick bli "folkstyrets grundsatser". Uttrycket hade en klang av järnmalm, lät konstlat hederligt och gick hem i stugorna. Detta var på 70-talet.

Ett par EU-val senare har detta språkbruk blivit vanligare. Det får inte lukta Bryssel eller Washington om orden, och inte Dow Jones eller Hang Seng heller. Den svenska fanan är i topp och vi lånar inte ord från det hotfulla utlandet, utan från vår stolta svenska historia. Så det kan behövas en liten parlör för att hänga med i en partiledardebatt:

Förr:	Nu:
global	världen eller där ute
ekonomi	hushållning
prioritering	kärnuppgift
diktatur	statsförtryck
politik	samhällsbyggande
kompetens	duglighet

Det bildas till och med nya ord som inte är så lätta att förstå, som lagstyre och vakthållning. Vanligt folk skulle väl ha sagt legitimitet och kontroll? Men orden är svenska och de har den rätta klangen av urgammal svensk ärlighet. Och de tycks hänga ihop med värdet av fosterlandet. Vi har knappast något militärt försvar, men en uråldrig ordskatt som vi kan sätta gränser och hålla vakt med samt reglera i lag.

Men det behöver inte alltid låta så malmklängsaktigt. På senare tid har det politiska språket berikats från ett väsentligt vardagligare håll. Det är lätt att höra en supernanny bakom fraser som här nedan, alla högre frekventa i riksdagens partiledaredebatt den 18 januari: ska finnas där för varandra; stötta; stå upp för; lämna i sticket; nu håller vi ihop; ska med/lämna efter.

Tidigare skulle man ha talat om solidaritet, fördelningspolitik eller subsidier. Men nu talar man till de små i folkhemmet. Om svenska politiker fortsätter på det viset behöver vi inte oroa oss för underskott på lånordssaldot.

LARS MELIN
Docent i nordiska språk

UTBLICK | ASIEN

Det globala Indien är litet

BEGRÄNSAD VÄRLDSAKTÖR | It-sektorn rymmer ingen större idé om landet

UNDER DE SENASTE femton åren, särskilt sedan ekonomiska reformer påbörjades, har Indien med jämna mellanrum utnämnts till potentiell supermakt av tidskrifter och tidningar världen över. I december 2005 karaktäriserade till exempel tyska *Der Spiegel* Indien som nästa "globaliseringskraft" efter Kina. I ordalag som samtidigt är rituellt översvallande och typiskt okunniga beskriver skribenten den framtida utvecklingen i Indien på följande sätt: "Symbolen för denna revolution är inte längre spinnrocken, utan persondatorn: Gates tar över efter Gandhi."

Den amerikanska utrikesministern Condoleezza Rice skrev i *Washington Post* den 11 december 2005 om Indien som en strategisk partner i arbetet för att skapa fred i världen och säkra "en maktbalans som gynnar friheten". Biträdande utrikesminister Burns kallade Indien en "växande världsmakt" när han talade på Asia Society den 18 oktober. Han förutspådde att Indien tar plats bland världens fem största ekonomier under första fjärdedelen av innevarande århundrade. Det finns alltså gott om både individer och institutioner utanför landet som förklarar att "Indiens århundrade" är här.

År 2004 invaggades också en avsevärd majoritet av Indiens urbana medelklass i den falska föreställningen att "Indien strålar" och står på gränsen till att bli en supermakt.

"Om det 'globaliserade' Indien sköter sig och sitt utan hänsyn till det större Indien, kommer systemet då att överleva?"

Det hindunationalistiska Bharatiya Janata Party (BJP) ledde Indiens regeringskoalition vid den tiden, och kampanjen "India shining" eller "Strålände Indien" var en del av en enorm propagandasatsning. BJP hänvisade till en blomstrande aktiemarknad, tillräckliga valutareserver, en expanderande it-sektor och även till mer traditionella tillväxtsindikatorer. De begick misstaget att ta till med mer än de kunde stå för.

BJP förlorade valet till parlamentet i maj 2004, och en vänsterkoalition ledd av Manmohan Singh, som var upphovsman till Indiens ekonomiska reformer 1991, bildade regering. "India shining"-propagandan

har upphört, men alla ekonomiska indikatorer tyder ändå på att Indiens ekonomi växer snabbare än förväntat. Under den första februariveckan 2006 överskred Bombaybörsen den fundamentala 10 000-nivån. Den indiska regeringen har räknat med en tillväxt på 8,1 procent för detta budgetår och uppskattningarna av BNP för 2004-2005 visar en tillväxt på 7,5 procent. Vidare påpekar optimisterna att Microsoft har utlovat investeringar på 1,7 miljarder dollar i Indien under de kommande fyra åren, Intel kommer att investera 1 miljard dollar under de kommande fem åren och Cisco Systems kommer att föra in ytterligare 1,1 miljarder dollar.

EN BLICK PÅ verkligheten visar något annat. Indien, med 17 procent av världens befolkning, bidrar med mindre än 2 procent av världens samlade BNP och 1 procent av den totala världshandeln. Jordbruket står fortfarande för nästan en fjärdedel av BNP, medan tjänstesektorn, inklusive den rejält upphäusade it-sektorn, nu står för mer än hälften. Med ledning av denna trend har den indiska it-branschorganisationen NASSCOM och konsultfirman McKinsey förutspått att Indiens it-relaterade export kommer att uppgå till 60 miljarder dollar år 2010. NASSCOM tror även att it-branschen kommer att sysselsätta ytterligare cirka 2 miljoner personer under 2008 och skapa ytterligare 2

trin har blivit mer dynamisk och konkurrenskraftig, men har trots det inte lyckats sysselsätta någon mer betydande andel av arbetskraften. "Oavsett hur det går för jordbruket påverkas inte Indiens BNP särskilt mycket, och om det går bra för tjänstesektorn kommer Indiens tillväxtsiffror att blåsas upp även i fortsättningen", säger C. Rammanohar Reddy, framstående ekonom och redaktör för *Economic and Political Weekly*.

Samtidigt som fattigdomen och arbetslösheten består måste Indien hantera problem som bristande urban infrastruktur, svag efterfrågan, brist på investeringar och mycket obetydliga utländska investeringar, en föråldrad arbetslagstiftning och ett tungt skattesystem. Vidare måste landet ta itu med bristen på rationella bidragssystem, en korrumperad byråkrati och ett budgetunderskott i den offentliga sektorn på cirka 10 procent av BNP under de senaste sex åren. Samtidigt råder brist på politiskt samförstånd i fråga om ekonomiska reformer. I detta avseende är den ofta upprepade jämförelsen mellan Indien och Kina, elefanten och draken som de då brukar kallas, felaktig. Ett talande exempel är att Indien under år 2003 attraherade utländska investeringar på 4,7 miljarder dollar (3,2 miljarder netto), vilket var en tiondel av vad Kina tog in under 2002. Nästan alla ekonomiska nyckeltal visar på att Indien ligger långt efter Kina.

I 2006 års index för ekonomisk frihet, publicerat av *Wall Street Journal* och Washingtons konservativa tankesmedja Heritage Foundation, rankades Indien på 121:a plats på skalan från "fria" till "ofria" länder. Indien beskrevs som "huvudsakligen ofritt" och investerarna råddes att vara "försiktigt optimistiska" i fråga om landet. Bortsett från ekonomisk frihet har Indiens index för mänsklig utveckling i stort sett aldrig motsvarat vare sig efterfrågan eller växande förväntningar på detta, särskilt inte inom områden som utbildning, hälsa, näring och boende. De politiska och sociala följderna av detta kan bli förödande. Rammanohar Reddy säger: "Om det 'globaliserade' Indien sköter sig och sitt utan hänsyn till det större Indien, kommer systemet då att överleva? Man får inte underskatta effekten av ökande ekonomiska

klyftor. Dessa gör systemet mer mottagligt för olika sorters protester, som inte nödvändigtvis tar sig 'ekonomiska' uttryck. Vreden kan också yttra sig som sektaristiskt våld, religiöst bigotteri, regional och språklig chauvinism eller öppen upproriskhet."

I SKARP KONTRAST till detta har Kina kunnat växa i snabbare takt och göra sin närvaro i den globala ekonomin märkbar. Kina har även lyckats göra sina politiska ståndpunkter kända och respekterade genom att spänna sina ekonomiska muskler. Ett mått på Kinas framträdande roll finner man i de näst intill obetydliga röster som kräver politiska reformer och mer demokrati i Kina. Landets bristande respekt för mänskliga rättigheter och likgiltighet för miljöfrågor står inte längre särskilt högt på den internationella dagordningen, som för övrigt är upptagen med att främja demokratin i Irak och andra delar av världen. Indien har inte ens börjat spela någon roll i det större geopolitiska jämviktstillståndet mellan USA och EU.

En antydning om Indiens obetydlighet på den globala politiska arenan är dess oförmåga att föra en övertygande kampanj för en permanent plats i FN:s säkerhetsråd. Under senare år har Indien förskjutit sina utrikespolitiska intressen mot östasiatiska länder och ASEAN-staterna, men har inte en ställning som kan medföra något större inflytande. "Indien har bara två alternativ till förfogande", säger utrikesanalytikern Siddharth Varadarajan, "och det alternativ som Indien går mot är att ställa sig på USA:s sida." Varadarajan anser att

Ingen PC i sikte. Ännu är två tredje-
delar av Indiens arbetskraft
sysselsatt inom jordbruket.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

en kombination av processen runt East Asia Summit, det föreslagna asiatiska energinätet som skulle gå mellan Iran/Indien och Kazakstan/Kina, samt Shanghai Cooperation Organisation skulle vara ett bättre sätt att skydda asiatiska intressen än att bli en av USA:s springpojkar.

Ett exempel på det senare ser kritikerna i president George W. Bushs och premiärminister Manmohan Singhs gemensamma uttalande den 18 juli 2005, vilket befäste en överenskommelse om kärnteknologi mellan USA och Indien. Detta gör Indien till en del av USA:s ansträngningar att hålla tillbaka Kinas växande styrka. I gengäld blundar USA för Indiens bristfälliga arbete för hälsa, säkerhet, miljö och demokrati samt för debatten om dess kärnkraftsprogram. Kritiker menar att ett mål för USA:s uppvaktning av landet uppfylldes då Indien nyligen röstade mot Iran i fråga om dess kärnvapen.

Andra analytiker som till exempel K. Subrahmanyam, även ordförande för National Task Force on Strategic Developments, är av en annan åsikt. Han förväntar sig att Indien blir en del av den nya grupp av länder som tillsammans med USA utvecklar så kallade bredreaktorer och uppgräver plutonium. Subrahmanyam förkastar tanken att Indien har blivit en av USA:s skyddsslingor och står fast vid att överenskommelsen från den 18 juli är ett erkännande av Indiens status som ansvarstagande kärnvapenmakt och strategisk partner. Sub-

rahmanyam tror att Indien kommer att bli världens tredje största marknad om femton tjugo år, efter USA och Kina, och att Indien kommer att spela en viktig roll för den högteknologiska utvecklingen, tack vare högutbildad arbetskraft och en ung befolkning som skulle kunna ta till vara den inneboende kraften i den framtida ekonomiska tillväxten.

INDIEN HAR LÅNGT kvar till något reellt inflytande på den globala politiska scenen. Landet är fortfarande i färd med att normalisera relationerna med Pakistan. Dessa trötta grannars innehav av kärnvapen utgör nu en risk. Gränsöverskridande terrorism och Kashmirfrågan utgör fortfarande större hinder i processen, liksom de frågor som rör Siachen-glaciären, Sir Creek och eldupphör längs Line of Control (demarkationslinjen). Trots förtroendeskapande åtgärder på senare tid har de två länderna långt kvar till en gemensam lösning på de långvariga tvister som har lett till fyra regelrätta krig mellan dem. Först under senare år har Indien nått fram till ett osäkert vapenstillestånd med Kina i fråga om olösta gränstvister. Dessa ledde till krig mot Kina 1962 i vilket Indien led ett förnedrande nederlag.

Indiens fortlevnad som världens största demokrati har ofta kontrasterats mot det kommunistiska Kinas historia. Detta anses även vara en ursäkt för Indiens sena ekonomiska utveckling. Oväsendet och kaoset i Indiens demokrati, för att använda en minnesvärd fras från landets förste premiärminister, Jawaharlal Nehru, ses ofta av teknokrater och otåliga styrande klasser som den viktigaste enskilda anledningen till landets oförmåga att komma i kapp Kina. Mycket få av de intellektuella talar dock om korruption, bristande öppenhet och Indiens besynnerliga oförmåga att frambringa, fostra och satsa på liberala institutioner med något mått av värdighet och känsla.

TILL SIST finns det två olika Indien som lever sida vid sida. Det ena är Gandhis Indien med spinnrocken, som lever vidare i en verklighet med bönder som begär självmord, svält-död, abort av flickfoster samt religiöst och kastbetingat våld. Det andra är de män och kvinnor mitt ibland dessa, till synes införlivade i den globala ekonomin, självbelåtna i sina små enklaver, som har mycket få beröringspunkter med en större idé om Indien. Personatorn utgör en ensam och självisk revolution.

JYOTIRMAYA SHARMA
Redaktör på The Hindu

Översättning: Eva Gustavsson

DEN RÖDA TRÅDEN

Tre aspekter på djur & människor ...

■ ■ ■ **ÄNNU ÄTER KINESERNA** åtta miljoner hundar om året. Men hundarna fyller också en allt viktigare funktion som sällskap. I Peking har en halv miljon registrerats som husdjur, det reella antalet är sannolikt mycket större. Kinas stora städer har både restauranger och skönhetsalonger för hundar, rapporterar franska *Le Monde* 2 nr 105. Enbarnspolitikerna är en förklaring, den ekonomiska tillväxten en annan: en del stressade arbetstagare väljer djur framför barn. Man anar ett intrikat samband mellan ekonomisk utveckling, nativitetstal och husdjur.

■ ■ ■ **I SVERIGE BEHÖVS INGEN** enbarnspolitik för att det ska framstå som att "Min hund styr mitt liv" och "Djur [är] som folk", för att använda rubriker från TV4:s nya program och SvD:s aktuella serie i ämnet. 2004 köpte svenska hushåll veterinärtjänster för över en miljard kronor.

■ ■ ■ **DEN EUROPEISKA** husdjurstrenden tycks emellertid utvecklas bort från mysypis med mjuka pälsar och ledsna hundögon. I Frankrike talar man om "NAC", *nouveaux animaux de compagnie*, nya sällskapsdjur i form av ormar, ödlor och liknande. Antalet ormar och amfibier påstås vara runt fem miljoner i Storbritannien, vilket skulle överstiga antalet hundar i landet, enligt *Le Monde/La Tortue*. Den illegala världshandeln med djur och växter uppskattas omsätta runt 50 miljarder kronor om året. Också detta säger väl något om ekonomisk utveckling och fördelning. RED.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

... och fyra aspekter till

■ ■ ■ **I TUNNELBANEVAGNEN** sitter en kvinna med en skrynklig sällskapshund, en produkt av långt driven avel. Så kommer en man med en hund som är så lik en varg en hund kan vara utan att faktiskt vara en varg. Den gör omedelbart aggressiva utfall mot den skrynkliga hunden och kvinnan finner för gott att stiga av. "Min hund är tyvärr rasist", säger mannen urskuldande, samtidigt som vargen vänligt bekantar sig med människorna i vagnen. "Han blir aggressiv mot hundar som ser konstiga ut."

■ ■ ■ **VAD NEUROLOGIN** kan lära oss om beslutsfattande diskuteras i januarinumret av *Harvard Business Review*. Hur förhåller sig magkänsla till rationellt kalkylerande, eller uttryckt i neurologiska termer, hundhjärnan, känslornas säte, till *neocortex*, dit tankeverksamheten är lokaliserad? Att försöka isolera hundhjärnan från tänkandet är knappast en meningsfull strategi. De som fått denna del av hjärnan satt ur spel blir oförmögna att fatta beslut. Lämnad på egen hand tycks *neocortex* processa olika möjligheter i oändlighet. Hundhjärnan kan dessutom upptäcka viktiga mönster snabbare än *neocortex* – just det vi kallar magkänsla. Hundhjärnan har emellertid också egna idéer. Den reagerar till exempel starkt inför foton på människor som har en annan hudfärg, också hos människor som inte menar sig ha rasfördomar. Innebär det att den är en oförfärdig rasist?

■ ■ ■ **INTE ALLS**, hävdar Robert M. Sapolsky i årets första nummer av *Foreign Affairs*, när han under rubriken "A Natural History of Peace" utvärderar vad primatologin kan lära oss om mänsklig aggression. Forskning har visat att hundhjärnan inte reagerar på samma sätt hos dem som har stor erfarenhet av att umgås med människor av annan hudfärg. Den vill förvisso fortfarande varna för främmande, men dess uppfattning om vem som är främmande är formbar. Primaters aggressiva beteende har visat sig mer flexibelt än vad man tidigare trott.

■ ■ ■ **EN MÄNSKLIG PARALLELL** till denna formbarhet finner Sapolsky för övrigt i svenskarna, som ju förr drog skövlande genom Europa men nu är "an icon of nurturing tranquility". Åhum, många saker är nog vackrare om man ser dem på litet avstånd. RED.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

UTBLICK | SYRIEN

Svag kan vara stark

MINORITETSREGIM | Varför alawiterna regerar

MAKTEN I SYRIEN ligger i dag i händerna på en av de fyra stora alawitiska stammarna. Den utgör endast en femtedel av den alawitiska folkgruppen och därmed två procent av Syriens befolkning. Sedan den amerikanska invasionen av Irak och inte minst efter mordet på den före libanesiske premiärministern Hariri har denna minoritetsregim varit utsatt för ett hårt tryck från omvärlden, men trots sin smala maktbas sitter den kvar i orubbat bo.

För att förstå hur en liten minoritet kunnat uppnå denna maktposition måste man gå tillbaka till åren efter andra världskriget. Mandatmakterna Frankrike och Storbritannien förde då en söndra-och-härskapolitik. För att tillgodose sina strategiska intressen i Mellanöstern drog de gränser som inte motsvarade historiska, geografiska och religiösa realiteter. Till de styrkor som efter självständigheten 1946 blev

partiets sekulära och socialistiska ideologi. I förhållande till befolkningsandelen kom alawiterna vid självständigheten 1946 att spela en oproportionerligt stor roll i Syriens politiska nervsystem, armén och Baathpartiet.

DE ALAWITISKA OFFICERARNA hade stark intern sammanhållning. Under de talrika kupper som följde på självständigheten eliminerade de steg för steg sina motståndare inom både armén och partiet. När Hafez al-Assad i november 1970 genomförde den tjugoandra militärkuppen sedan 1949 och blev landets förste icke-sunnitiska president fullbordades alawiternas väg från en ekonomiskt efterbliven avkrok av landsbygden till den politiska makten. Assad framstod sedan, trots den alawitiska dominansen, som en nationens räddare. Han gjorde slut på den dogmatism som präglade de tidigare Baathregimerna och lanserade en politik som betecknades som *infatih* (öppning). Den privata sektorn och utländska investeringar uppmuntrades. Diplomatiske förbindelser med USA upprättades efter oktoberkriget 1973. Syrien accepterade FN:s säkerhetsråds resolutioner 242 och 338. Ett truppåtskillnadsavtal ingicks på Golan.

Efter 1976 började emellertid såväl den ekonomiska som den inrikes- och utrikespolitiska situationen att försämrats. Det syriska engagemanget i Libanon blev en växande belastning. Camp David-avtalet fick en för Assad olycklig utformning, där Golan inte nämns utan lämnas som ett problem att möjligen lösas senare.

Det fundamentalistiska, muslim-

Far och son al-Assad. Hafez (t. v.) överlämnade makten till Bashar (t. h.) 2000.

ska brödraskapet inledde 1979 ett väpnat uppror mot regimen. Den betraktades som ett trefaldigt kätartestyre, på grund av Baathpartiets sekulära ideologi, Assads alawitiska tillhörighet samt regimen koppling till det "gudlösa Sovjetunionen". I februari 1982 gjordes ett försök av den fundamentalistiska oppositionen att starta en allmän resning mot Assadregimen utifrån staden Hama. Regimen reagerade på samma sätt som USA i Falluja och satte in hänsynslöst bombardemang och sedan stora arméstyrkor. Men till skillnad från Bush lyckades Assad i ett slag krossa det fundamentalistiska upproret, och det muslimska brödraskapet har sedan dess verkat i exil.

ASSAD KUNDE före sin död sommaren 2000 överlämna makten till den trettiofyraårige och politiskt oerfarne sonen Bashar enligt ett system som i syrisk folkmun kallas för *djum-lukiya*, ett ord som bildats på *djum-huriya* (republik) och *mamlakiya* (kungadöme). Med tanke på att den unge presidenten hade fått sin utbildning i England (ögonläkare) väcktes förhoppningar om en ny och

denna gång mera genomgripande *infatih*. Till en början gjorde han vissa ansatser och proklamationer som tydde på en liberalare politik, men snart drogs bromsarna åter åt.

Trycket på regimen ökade både inifrån och utifrån, men den kaotiska utvecklingen i Irak efter den amerikanska invasionen har stärkt regimen både inrikes- och utrikespolitiskt. De extrema syriska fundamentalisterna har sökt sig till Irak för att där utkämpa sin kamp för vad de ser som en sann islam. Karikatyrerna i *Jyllands-Posten* gav den trängde presidenten en välkommen anledning att med demonstrationerna mot de danska och norska ambassaderna tvätta bort kättestämpeln och visa sig som en god muslim. Om regimen faller skulle ett ännu större maktvakuum än det Saddam Hussein lämnade efter sig uppstå, med katastrofala följder för en redan instabil region. Till följd av USA:s politik i Irak har den syriska minoritetsregimens svaghet paradoxalt nog blivit dess styrka.

INGMAR KARLSSON
Generalkonsul i Istanbul

För alawitiska unga män blev armén det enda sättet att ta sig fram.

den syriska armén rekryterade den franska mandatmakten män från de religiösa och etniska minoriteterna: alawiter, druser, ismailiter, kristna araber, kurder och tjerkeser. Avsikten var att hålla den sunnitiska majoriteten under kontroll. Ingen grupp skulle bli stark nog att hota det franska styret.

För alawitiska unga män blev armén det enda sättet att ta sig fram. Liksom övriga religiösa minoriteter tilltalades de ideologiskt av Baath-

BESSERWISSER | AV ANDERS MATHLEIN

DEBATT | NYTT MUSEUM

Invandringens bidrag måste levandegöras

MÅNGKULTURÄR | Lars Leijonborg vill inrätta ett Invandrarnas museum

DE FLESTA SVENSKAR är inte medvetna om vilken betydelse invandrarna haft för att skapa Sveriges välstånd. Jag frågar ibland skolelever vad de vet om invandrarnas betydelse för Sverige. Svaren brukar handla om pizza och pasta, wok och kebab, Zlatan och en del artister med invandrarbakgrund. Några få nämner vallonerna och järnhanteringen. Att invandrare genom århundradena spelat en avgörande roll för Sveriges ekonomiska, kulturella och vetenskapliga utveckling verkar de flesta omedvetna om, och situationen är knappast annorlunda bland de äldre.

Författaren och debattören Anders Johnson gjorde för ett par år sedan en genomgång av läroböcker i samhällskunskap, historia och geografi och fann att invandrarnas betydelse i svensk historia är en aspekt som praktiskt taget är helt frånvarande i den litteraturen (trots att två av de största läromedelsförlagen, Bonniers och Gleerups, är grundade av invandrare). Han har också i boken *Inte bara vallonerna – Invandrare i svenskt näringsliv under 1000 år* belyst bredden av invandrarnas insatser på det ekonomiska området på ett mycket fascinerande sätt.

År 2006 har proklamerats som Mångkulturåret. Det är ett utmärkt tillfälle att lyfta fram denna del av vår historia och levandegöra den på ett helt annat sätt än hittills. Det finns många berättelser som borde berättas för en stor publik. Sådana berättelser skulle, tror jag, mer än mycket annat påverka människors syn på det mångkulturella samhällets fördelar och skapa större uppmärksamhet kring invandringens möjligheter, inte bara dess problem.

TA TILL EXEMPEL berättelsen om den tjekiske juden Herbert Felix som lyckades undkomma Förintelsen och startade tillverkning av grön-sakskonserver i Eslöv. Företaget – "Felix" – blev snart ett av de största i svensk livsmedelsindustri. Eller ta berättelsen om italienaren Carlos

Zoëga som lärde sig kaffehantering i Brasilien, bosatte sig i Sverige och på 1880-talet öppnade en kaffehandel i Landskrona. (Företaget flyttade senare till Helsingborg.) Ur den uppstod Zoëgas kafferosteri, också det ett framgångsrikt svenskt företag i livsmedelsbranschen.

Eller ta berättelsen om arbetskraftsinvandringen till Sverige efter andra världskriget av jugoslaver,

FOTO: SUSANNA ASKLÖF

"Museet ska vara en mötesplats där geografiska rötter har mindre betydelse än lusten till framsteg och där insatser är det centrala."

greker och italienare, som möjliggjorde rekordårens kraftiga standardökning. Eller ta berättelsen om invandrarnas betydelse i den svenska vård- och omsorgssektorn. De främlingsfientliga brukar tala om att invandrarna hotar välfärden, men för många svenskar, som är beroende av vård och omsorg, utgörs ofta välfärden av invandrare, nämligen de människor som utför vård- och omsorgsuppgifterna. Den aspekten kommer inte heller fram tillräckligt ofta.

Visst står det i vissa av skolans läroböcker om den tyska hansen, om vallonerna och om de skottar och engelsmän som vid 1800-talets början hjälpte Sverige att sent omsider få fart på den industriella revolutionen. Men det framgår sällan att invandringens bidrag till utvecklingen av Sverige inte består av några enskilda händelser, utan utgör ett systematiskt och ständigt återkommande inslag i svensk historia.

Medeltidens skånska sillfiske

byggdes upp av köpmän från Lübeck. Nederländare och tyskar var grunden för 1600-talets så kallade klensmedjor i Eskilstuna. Holändska experter byggde upp sedelpappersbruket i Tumba på 1700-talet. Brittiska köpmän svarade för en stor del av importen av verktyg, vävstolar och ångmaskiner i industrialiseringens barndom. När Sverige stängdes för invandring vid första världskrigets utbrott fick vi kunskap och inspiration från återvandrare – 200 000 människor som utvandrat från Sverige, eller var barn till utvandrare, återvändande från USA.

I dag drivs över 70 000 svenska företag av första eller andra generationens invandrare. Dessa företag ger jobb åt mer än 250 000 personer!

Det finns många fakta som borde bli mer kända och många berättelser som borde få större spridning. Bättre kunskaper om invandrarnas viktiga roll genom hela vår "svenska" historia skulle motverka fördomar. Det är en viktig förutsättning för att bryta det utanförskap många av dagens invandrare lever i.

Skolan har självklart en viktig roll. Invandrarnas bidrag till vår historia måste få ett större utrymme i undervisningen.

JAG TROR DET ÄR DAGS att starta Invandrarnas museum. Det skulle bli en institution med uppgift att belysa hur invandring och migration i allmänhet har påverkat Sveriges utveckling genom århundradena. Förhoppningsvis skulle ett sådant museum hitta former för att levandegöra de fantastiska berättelserna om hur människor med rötter i andra länder varit med och byggt det som vi i dag kallar Sverige.

Invandrarnas museum skulle komplettera institutioner som Mångkulturellt centrum, Forum för levande historia och Världskulturmuseet. Med en verksamhet som drivs i nära samarbete med institutioner på angränsande områden (och gärna engagerade företag) blir Invandrarnas museum en plats där migrationens bidrag till svenskt kultur- och näringsliv skildras och dokumenteras. Såvitt jag kunnat finna har ingen institution i dag tydligt detta uppdrag och jag är säker på att det i varje fall inte fullgörs på ett tillfredsställande sätt någonstans.

Museet ska vara en mötesplats

där geografiska rötter har mindre betydelse än lusten till framsteg och där insatser är det centrala. Här ska besökare kunna få många inspirerande exempel på att invandrare som ges möjligheter att bygga en bättre framtid för sig själva och sitt nya land kan åstadkomma fantastiskt mycket. Permanenta och tillfälliga utställningar kan också åskådliggöra hur det svenska "majoritetssamhället" på gott och ont har reagerat på invandring och andra internationella impulser och hur politiken har påverkats av och påverkat invandring och integration.

NATURLIGTVIS GÅR DET INTE att undvika att uppmärksamma de konflikter som också uppstått. Svenskarna har långt ifrån alltid varit välkommande. Erik Axel Karlfeldt skrev om känslorna inför utlänningsarna: "Oss tryter sill, oss tryter salt, oss tryter korn och oxar, men tyske junkern överallt, går gödd och dryg och koxar". Motståndet mot invandringen har funnits där av och till, bland allmänheten, inom facket och i politiken. Det finns ingen anledning att förtiga det, men desto viktigare är det att ge hela bilden, där migrationens positiva effekter tydligt framträder.

Min företrädare Gunnar Helén tog initiativ till Utvandrarnas hus i Växjö, som fått stor betydelse för belysningen av och forskningen kring emigrationen från Sverige. Jag överlämnar idén om ett Invandrarnas museum till den sittande regeringen, som med den skulle kunna se till att Mångkulturåret resulterade i en permanent institution med ett tydligt, viktigt uppdrag. Om ingenting sker före valet hoppas jag kunna verka för idéns förverkligande i en ny regering, under den tid som då fortfarande återstår av Mångkulturåret.

LARS LEIJONBORG
Partiledare (fp)

"Naturligtvis går det inte att undvika att uppmärksamma de konflikter som också uppstått. Svenskarna har långt ifrån alltid varit välkommande."

Svenskt? Nej, inte särskilt.

FOTO: SCANPIX

DEBATT | FORSKNING OM FORSKNING

Vetenskap på ovetenskaplig grund

KUNSKAPSSYN | Universitet avvisar forskning när det gäller egen verksamhet, enligt Bo Rothstein

FÖR GANSKA PRECIS ett år sedan fick jag en förfrågan från Sveriges Universitets- och Högskoleförbund om jag var intresserad av att hålla ett föredrag på organisationens tioårsjubileum i november 2005. Ämnet man ville att jag skulle prata om var den satsning på "starka forskningsmiljöer" som Vetenskapsrådet och många andra forskningsfinansiärer alltmer riktat in sin verksamhet på. Denna satsning innebär en omsvängning för svensk forskning genom vilken medel alltmer skall koncentreras till "spetsforskning" och "ledande forskare".

Det finns naturligtvis argument både för och emot detta. Å ena sidan förefaller det rimligt att satsa mera pengar på sådana forskningsmiljöer som har varit dokumenterat framgångsrika. Å andra sidan finns det en inte obetydlig risk att man konserverar systemet och att det blir gårdagens idéer och forskare som stärks, medan det kreativa nytänkandet och unga spännande förmågor sätts på undantag.

Alltnog, jag tänkte mig att en så kraftig omläggning av svensk forskning skulle vara grundad i omfattande analyser av Vetenskapsrådet och/eller utbildningsdepartementet. Eftersom det handlar om forskning har man anledning att förvänta att stora förändringar av detta slag bygger på ett omfattande och systematiskt kunskapsunderlag. Jag började därför leta i det offentliga trycket efter den digra utredning eller rapport som den nya forskningspolitiken rimligen borde grunda sig på. Till min förvåning kunde jag konstatera att något sådant inte står att finna. Hela denna omläggning av svensk forskning grundar sig på en synnerligen tunn promemoria om trettioåttio sidor.¹ Man får leta förväg i den efter något enda forskningsliknande argument eller empiriskt resultat som kan motivera den nya politiken. Vidare efterforskningar gav vid handen att denna nya inriktning av forskningspolitiken är resultatet av påtryckningar och strävanden från ledningarna för landets universitet och högskolor. Det är således forskarsamhällets ledande företrädare själva som, utan någon grund i form av forskningsbaserad kunskap, driver fram en kraftig omläggning av svensk forskningspolitik.

DETTA FICK MIG att gå tillbaka till de artiklar om svensk forskningspolitik som jag skrivit för att försö-

ka se om det fanns något mönster eller någon gemensam nämnare som jag kunde använda för ett föredrag som detta. Det var då jag gjorde den upptäckt som sedan dess bekymrat mig och som denna artikel skall handla om. Det är nämligen så här: när ledande företrädare för svenska universitet och högskolor skall ta sig an den egna sektorns frågor och problem, då är man programmatiskt ointresserad av forskning. Detta tycks gälla på alla nivåer, från den enskilda institutionen

"... när ledande företrädare för svenska universitet skall ta sig an den egna sektorns frågor och problem, då är man programmatiskt ointresserad av forskning."

till universitetskanslern själv. Svenska forskare, universitetsrektorer, ledande professorer *et cetera* anser att när det gäller att analysera den egna verksamhetens problem, då är forskning både ointressant och oavvändbar.

Insikten är, det måste medges, rätt besvärande. Man kunde tro att just företrädare för forskarsamhället skulle vara passionerade försvarare för att forskning är användbar för att analysera och åtgärda olika samhällsproblem. Som jag skall visa nedan förhåller det sig på rakt motsatt vis. Svenska forskare tar programmatiskt avstånd från vad statsvetaren Jörgen Hermansson benämnt "politik på upplysningens grund" när det handlar om den egna verksamheten.²

LÅT OSS BÖRJA denna dystra odysse nerifrån, med studenterna. Ett problem för svenska universitet gäl-

ler naturligtvis det som kommit att kallas mångfald. Hur skall man åstadkomma en bredare rekrytering av studenter så att även de med invandrarbakgrund kommer in på attraktiva utbildningar? Två institutioner har i medierna utmärkt sig i denna diskussion genom att vilja införa kvotering, nämligen juristutbildningen vid Uppsala universitet och journalisthögskolan vid Göteborgs universitet. I Uppsala genomförde man detta, i Göteborg stannade förslaget på papperet.

Detta slags kvotering till olika utbildningar är nu inget nytt eller okänt fenomen. I USA har man under lång tid vid olika universitet prövat en mängd olika vägar för att öka inslaget av studenter från olika minoritetsgrupper. Det finns en rätt riklig forskning på området, i vilken man också kan se att de många olika sätten att genomföra kvotering på (eller, som det också kallas, positiv särbehandling) får olika resultat och konsekvenser. Om man emellertid frågar de ansvariga vid ovan nämnda utbildningar om de tagit del av denna forskning blir svaret nekan- de. Det visar sig att de över huvud taget inte känner till att den finns och de har, vilket kanske är värre, inte ens kommit på tanken att konsultera den existerande forskningen på området.

ETT ANNAT problemområde som ofta diskuteras är hur rekrytering av lärare och forskare skall gå till. Frågan är helt central eftersom detta är den viktigaste resursen för ett universitet. I Sverige är tillsättningar ett område som både är noga reglerat och tyngt av traditioner som i huvudsak bygger på att externa sakkunniga granskar handlingar i form av vetenskapliga rapporter och andra formella meriter. Den dominerande tankemodellen liknar domstolens och innebär att det är en idé om objektiv rättvisa mellan de sökande som är idealet.

Detta är naturligtvis i många lägen omöjligt att uppnå eftersom det kan handla om att jämföra forskare som arbetar med vitt skilda frågor, teorier och metoder. Åsikterna om systemet varierar, men två saker kan man säga med viss säkerhet. Dels att det skapat många dystra akademiska tillsättningsstrider med oräkneliga överklaganden och svårartade psykologiska ärr. Dels att idén att detta system tillgodoser krav på rättssäkerhet och likabehandling faller på det faktum att

"hemmalaget" (det vill säga de interna sökandena) vinner i en utsträckning som inte kan förklaras.

Efter att ha tagit del av hur några av världens ledande universitet (Harvard, Oxford, Yale) rekryterar forskare kan jag säga att de arbetar efter en modell som är 180 grader skild från vad som förekommer i Sverige. Här finns inte alls den rätt bisarra idén om "den objektivt sett bästa", utan där tänker man efter ungefärligen följande modell: Vem är vi, vad behöver vi nu göra för att bli bättre och vem kan hjälpa oss att göra det? Därefter söker man aktivt utanför den egna institutionen efter personer som kan tillföra den egna miljön någonting nytt.

Man kan länge och väl diskutera för- och nackdelar med båda systemen. Själv är jag en varm anhängare av det senare systemet eftersom det skapar mera rörlighet medan det svenska lider svårt av intellektuell inavel. Det vanliga är att forskaren föds och dör på samma institution och för den unge doktoranden synes, med bara ett uns av karikatyr, den mest framgångsrika strategin vara att ta professorns modell och visa att den fungerar än vackrare på (ännu ett) nytt datamaterial.

I vilket fall som helst uppstår en fråga: om nu det svenska systemet är så bra, varför använder sig inte världens bästa universitet av det? Om man läser de utredningar som ligger till grund för dagens svenska system hittar man där ett massivt ointresse för hur världens främsta universitet hanterar rekryteringsprocessen. I en för verksamheten helt central fråga som denna borde en forskningsbaserad ansats varit befogad. Det hade inte varit orimligt att ägna någon möda för att studera hur de ledande universiteten i världen rekryterar forskare/lärare. Men så är inte fallet – de professorer och andra universitetsföreträdare som varit ansvariga för hur dagens system fungerar ansåg sig inte ha något att lära.

På samma sätt förhåller det sig med forskarutbildningens organisation. För två år sedan lades en mycket omfattande utredning fram om hur denna borde förändras.³ Av utredningens 550 sidor handlar summa tretton om hur forskarutbildningen är organiserad utomlands. Idén att man skulle kunna hämta in någon användbar kunskap från de mera framgångsrika universiteten i världen slog aldrig utredningen, som leddes av en professor

och i övrigt bestod av huvudsakligen företrädare för högskolesektorn. Igen måste slutsatsen bli att när svenska forskare skall förbättra den verksamhet man bedriver för att producera nya forskare är man ointresserad av – forskning.

JAG TROR INTE att mitt eget universitet är värre än andra lärosäten i detta programmatiska avståndstagande från forskningsbaserad kunskap vad gäller den egna verksamhetens problem. Men jag kan inte låta bli att referera två exempel som illustrerar min tes. Det ena handlar om jämställdhet och det andra om ledning. Låt oss ta ledningen först.

Genom vad som i metodlitteraturen benämns "deltagande observation" fick jag tillfälle att komma universitetets självbild nära. Jag deltog nämligen för ett par år sedan i Göteborgs universitets ledarkurs. Det är universitetets främsta prestigeurskurs som vänder sig till personer som har eller förväntas komma att inneha viktiga ledningspositioner. Programmet är mycket ambitiöst med totalt elva heldagars seminarier, övningar och föreläsningar. Urvalet är, vill man låta förstå, mycket selektivt. Kursen är populär och gick nu för sjätte året, vilket betyder att totalt cirka 150 personer vid Göteborgs universitet deltagit – rektorer, dekaner, prefekter, studie- rektorer, ledande administratörer och annat slikt.

Kursen inleds med att de kursansvariga presenterar en lång lista på de nya utmaningar som universitetet har att möta. Det gäller övergången från regel- till målstyrning, kraven på ökad extern finansiering av forskningen, forskarutbildningens nya former, kraven på ökad jämställdhet och breddad rekrytering, de utmaningar som kraven på tvärvetenskapliga satsningar och lokal profilering av forskningen ger och hur kvalitetskraven inom forskning och grundutbildning skall kunna uppnås med mera. Allt detta, säger man, ställer nu mycket högre krav på ledningen på alla nivåer av universitetet än vad som tidigare varit fallet. Det går inte längre att se på dessa uppgifter som något av en "värnplikt" som forskare mot sin vilja tvingas utföra, utan den akademiska ledningsfunktionen måste professionaliseras.

Så långt är allt väl och tämligen invändningsfritt. Även om man inte gillar alla de förändringar som räknas upp måste man, som det heter på militärspråk, "gilla läget". Men hur skall nu ett universitet hantera alla dessa problem, undrar man som kursdeltagare. Kommer man, som den forsknings- och kunskapsorga-

Selektiv kunskapsinhämtning. Även på svenska universitet vill man hellre "göra själv" än lära av andras erfarenheter, enligt Bo Rothstein.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

nisation man utger sig för att vara, att använda sig av de resultat som den ymniga forskningen om denna problematik producerat? Alls inte, förklarar kursledningen, som består av en professor i företagsekonomi och en docent i pedagogik. Det finns visserligen lite teorier och en del forskning inom området, men kursledningens bestämda erfarenhet är att när man som ledare står inför viktiga frågor och problem, har man ingen som helst nytta av denna forskning. I stället för "vetenskap och beprövad erfarenhet" har man därför valt att lägga upp kursen efter två andra inriktningar. Dels skall kursdeltagarna genom olika psykologiska tester lära känna sig själva bättre, det vill säga att kursen har någon form av individualiserad terapeutisk inriktning, dels skall vi i grupp tala med varandra om hur vi upplever olika problem som man kan råka ut för som ledare. En stor del av kursen handlar också om ideologisk övertalning i fråga om vad som är den korrekta synen på de politiska mål som universitetsledningen särskilt vill värna om (främst jämställdhet och styrning av personalen).

Kursens centrala budskap är således att när viktiga problem uppstår för dem som har ledningsfunktioner vid ett universitet, så är den metod som universitetet lär ut för hur problem skall hanteras, det vill säga forskning, utan värde. Att det vetenskapliga förhållningssättet är irrelevant är också det centrala temat för

hela kursen. Frågor av typen "finns det några empiriska belägg för att det ni säger är riktigt?" eller "hur definierar ni begreppet X?" avfärdas kallt som "akademiska".

Kursen avslutas med ett vad gäller de yttre arrangemangen synnerligen lyxigt tredagarsinternat på en "School of Management" vid ett av de kommersiella universiteten i England som specialiserat sig på att ge skräddarsydda kurser åt höga företagschefer. Med något undantag serveras ett antiintellektuellt management-mumbo-jumbo av värsta slag där det centrala budskapet till oss är att "you are a business, like any other business". Man gör en särskild poäng av att rektorn för skolan saknar akademiska meriter och är hämtad från, av alla ställen, en chefsbefattning i tobaksindustrin. Ett av de centrala "fall" man använder i undervisningen kommer följaktligen från ett företag som sysslar med lastbilsförsäljning. Stället har gästats inte mindre än tre gånger av Göteborgs universitets högsta ledning, som uppenbart funnit kunskaperna om hur man bäst kränger lastbilar värdefulla.

Min första reaktion var att rikta min kritik av kursen mot tjänstemännen på personalavdelningen vid Göteborgs universitet som ansvarat för upplägget. Men vid närmare eftertanke insåg jag att dessa faktiskt hade tänkt helt rätt, nämligen insett behovet av mera professionell ledning och då vänt sig till de forskare inom området som

borde ha kunskaper om detta och bett dem skapa en kurs i ämnet. Det sorgliga i historien är att det i detta fall är forskarna själva som inte tror att forskningens metoder eller resultat är av värde för att hantera ovan nämnda problem. Det finns skäl att betänka att denna forskningsfientliga soppa svalts med glatt humör av etthundrafemtio personer i ledande ställning vid sagda universitet.

SÅ TILL JÄMSTÄLLDHETEN, ett av de mest omdiskuterade problemen i universitetsvärlden. Vid Göteborgs universitet finns, som vid alla andra universitet, en särskild jämställdhetskommitté som huvudsakligen består av forskare. Kommittén hade, för att reda ut om kvinnor diskriminerades, gett ett utredningsuppdrag till en av handläggarna på enheten, tillika filosofie doktor. Rapporten, "Meritvärdering ur jämställdhetsperspektiv" som författats av doktorn i filosofi, gavs ut av kommittén och spreds både i Göteborg och i riket.⁴

Rapporten sägs utgå från "den post-kuhnska" bilden av vetenskapen. Vad denna är, eller vilken tolkning som gjorts av vad den innebär, redovisas inte utan detta skall uppenbarligen anses som allmogods. Thomas Kuhns ståndpunkt, att vetenskapen förändras genom paradigmatiske revolutioner som innebär att olika skolbildningars vetenskapliga värde är inkommensurabla och all kunskap relativ, är emellertid mycket omstridd. Bland

annat har den fått skarp kritik av nobelpristagaren i fysik Steven Weinberg (hans kritik är sammanfattad i boken *Facing Up*).

Man kan naturligtvis se det som komiskt att administrativa organ vid ett universitet tar ställning i vetenskapsteoretiska frågor. Vän av ordning kan rimligen ställa sig frågan vad det innebär att i det konkreta arbetet med att uppnå ökad jämställdhet utgå från ett "post-kuhnskt" perspektiv? Men detta skulle snart visa sig.

Rapporten ansluter sig nämligen till vad som inom vetenskapsteorin kallas "det starka programmet", som innebär att alla vetenskapliga utsagor sägs vara beroende av den sociala kontexten (inklusive tyngd-lagen). "Inte bara vetenskaplig kunskap, utan även kunskapssyn och vetenskapsteori relativiseras till sådana kontexter", står det i rapporten. Slutsatsen av detta är att det inte finns några möjligheter att göra vetenskapligt sakliga bedömningar av forskares meriter, utan att alla sådana bedömningar alltid antas vara beroende av faktorer utanför vetenskapens domän. Bland sådana "kontexter" brukar räknas samhällets ekonomi, dess sociala relationer och klassrelationer och naturligtvis relationer bestämda av etnicitet, religion, sexualitet och kön.

Konsekvensen av detta resonemang är rimligen att forskares bedömningar av forskningsmeriter inte kan anses ha större värde än rena lekmannabedömningar eftersom de alltid antas vara "kontextberoende". Ett genomslag för detta slags argumentering är naturligtvis vad många politiker och utbildningsbyråkrater länge gått och vän-

tat på, eftersom det ger dem legitimitet att ta över besluten om vem som skall få tjänster och anslag. Lite kul är det att jämställdhetskommittén vid sagda universitet med rapporten vill "invitera till en någorlunda förutsättningslös reflektion" över dessa problem. Jag har länge grunnat på vad det mera exakt är som inte får ifrågasättas vid Göteborgs universitet. Det känns en smula tungt, det måste medges, att vara vid ett lärosäte där det är administrativa organ befolkade av forskarkollegor som drar upp gränserna för vad som får ifrågasättas.

Läser man vidare i rapporten blir det emellertid klarlagt vad det är som inte får ifrågasättas och vad kunskapsrelativismen skall tjäna för syfte. I skriften diskuteras nämligen resultatet av en forskningsrapport som publicerades för ett tiotal år sedan av professorerna Ulla Riis och Leif Lindberg. Rapporten är den hittills mest omfattande kvantitativa analys av meritvärdering ur ett jämställdhetsperspektiv som gjorts på något svenskt material.⁵ Den kom fram till det överraskande resultatet att kvinnor fick tjänster och forskningsanslag i lika stor utsträckning som de sökte. Detta resultat har naturligtvis blivit problematiskt för dem som hävdar att det förekommer systematisk könsdiskriminering i bedömningsprocessen (enligt uppgift från Ulla Riis till mig gömdes rapporten undan på utbildningsdepartementet i åtta månader av Carl Tham för att dess resultat var politiskt olämpliga). Alltnog, i sin kritik av Riis och Lindbergs slutsatser framhålls i rapporten från jämställdhetskommittén att det inte är rimligt att fästa vikt vid resultatet med följande argument:

Varför skulle den akademiska världen vara mindre könsneutral än andra sociala verkligheter? Vi vet att subtila, svåråtgångade och delvis omedvetna mekanismer för könsförtryck är ett generellt samhällsfenomen och tillhör vardagen i organisationer. Det torde snarast vara uppenbart att detta påverkar tjänstetillsättningar. Problemet är inte om det är så, utan *hur* det tar sig uttryck.

Kontentan av detta är följande: För

forskarna i jämställdhetskommittén vid Göteborgs universitet saknar empiriska undersökningar värde eftersom man redan vet hur det förhåller sig. Deras kännedom om "kontexten" gör att de blankt anser sig kunna avfärda empiriska resultat som de av ideologiska skäl inte sympatiserar med. Eller som man skriver i rapporten: det gäller att rikta in "alla krafter på att bevisa att diskriminering förekommer".

DET SVINDLADE EN smula när jag läste detta. Jag tror mig aldrig i en skrift från ett universitet ha sett ett liknande underkännande av den verksamhet som vi som forskare har att bedriva, nämligen forskning. Kontentan är att om forskningsresultat inte stämmer med ideologin,

"... här har vi ett organ vid ett universitet befolkat av forskare som blankt avfärdat forskningsresultat eftersom man av ideologiska skäl ogillar dem."

så gäller ideologin. Detta är inte politisk opportunist, utan värre än så. Opportunism är ju när man gör saker mot sitt bättre vetande därför att man tror att man tjänar på det. Detta är i stället ett renodlat forskningsförakt: man tror helt enkelt inte på forskning som metod för att åstadkomma ökad jämställdhet.

Missförstå mig rätt, givetvis skall inte Riis & Lindbergs undersökning gå fri från kritisk granskning. Den är säkerligen inte invändningsfri och det hade varit helt i sin ordning med en nedgörande kritik av deras teorier, metoder och analys. Men här har vi ett organ vid ett universitet befolkat av forskare som blankt avfärdat forskningsresultat eftersom man av ideologiska skäl ogillar dem.

När det gäller jämställdhet är det över huvud taget illa beställt med forskningsbaserade ansatser. Det mest betydande dokument som producerats, nämligen den av Ebba Witt-Brattström ledda utredning som resulterade i inrättandet av de så kallade Thamprofessorerna, består i sin empiriska del huvudsakligen av anekdoter. Vad som döljs i diskussionen är ett för svensk jämställdhetspolitik tämligen besvärande faktum, nämligen att i de flesta ämnen så har man lyckats mycket bättre med jämställdheten vid de

amerikanska elituniversiteten än vad som är fallet i Sverige (och Europa). I grova tal är andelen kvinnliga professorer dubbelt så hög i USA som i Sverige inom de ämnen jag kan överblicka.

Vad som kanske är än mera intressant är att inom ett ämne som statsvetenskap är det inte bara på bredden som USA slår oss, utan också på höjden. Skulle man i dag lista de femton ledande statsvetarna i USA (och därmed, med något undantag, internationellt), så är sex sju stycken kvinnor.⁶ Det finns ingenting i Sverige eller Europa som motsvarar detta. Naturligtvis finns det inte någon som undersökt hur detta kan komma sig – vad det är som de gör vid USA:s elituniversitet som inte vi gör och hur de lyckas åstadkomma

detta förutan svensk jämställdhetspolitik.⁷ I stället för forskning sysslar man med besvärjelser, förkastelser och mytbildning.

LÅT OSS AVSLUTA denna dystra odysse med den som sitter på högsta pinnen i systemet, nämligen universitetskansler Sigbrit Franke. För ett par år sedan gick kanslern ut i medierna och slog hårt på trumman för hur eländigt de kvinnliga doktoranderna hade det. Resonemanget byggde på en forskningsrapport från hennes ämbetsverk.⁸ Där hävdades att "påfallande många kvinnor, 45 procent, upplever att de i någon grad särbehandlats på grund av kön". I en debattartikel om rapporten spetsade Franke till detta med formuleringen att "det är beklämmande att tvingas konstatera att forskarutbildningen är en utbildning ledd av män för män".⁹

Kunde det verkligen stämma att närmare hälften av alla kvinnliga doktorander utsattes för könsdiskriminering? När jag analyserade rapporten och dess material kunde jag se att detta byggde på att man manipulerat data. Så här gick det till, man hade till landets doktorander ställt en enkätfråga som lød:

"Har du blivit särbehandlad på grund av din könstillhörighet?"

Svarspersonerna fick svara på fyra

En värld för sig – eller business som vilken som helst?

FOTO: CORBIS/SCANPIX

Fotnoter:

1 Finansiering av starka forskningsmiljöer. Departementsserien Ds 2004:21.

2 Jörgen Hermansson, *Politik på upplysningens grund*, Malmö: Liber 2003.

3 En ny doktorsutbildning, SOU 2004:27.

4 Det är lite oklart vem som gett ut rapporten. Av logo och omslag förefaller det vara

Göteborgs universitet, av texten dess jämställdhetskommitté. Det är osäkert om den skall ses som ett diskussionsunderlag eller som ett ställningstagande.

5 Ulla Riis och Leif Lindberg, *Värdering av kvinnors respektive mäns meriter vid tjänstetillsättning inom universitet och högskolor*, Ds 1996:14, Stockholm: Fritzes 1996.

6 T. ex. Elinor Ostrom, Margaret Levi, Theda

Skocpol, Kathleen Thelen, Susan Rose-Ackerman och Barbara Geddes.

7 Man kan också notera att den svenska pc-vänsterns stora idoler, t. ex. Iris Marion Young, Judith Butler, Noam Chomsky och Catherine MacKinnon, alla är produkter av det amerikanska elituniversitetssystemet.

8 *Doktorandspegeln*, Högskoleverkets rapport 2003:28R.

sjugradiga skalor som gick från "inte alls" till "i mycket hög grad". Resultaten visas nedan:

av andra doktorander:
inte alls 79% 8% 3% 4%
3% 2% 1% i mycket hög grad

av lärare på de kurser du gått:
inte alls 78% 8% 4% 4%
3% 1% 1% i mycket hög grad

av handledare:
inte alls 78% 7% 3% 4%
3% 2% 1% i mycket hög grad

av administrativ personal:
inte alls 81% 7% 3% 4%
2% 1% 1% i mycket hög grad

En granskning av data ger ett helt annat resultat än det som Sigbrit Franke lyfte fram. För omkring 80 procent av doktoranderna är svaret för de fyra kategorierna "inte alls". Det vill säga för den överväldigande majoriteten kvinnliga doktorander är särbehandling på grund av kön över huvud taget inte ett problem. För att få ett grepp om för hur stor andel som detta är ett problem i studierna bör man enligt gällande metodböcker räkna samman alla som svarat till vänster om mittpunkten. Då får man fram att "särbehandling på grund av kön uppfattas som ett problem för mellan 7 och 4 procent av doktoranderna". Det är naturligtvis inte alls bra, men det är väldigt långt till Sigbrit Frankes påstående om att det handlar om 45 procent. Hur har hon då kommit fram till denna siffra om 45 procent? Jo, genom att lägga ihop alla svars-

binationer. Vad Franke och Högscoleverket gjorde var att man räknade som att 2 400 av dessa 2 401 möjliga alternativ innebar att man utsatts för könsmässig särbehandling.¹⁰

Enligt Vetenskapsrådets riktlinjer för vad som skall räknas som "oredlighet" i forskning så innefattar detta "missvisande analys av data som förvränger tolkningen". Vad jag kan se är detta precis vad Franke och Högscoleverket sysslat med. Med ett sådant tillvägagångssätt kan man naturligtvis "bevisa" precis vad som helst. Om man kan ha en 28-gradig skala, eller en teoretisk rymd på 2 401, kan man naturligtvis också ha en 10 000-gradig skala. Tilläggas kan att gängse metodböcker i statistik regelmässigt varnar för att göra tolkningar av detta slag.

Man kunde tycka att det borde anses allvarligt att en universitetskansler förvränger forskningsresultat. Frågan kom upp i Högscoleverkets styrelse där det sitter fyra professorer. Mitt förslag till dem var att kalla in landets ledande experter på statistik för att röna ut saken. Men de valde att förbigå ärendet med tystnad och lägga det till handlingarna.¹¹ Att Franke kunde komma undan med detta vittnar om att svenska forskare, som betrotts att vara ledamöter i styrelsen för det centrala ämbetsverk som har att övervaka kvaliteten i verksamheten, inte tar forskning på allvar. Den slutsats man måste dra när det gäller politiskt brännbara är att svenska universitetsföreträdare inte bara väljer att avskärma sig från forsk-

forskare har varit många, men inget av dem har handlat om att man borde försöka ta reda på (det vill säga forska om) varför svensk humaniora inte kan hävda sig internationellt.

Man kan naturligtvis hävda att mina exempel ovan alla är valda enbart för att illustrera den tes jag vill driva och att det finns många motexempel. Men så verkar inte vara fallet. Jag har presenterat denna analys för dem som måste anses vara de mest kunniga inom svensk forskningspolitik och särskilt bett dem om motexempel. Det måste åtminstone finnas någon större reform eller förändring av sektorns verksamhet som har byggt på en någorlunda hyfsad forskningsbaserad analys. Men de har blivit mig svaret skyldiga.¹²

Denna analys ställer ett par svåra frågor. Om nu ledande svenska forskare inte anser att forskning är av värde för att analysera den egna verksamhetens problem, varför skulle då forskning vara bra för att hantera några andra samhällssektors problem? Varför skall allmänheten eller företrädare för andra samhällssektorer satsa medel på forskning för att kunna bättre förstå och hantera och kanske till och med finna lösningar på olika problem, om forskarsamhället självt inte anser forskning användbar för den egna verksamhetens angelägenheter?

Den andra frågan är vilka konsekvenser detta har och där tror jag man kan ge åtminstone ett svar, nämligen en forskningspolitik i blindo. Många av de problem som jag tagit upp ovan är naturligtvis högst reella och måste hanteras. En konsekvens är att forskarsamhället ständigt förlorar mot det politiska systemet av det enkla skälet att man valt att spela på det politiska systemets planhalva. I stället för att argumentera med forskning som bas försöker man spela på politikernas planhalva och då förlorar man.

Den fråga jag inte har något svar på är varför det blivit så här – det vill säga varför svenska forskare inte tror på forskning som metod för att förändra samhället. Ju mer man funderar över det, desto svårare är det att förstå.

BO ROTHSTEIN
Professor i statsvetenskap

Okunskap bakom norska tellekanter?

"KUNNSKAPSLØST kunnskapsløft" lyder rubriken till de norska forskarna Beate Elvebakks och Vidar Enebakks uppgörelse med "tellekantsystemet" i den norska tidskriften *Samtiden* (nr 4 2005). Det handlar om ett slags poängsystem för publicering av forskning, som ska införas under 2006 och som nu debatteras i vårt grannland. Det innebär att forskare får olika poäng för publicering i olika former (monografi, artikel i antologi eller tidskrift) och på olika nivåer (icke-vetenskaplig, vetenskaplig och "supervetenskaplig", beroende på tidskrift och förlag). Syftet är att stimulera till ökad kvalitet och produktion och ge underlag till beslut om finansiering.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

Kvantitet eller kvalitet?

Elvebakk och Enebakk är djupt kritiska till reformen som de menar bygger på ett dåligt kunskapsunderlag. De pekar ut otaliga problem: alltför olika praxis för peer review, godtyckligt urval till den "supervetenskapliga" nivån, orättvis behandling av subdiscipliner liksom av humanvetenskaper framför naturvetenskaper, ignorerande av att det inte publiceras lika intensivt inom olika discipliner, och inte minst negativa effekter för universitetets tredje uppgift – debattinlägg och publicering i icke-vetenskapliga forum ger ingen poäng ...

Systemet kan medföra att "en faktisk kvalitetsenkning fremstår som en kvalitetsheving", befarar Elvebakk och Enebakk och avslutar med några krassa framgångstips till unga forskare:

Ti bud til en ung forsker som vil frem i verden

1. Det første bud er ganske lett: De som skriver mest, har alltid rett ...
4. Debatt er kun for kranglefanter. Det gir ingen tellekanter.
5. Følg ingen altfor høye krav. Hvis ingen ser det: Skriv av!
6. Si alle hva de gjerne hører. Spark modig inn de åpne dører (Legg originaliteten død: Daglig drøv gir daglig brød) ...
8. Husk: Ingen tekst kan trykkes nok. Blir den for lang, så klipp den opp! ...
10. ... Søk gunst hos dem som er i tet – så kaller vi det kvalitet!

RED.

"Inläggen från forskare har varit många, men inget av dem har handlat om att man borde försöka ta reda på (det vill säga forska om) varför svensk humaniora inte kan hävda sig internationellt."

personer som inte fyllt i extremvärdet "inte alls" på alla fyra svarsalternativen. Det vill säga att hon i realiteten har konstruerat en 28-gradig skala där alla som fyllt i 1-27 anses utsättas för särbehandling på grund av kön. Men egentligen är det statistiska lurendrejeri som kanslern sysslar med värre än så. De fyra sjugradiga skalorna i svarsalternativen innebär att det faktiskt finns 7 x 7 x 7 x 7 = 2 401 möjliga svars-

ning, utan också gärna ser att forskning manipuleras för att vara den politiska makten till lags.

DET SISTA EXEMPLET är den debatt som varit på DN:s kultursidor hösten 2005 om humanioras kris. Debatten startades efter att en framstående brittisk litteraturtidskrift, vid en ranking av humaniora, inte tog med någon svensk institution bland de 200 främsta. Inläggen från

universitetskanslern önskade eftersom den även fångar in de åtgärder som vidtagits för att gynna kvinnor.

11 De tyckte också det var i sin ordning att Sigbrit Franke på gammalt östtyskt manér hävdade att min kritik måste bero på något slags psykisk defekt. DN 22/1 2004.

12 Jag har varit ledamot av Riksbankens Jubileumsfonds områdesgrupp för forsk-

ning om kunskapssamhället sedan 1998 och hade förmånen att få presentera huvuddragen i denna artikel för dem i oktober 2005 – varmt tack till Thorsten Nybom, Boel Berner, Sverker Sörlin, Ulla Riis, Beatrice Ask, Lars Engvall och Dan Brändström för värdefulla synpunkter och kommentarer.

9 Dagens Nyheter 16/9 2004.

10 Tittar man noga på frågeformuleringen så växer problemet. Den skiljer nämligen inte på om vederbörande blivit utsatt för "positiv" eller "negativ" särbehandling. Universitet och högskolor har sedan länge haft i uppgift att just tillämpa "positiv särbehandling" för att gynna underrepresenterat kön, och att inte göra den distinktionen gör frågan helt omöjlig att använda för det syfte

Diaspora betecknade ursprungligen judarnas existens utanför Israel men används allt oftare för att fånga ett generellt emigrationsmönster. Minoritetsgrupper behåller en intensiv kontakt med sina ursprungsländer. Inte minst modern kommunikationsteknik har skapat möjlighet att bevara viktiga delar av den egna kulturen i det nya hemlandet. Man använder sina fötter men behåller sina rötter.

Överskatta inte den svenska kulturens attraktion

FORSKNING OM "DE ANDRA" | De diasporiska gemenskaperna vill bestå men minoriteter har skiftande förutsättningar för att bygga upp dem.

Den 3 januari i år skrev Jon Pelling en liten nyhetsartikel i *Dagens Nyheter* om två bråk i Ronna. Det första bråket är då en grupp assyriska pojkar hösten 2005 provocerade och hotade två svenska flickor, ett bråk som ledde till en massiv polisinsats och till att polishuset i Södertälje besköts. Bråket blev mycket omskrivet och det är bara en efterbörd när Pelling meddelar att en sextonårig pojke skall åtalas för olaga hot och misshandel: "Enligt åtalet ska 16-åringen i september ha hotat att döda eller skada två flickor utanför en jourlivsbutik ..." Men observera att händelsen nu har rensats från sitt etniska innehåll.

Lite längre fram i samma artikel kan man läsa att ett gäng ungdomar överfallit nyårsfestande familjer i Ronna och att fem pojkar mellan 18 och 22 år har anhållits. Artikeln avslutas med att en av festdeltagarna citeras. Han tror att "gänget drivit omkring i centrum utan något att göra". Handlar det om assyriska pojkar denna gång också? Som läsare får jag ingen egentlig förklaring heller till det senare bråket. Kanske har ungdomarna anfallit svenska familjer som hyrt in sig för att fira nyår, kanske är det en annan etnisk grupp eller en gruppering som pojkarna såg sig som fiender till. Något slags bakomliggande orsaker finns det säkerligen, utöver att pojkarna var sysslolösa.

Av

Karl-Olov Arnstberg

Karl-Olov Arnstberg är professor i etnologi vid Stockholms universitet och författare till en rad böcker, senast *Sprawl* och *Typiskt svenskt - åtta essäer om det nutida Sverige*. Just nu skriver han på en bok om diasporiska gemenskaper.

Min avsikt är inte att hänga ut Jon Pelling artikel. Den ser ut som artiklar av detta slag brukar göra i svensk press. Det finns en mer eller mindre tyst journalistisk överenskommelse om att inte lyfta fram förklaringar som ställer invandrare i oförmånlig dager. Skälet är givetvis att det uppfattas som att gå invandrarfientliga politiska intressen till mötes.

Huruvida denna strategi är den klokaste har jag egentligen ingen uppfattning om. Vad som däremot är problematiskt är att denna strategi också styr forskningen. När Brottsförebyggande rådet under senhösten 2005 släppte sin rapport om invandrare och kriminalitet bröt en orkan av mediekritik ut. Trots att det var en försiktigt skriven rapport, som enbart redovisade en något föråldrad statistik med avseende på invandrare som misstänkts

för att ha begått brott, var budskapet tydligt: sådan forskning borde inte få bedrivas.

Vetenskapligt sett är Brå-rapporten om invandrare och kriminalitet inte problematisk. Det är en standardiserad och ganska enkel utredning som arbetar med ett kontrollerat empiriskt material. Mest anmärkningsvärt är att rapporten är så ensam i sitt slag; det är ungefär ett decennium sedan BRÅ förra gången genomförde en sådan undersökning. Det borde finnas mängder av forskning som särskilt sysslar med känsliga frågor, också med avseende på invandrare. Samhällsforskare är utbildade till att göra utredningar och analyser med svar som inte anpassar sig efter vare sig den ena eller andra ideologiska riktningen. Det är som bekant "sanningen" som är forskarnas samhälleliga uppdrag och ett av honnörorden när det gäller forskning är opartiskhet.

VID FLERA AV Sveriges högskolor finns det en förhållandevis etablerad IMER-forskning (= Invandrare, Minoriteter och Etniska Relationer). Mycket av dessa forskares rapportering är djupt solid och vetenskapligt oantastlig, men det finns ändå ett grunddrag av att "we are the good guys". Detta styr urvalet av forskningsfrågor. Att exempelvis intressera sig för invandrades kriminalitet är redan i sig självt komprometterande. Den som däremot vill veta något om svensk rasism och diskriminering hittar mycket material som helst. Skälet är givetvis att där behöver forskarna inte riskera att själva uppfattas som delaktiga i de samhällsproblem de uttalar. Det finns också en politisk styrning i stereotypen invandrare som offer för svensk rasism. Till exempel presenterade regeringens särskilt tillsatte utredare Masoud Kamali den 31 augusti 2005 på *DN Debatt* sin och sina medarbetares utredning om makt, integration och strukturell diskriminering. Han skriver:

Diskriminering i arbetslivet, på boendeområden och ojämnt fördelade samhällsresurser är bland de viktigaste orsakerna till en alltmer fördjupad uppdelning mellan ett "vi" och ett "dem". Segregationens orsaker bör därför sökas i första hand på annat håll än hos de segregerade grupperna.

De åtgärder som utredningen föreslår – det handlar främst om kvoter och lagstiftning för att ge företräde till jobb för de grupper som kallas för utsatta – har debatterats och ifrågasatts. Men när det gäller problembeskrivningen och svenskarnas diskriminering av invandrare har ledande debattörer och forskare inte haft så mycket att invända. De är överens om att Sverige är ett starkt segregerat land och att en utbredd och visserligen lågmäld, men inte desto mindre effektiv, vardagsrasism hindrar invandrare från att få jobb. Rent allmänt präglas samhällsklimatet av hårdhet och misstänksamhet när det gäller invandrare.

Själv har jag problem med denna syn på Sverige som ett land på randen till apartheid. Bilden av svenskarnas skoningslösa rasism är inte helt lätt att ta till sig, inte bara med tanke på hur många som söker sig till Sverige utan också med tanke på hur många som kämpar för att få stanna kvar när de väl kommit hit. Min uppfattning är att Sverige knappast är något lätt land för invandrare att komma till, men det går inte att förneka att Sverige och svenskarna lägger ner mycket energi och skattemedel på att skapa ett välkomnande och mångkulturellt samhälle.

DE INLEDANDE exemplen är inte valda på måfå. De pekar mot "de andra" som ett forskningsområde. Det räcker inte med att dokumentera, analysera och kritiskt granska svenskarna i mötet mellan svenskar och invandrare. Ett möte innebär att minst två parter är inblandade och en forskning värd namnet kan därför inte enbart intressera sig för svenskarnas rasism, lika lite som den bör handla enbart om Sveriges strukturella diskriminering eller en mer eller mindre framgångsrik integration.

För oss som är svenskar och för de invandrare som satsat på Sverige, som exempelvis Kamali själv, är det självklart att alla vill komma in. Det kan väl inte finnas något bättre här i världen än att vara svensk? Men det är inte alls självklart. David Schwarz, den svenska invandrardebattens Grand Old Man, vänder på frågan i en insändare i *Dagens Nyheter*. Om Sverige och svenskarna skriver han lakoniskt:

Landets levnadssätt, liksom dess kultur över huvud taget saknar attraktionskraft på invandrare och flyktingar med avvikande kul-

turer och traditioner. Detta är än mer allvarligt eftersom det bland de utrikes födda finns grupper som efter flera decenniers vistelse i landet, ofta i starkt socialt och etniskt segregerade bostadsområden, fortfarande inte delar det svenska samhällets demokratiska grundvärderingar.

Ett väl så viktigt tema som svenskarnas rasism är hur olika invandrare försvarar sig, hur de mer eller mindre framgångsrikt gör motstånd mot att bli svenskar. Tag somalierna som exempel. Till skillnad från i många andra afrikanska länder är Somalias befolkning etniskt och religiöst enhetlig. I stort sett alla invånare är somalier, muslimer och talar somaliska. Det kom somalier till Sverige redan på 1960-talet. De tillhörde en somalisk elit och var vanligen tvåspråkiga och talade engelska eller italienska som andra språk. Många av dem behärskade också arabiska. Det kom också ett mindre antal somalier under 1970-talet som politiska flyktingar. Under 1990-talet gäller helt andra siffror. Då flydde ungefär 17 000 somalier till Sverige. De som fick asyl var dock inte fler än drygt 700. Nästan alla av dessa asylers beviljades under åren 1990–92. Skälet var emellertid inte att det blev bättre i Somalia efter 1992 utan att kriterierna för politisk asyl kraftigt skärptes så att det i praktiken blev omöjligt för somalier att få stanna i Sverige. Den största posten blev i stället anhöriginvandringen, med drygt nio tusen somalier. Till en början var flertalet anhöriga till flyktingar, men med tiden har gruppen "anhöriga till anhöriga" kommit att överväga. De som har fått stanna av humanitära skäl är den näst största gruppen. Många av dem har kommit på egen hand, ofta med hjälp av flyktmugglare. Här finns också ett antal barn, som skickats till Sverige av sina föräldrar eller andra anhöriga. Drygt 70 procent av somalierna är enligt Migrationsverket under trettio år.

I slutet av november 2005 skriver journalisten Per Brinkemo i *Svenska Dagbladet* om hur somaliska barn sänds tillbaka till Somalia för att få "rätt uppfostran". Det är en fråga han hantarat i flera sammanhang och är väl förtrogen med. Ett av dessa tillbakaskickade barn berättar för Brinkemo hur hans mamma efter det att han återvänt till Sverige instruerade honom att inte umgås med svenskarna och inte bete sig som svenskar gör. Hon ville att hennes son skulle arbeta hårt och utbilda sig, men absolut inte bli svensk, eftersom svenskarna uppfattades som totalt omoraliska. De har helt fria sexuella relationer, de ägnar sig åt partnerbyte och dricker sprit. Man riskerar att bli likadan om man umgås med dem.

Ur ett svenskt perspektiv kan det vara svårt att förstå att människor som flytt till Sverige från ett av jordens farligaste, fattigaste och mest utvecklade länder inte tycker att Sverige duger när det gäller att uppfostra deras barn. För svenska föräldrar är det inte särskilt uppseendeväckande att de mer och mer förlorar kontrollen över sina barn när de kommer i tonåren. Att barnen frigör sig är i stort sett "normalt". I traditionella och släktbaserade kulturer är detta emellertid mycket alarmerande. När somaliska föräldrar är rädda för att deras barn försvenskas betyder det inte i första hand att de anpassar sig till ett modernt liv, utan det handlar om ett av den storskaliga förortens största problem, att barnen dras in i en "blattetillvaro". Barnen tycker inte att föräldrarna har rätt att bestämma över dem, de kommer inte hem i tid på kvällarna, de missköter skolan och kan också hamna i kriminalitet och rent allmänt dåligt leverne. För föräldrar som kommer från en mycket auktoritär kultur, där de själva aldrig ens skulle ha drömt om att sätta sig upp mot sina föräldrar, är detta mycket svårt att acceptera. Tanken med att skicka dem till en koranskola i Somalia är att de skall lära sig veta hut och bli goda muslimer. Eftersom en del föräldrar inte tar ett särskilt långtgående ansvar för sina barn när de väl befinner sig i Somalia kan man anta att det också handlar om familjens och släktens anseende här i Sverige. Det är helt enkelt vanhedrande för föräldrarna att misslyckas med sina barns uppfostran.

Det handlar om folk som inte bor hemma utan borta, med det tillägget att det finns ett hemma. Banden är känslomässigt definierade. Medan etnicitet kan sägas handla om ursprung är en diasporisk relation mera som ett äktenskap.

HUR SOMALIERN SER på barnuppföstran i sitt nya hemland är bara ett av många exempel som belyser hur olika minoriteter bygger upp motståndet mot att assimileras. Ser vi till internationell forskning finns en hel del att hämta som är av intresse för svenska förhållanden, i synnerhet den forskning som tar avstamp i begreppet *diaspora*. Men svensk integrationsdebatt präglas av starka ideologiska axiom, som gör att vi har svårt att ta till oss denna internationella forskning. Debatten domineras fortfarande av enkla frågor kring "vi och dom", alternativt ägnas en stor del av tiden åt att bekämpa denna uppdelning. Det verkar vara svårt att erkänna att det finns kulturella skillnader och att folkgrupper kan skilja sig åt.

Diaspora är ett grekiskt ord som betecknar ett folk i forskningsringen. Det ursprungliga exemplet är judar, men armenier och greker i forskningsringen har också länge sorterats in under denna beteckning. Under 1990-talet revitaliserades diaspora som analytiskt begrepp och kom att användas ganska lösligt för etniska minoriteter och minoritetssamhällen, med undantag för ursprungsbefolkningar. För att uttrycka det enkelt handlar det om folkgrupper som håller samman, som skapar egna och lokala samhällen – de ser till att de är "hemma utomlands". I den meningen är kurder i Sverige ett folk i diaspora medan samer inte är det. De senare utgör visserligen en etnisk minoritet och de kan längta efter ett förloret sameland, men i geopolitisk mening lever de inte i någon forskningsring.

För folkgrupper i diaspora handlar det om att återvända när den rätta tiden är inne. Frågan är bara *när* den är inne. "Next year in Jerusalem" behöver inte betyda ett fysiskt återvändande. Det kan lika gärna handla om ett ständigt återvändande i tanken, en upprätthållen länk till ett land som man kanske inte ens längre vill flytta tillbaka till. Det gäller till exempel för många judar som befinner sig i Europa och Amerika. De lever i diaspora, men i realiteten kommer de aldrig att återvända trots att de har möjlighet till det. Detta leder till en öppen definition av diasporabegreppet. Det handlar om folk som inte bor hemma utan borta, med det tillägget att det finns ett hemma. Banden är känslomässigt definierade. Medan etnicitet kan sägas handla om ursprung är en diasporisk relation mera som ett äktenskap.

Ett av skälen till att diasporabegreppet lyfts fram är den mångkulturella politik som gör det attraktivt för minoriteter att pre-

Det är i detta sammanhang som svensk främlingsfientlighet och segregation bör förstås. Ju svårare det är att ta sig in i det svenska samhället i rollen som en första rangens invånare, desto attraktivare blir den egna gruppen.

sentera sig som sammanhållna gemenskaper. I motsats till begreppet etnisk minoritet hör inte något integrations- och assimilationstänkande till begreppet diaspora; det andas inte tillfällighet och upplösning. Diasporiska gemenskaper är förhållandevis permanenta minoriteter, som i ett mångkulturellt samhälle bör få sina intressen bejakade också på högsta politiska nivå.

Vilka invandrare förmår bygga upp diasporiska gemenskaper? Ovan har bland annat assyrier, kurder, armenier och judar nämnts. Gemensamt för dessa grupper är att de utgör minoriteter redan i sina hemländer. De har varit utsatta för svårt förtryck och folkmord men lärt sig att överleva som grupp. Det innebär att när de anländer till ett främmande land som Sverige har de redan en insikt i minoritetsskapets villkor, som de kan lägga som grund för sin anpassning till det nya landets lagar och sedvänjor. De söker sig ut i världen, bland annat till Sverige, för att hitta ett nytt och levbart liv, men inte någon ny etnisk identitet. Tvärtom vet de att värna om sin tillhörighet. De har inte bara förstått att den måste försvaras utan vet också ganska väl hur det ska gå till.

För grupper som kommer från majoritetsbefolkningar är uppgiften betydligt svårare, ofta oöverstiglig. Som ett i dag historiskt exempel kan man nämna de ungefär trettio tusen ester som flydde till Sverige under andra världskrigets slutår. Som helhet var det en mycket blandad grupp. Här fanns intellektuella och politiskt aktiva samt en mängd yrken representerade. Det fanns också ledare från industrin liksom parlamentsledamöter, journalister, författare, konstnärer, präster etcetera. De var naturligtvis inte något representativt urval av Estlands befolkning, men de hade bra förutsättningar för att kunna hålla samman i diasporan. Det

fanns i den estniska gemenskapen en intelligentia som ansåg att det inte var Sverige utan Estland som var deras framtidsland, det land till vilket de snart skulle återvända.

När esterna anlände placerades de i flyktingläger, där de kunde lära känna varandra och lägga grunden för enighet och organisationsliv. De startade till exempel skolor redan under lägertiden. Därefter spreds de ut i Sverige, men de fick av arbetsmarknadsskäl inte bosätta sig i Stockholm och Göteborg. De sökte sig i stället till industriorter som Borås, Eskilstuna, Norrköping och Hälsingborg.

Jämfört med dagens flyktinggrupper var situationen trots denna restriktion gynnsam och esterna lyckades bygga upp en imponerande exilgemenskap. Sveriges ärkebiskop stödde den estniska kyrkan, som fick en flygande start. Till en del berodde det på att Estlands siste biskop fanns bland flyktingarna. Så gott som omedelbart drogs också två viktiga verksamheter i gång, den estniskspråkiga skolan och ungdomsverksamheten. I Sigtuna startades ett internatgymnasium, som hade till uppgift att föra de två kullar av gymnasister som inte hunnit fullborda sina studier i Estland fram till studentexamen. Scoutrörelsen kompletterade skolan och var mycket aktiv. År 1956 hade estniska scoutkårer omkring 1 200 medlemmar. År 1947 bildades det Estniska Nationalrådet (ENC), som var en politisk organisation som hade som sin främsta uppgift att förhindra kommunismens vidare spridning. Under sin första tioårsperiod sände ENC mer än 700 000 brev innehållande antikommunistisk propaganda till människor runt om i Skandinavien. De formulerade appeller för Estlands frigörelse, som skrevs under av svenska politiker och kulturpersonligheter. Antagligen är detta den mest kraftfulla demonstration som gjorts i Skandinavien mot kommunismen.

Esterna byggde också upp ett slags skuggriksdag med valda ombud i Sverige, esternas representation. De anordnade val, där alla ester som fyllt 18 år och var bosatta i Sverige hade rösträtt. Esterna hade egna studentkårer, ett eget vetenskapligt institut och en egen författarförening där författarna var mycket produktiva.

Själva grundförutsättningen när esterna skulle bygga upp en egen samhällsstruktur i Sverige var att det fanns en levande nationalism bland dem som valde att fly till Sverige. De hade också kommit till Sverige ungefär samtidigt och av samma orsaker. Det fanns vidare en stark vilja att bekämpa ockupationen och kommunismen och för den kampen behövdes organisationer. Det spelade också roll att de människor som kom till Sverige var unga och redan genom beslutet att lämna Estland hade dokumenterat en förmåga att omsätta sina önskningar i handling. Det fanns dessutom expertis när det gällde att bygga upp en exilorganisation. Uppsamlingslägren gjorde att man hade möjlighet att under den tid då bitterheten var som störst dra upp riktlinjerna för kommande organisationsarbete. Till detta bör läggas att det fanns förståelse för esternas kamp på det humanitära om än inte på det politiska planet i Sverige. De förmådde därför engagera många betydande svenskar för sin sak.

Nästan alla estniska flyktingar i Sverige sökte och erhöll svenskt medborgarskap och för de yngre generationerna kom svenskan att ersätta estniskan som första och viktigaste språk. Den äldre generationens behov av att vårda det egna kulturarvet gick inte att föra över till de yngsta. De förmådde inte uppleva smärtan i att förlora ett hemland som de aldrig sett eller endast besökt som turister.

Det är till och med så att svenskesternas framgångsrika organisation kan ha haft motsatt effekt. I stället för att bevara det estniska har den antagligen underlättat deras anpassning till svenska förhållanden. Den slutsats som man kan dra med avseende på möjligheten att upprätta en mer permanent diasporisk gemenskap är att det inte räcker med extremt goda förutsättningar och kunnigt bedrivet organisationsarbete för att ett folk i diaspora ska kunna samtidigt bestå och leva utspjutt inom ett annat folks domäner. För den första generationen är det egentligen inget val utan en självklarhet, för den andra generationen är det svårare och för den tredje vanligen inte längre någon primär angelägenhet.

År 1991 erövrade Estland sin frihet utan något blodbad. I dag har landet som bekant tagit ytterligare ett steg bort från det gamla Sovjet och blivit medlem i EU. I rasande fart stiger välbefindandet. Visst finns det exilester som i och med frigörelsen återvänt från Sverige och tagit med sig värdefulla kunskaper om demokrati och

marknadsekonomi. För en majoritet av svenskesterna är det ändå så att den etniska gemenskapen blivit till ett slags yttre grannlåt. När ytterligare en generation växer upp finns fortfarande markeringar av den etniska gemenskapen, ett vackert hölje som omger en assimilerad kärna.

VAD KRÄVS DÅ FÖR att en diasporisk gemenskap ska bestå inte bara över ett eller två, utan många generationsskiftet? Ett första svar är att det krävs en tydligare skillnad än den som finns mellan svenskar och ester, som i grunden bejakar samma västerländska välfärdsprojekt. Många av de flyktingar som kommit till Sverige alltsedan 1980-talet tillhör traditionellt orienterade klan-samhällen, där släkten spelar en avgörande roll och ses som viktigare än individen. Oftast har de också en annan religiös tillhörighet än de sekulariserade eller protestantiskt kristna svenskar-na.

Så långt värderingar och livsform. När det gäller strategier är det överlagset viktigaste imperativet för en diasporisk grupp: Håll i barnen! När de skall gifta sig och bilda familj, se till att det sker inom den diasporiska gemenskapen. En grupp som inte upprätthåller en någorlunda effektiv endogami kommer att gifta in svenskar och gifta bort de egna barnen, så att gränsen mellan de båda folkgrupperna efter några generationer upplöses. Att morfar kommer från Iran är inte en tillräcklig grund för en diasporisk identitet. Att hålla på endogamin i Sverige är emellertid inte lätt, eftersom svenskarnas syn på äktenskap över etniska gränser ytterst styrs av en lyckomoral. Huvudsaken är inte att barnen gifter sig inom den egna etniska gruppen utan att de blir lyckliga. Och är det så att föräldrarna inte anser detta, så har de ändå inte några sanktioner. Det är barnen själva som bestämmer vilka de vill leva tillsammans med.

För en grupp med diasporiska ambitioner är det också viktigt att ha ett symboliskt fokus. Här finns tre möjligheter som vanligen kombineras. Det första och viktigaste är hemlandet, men man får inte glömma att diasporiska identiteter ofta är hybridiserade, det vill säga medlemmarna har dubbla tillhörigheter och klarar att fungera i båda. Att vara kompetent i två eller kanske ännu flera kulturer och språk ger ett övertag. Det kan mycket väl vara så att ett folk i en diaspora är mer utvecklat, bättre förstår sin egen tid än hemlandets befolkning. Som exempel kan man ta armenier. Efter Sovjetunionens kollaps 1991 bildades en armenisk nationalstat, republiken Armenien. Den armeniska diasporan har sett det som en viktig uppgift att utveckla i synnerhet det demokratiska sinnelaget hos "sin ursprungsbefolkning". Ett folk som lever i diasporan kan kritisera hemlandet och det folk som lever där, de kan känna sig överlägsna, men det hindrar inte att det är hemlandet som, också om det är skapat i sen tid, förblir det genuina och det ursprungliga. Det var för övrigt tre armenier som drog i gång den tidskrift som heter *Diaspora* och som är ett viktigt forum för den diasporiska vetenskapliga debatten.

Det är den första generationen av en invandrad folkgrupp som lägger grunden för en diasporisk gemenskap. I vår tid har de stor hjälp av modern teknologi: parabol- och mobiltelefoner, tv-program över hela världen, billig telefoni, inklusive mobiltelefoner och sms, liksom webbens alla möjligheter. Därmed reduceras tidigare oöverblickbara geografiska distanser; en oavbruten pågående tvåvägskommunikation mellan olika platser runtom i världen blir möjlig.

Rötter är givetvis ett nyckelbegrepp i sammanhanget. Men för den andra generationens invandrare gäller ofta att de inte har rötter utan fötter, de kapar banden med sitt ursprung. Det är tonåren som är den kritiska perioden. Därför gäller det för många grupper att barnen gifter sig och får barn tidigt. Då är de "i hamn"; risken är inte lika stor att de släpper sin förankring och seglar i väg på egen hand. Är det sedan så att gruppen har en egen försörjningsnisch med utvecklade nätverk, i vilka unga människor kan erbjudas ett jobb och en framtida vuxen självständighet, då ökar diasporans chanser att överleva ytterligare. Det är i detta sammanhang som svensk främlingsfientlighet och segregation bör förstås. Ju svårare det är att ta sig in i det svenska samhället i rollen som en första rangens invånare, desto attraktivare blir den egna gruppen.

Det är viktigt att inse att det inte bara handlar om att hålla fast vid sina rötter, att inte tappa fotfästet i vår alltmer globaliserade värld. Rötter kan också skapas. En grupp kan givetvis stoppa integrationsprocessen och vända åter, men det förutsätter inte bara

att det finns något att återvända till, utan också att det finns heliga skrifter som förklarar hur det rätta livet ska se ut och präster och en intelligentia som kan vitalisera ett kulturarv. I vår tid är det kanske inte den etniska identiteten utan den religiösa som utgör det tydligaste exemplet. Stärkandet handlar givetvis om autenticitet och trovärdighet men också om upprättelse, om människors sökande efter ett liv som ter sig värdigt och meningsfullt. Det är för övrigt här som diasporan har sin främsta lockelse. Om den har något övertag gentemot ett västerländskt sekulariserat liv, handlar det just om mening. Den västerländska kulturen och marknadssamhället har påtagliga svårigheter med att definiera livets mening. Är det att ha mest prylar? Givetvis lever många människor vad de uppfattar som djupt meningsfulla liv, utan att tro på någon gud och utan att ta avstånd från denna världens goda. Ändå sysselsätter den moderna västerländska livsstilen sig inte särskilt intensivt med meningsfrågor. Den levererar ingen tröst och mening till förlorarna, till människor som hamnat i underläge.

Men samtidigt som man kan se fördelarna med det kulturförnekande, konstruktivistiska och individualiserande synsättet måste man fråga sig om inte en viktig förståelse därmed går förlorad.

NÄR DET GÄLLER främmande kulturer lider svensk samhällsdebatt och forskning av ett slags beröringsskräck. Det sägs ofta att kulturer "bara" är sociala konstruktioner och att vi måste komma ihåg att det inte är kulturer som möts och konfronteras med varandra, utan individer. En och annan debattör och forskare prövar till och med att likställa kulturstudier med rasism. Skälet till detta avståndstagande sägs vara att människor förfrämligas. De framstår som konstiga och underlägsna, när vi jämför deras sedvänjor och trosföreställningar med våra egna. Vi är ju de normala och ju mer de andra avviker, desto lägre rankar vi dem. Detta förenklade resonemang har sina poänger. Vi förstår att människor som kommer till Sverige och Europa från helt andra delar av världen mycket väl kan integreras, liksom vi inser att vi själva kan förändra oss och möta dem på halva vägen. Vi är ju inte kulturens fångar utan sist och slutligen bara individer och människor allihopa. Vi väljer själva vilka liv vi vill leva!

Men samtidigt som man kan se fördelarna med det kulturförnekande, konstruktivistiska och individualiserande synsättet måste man fråga sig om inte en viktig förståelse därmed går förlorad. Efter hand har jag blivit alltmer övertygad om att förlusterna är större än vinsterna. I stället för att låtsas som om vi alla är lika, som om den kulturella tillhörigheten inte spelar någon större roll, har forskningen mycket att vinna på att noga granska och analysera "dom andra" i deras "annorlundahet". Tar vi de båda följande bidragen i detta tema, John Eades och Fataneh Farahani, framgår detta mycket tydligt. Eade visar till exempel att unga muslimer inte blir islamister som ett slags hämnd mot det fruktansvärt förtryckande västerländska samhället utan för att islamism i ett troende samhälle kan utgöra en väg till hög prestige och aktning. Den diasporiska gemenskapen ställer upp andra kriterier för framgång än majoritetskulturen. Han visar också att de etniska relationerna i en stor stad som London kan vara mycket komplexa.

Detta är klassisk antropologi när den är som bäst: genom långa och närgångna fältarbeten lär man sig att förstå andra kulturer på deras egna villkor.

Detsamma gäller för Farahani, som har en annan utgångspunkt genom att hon är född inom den kultur hon studerar. Hon förklarar för oss inte bara varför slöjan i ett sammanhang närmast fungerar som ett fängelse medan den i ett annat hyllas som en frihetssymbol, utan går ännu ett steg längre och visar att också för kvinnor som vägrar att bära slöjan i länder där slöjan är norm, så finns det ett inre tvång.

Det slags initierade förklaringar som Eade och Farahani kommer fram till genom sin forskning går inte att komma fram till om man gör sig blind för den kulturella dimensionen och framhäver att vi alla är individer och i grunden likadana. Den kräver att vi lägger dogmerna åt sidan och går på djupet med vår förståelse, vilket inte är detsamma som en bejakelse av de fenomen vi studerar. ■

Litteratur:

Bortom vi och dom – Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering. SOU 2005:41

Brinkemo, Per, "Umgås inte med svenskarna", sa mamma", *Svenska Dagbladet* 28/11 2005.

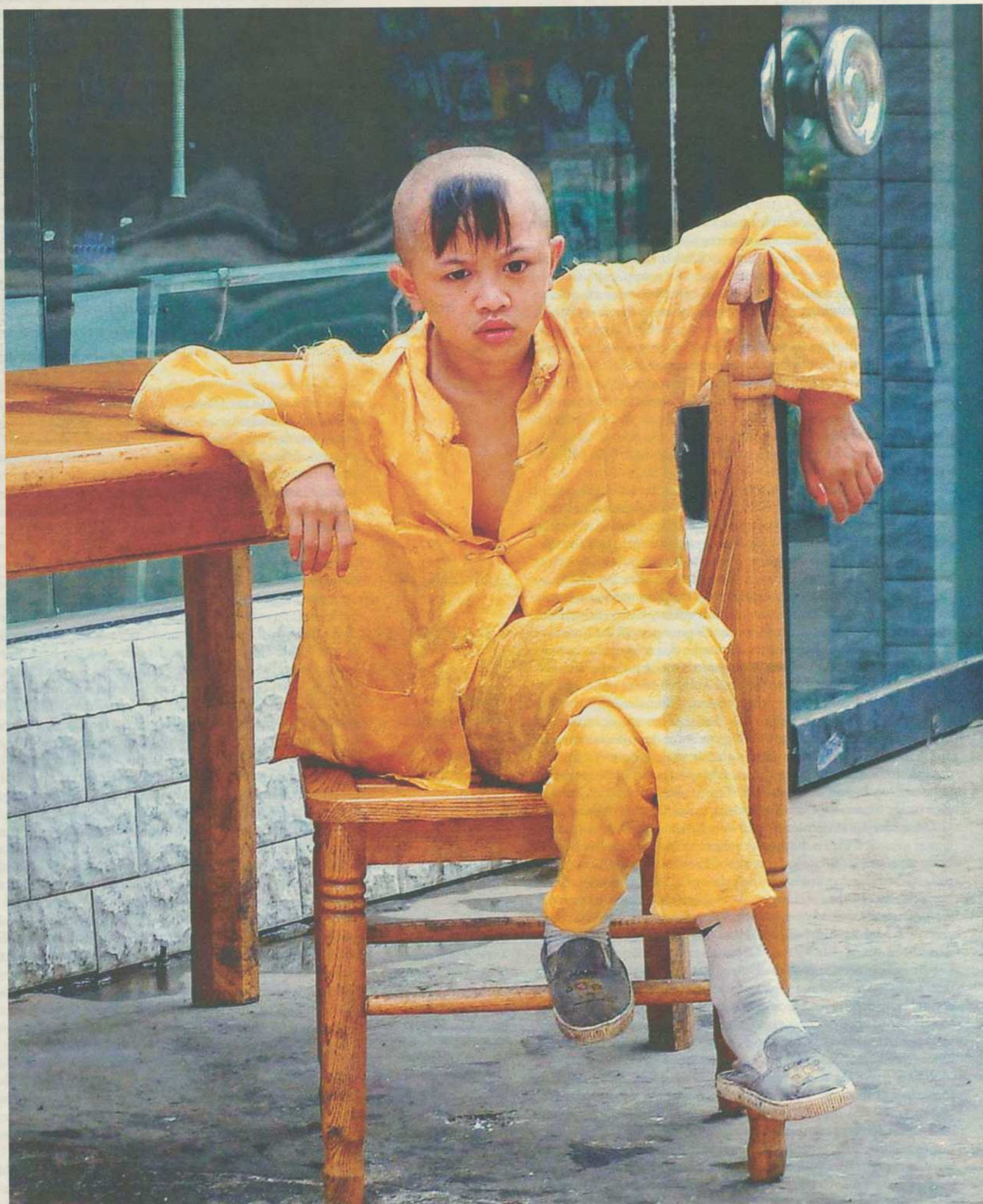
Clifford, James, "Diasporas" i *Cultural Anthropology* nr 9 1994.

Lavbar, Samdie och Ted, Swedenburg (red.), *Displacement, Diaspora and Geographies of Identity*, Durham och London: Duke University Press 1996.

Safran, William, "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return", i tidskriften *Diaspora* nr 1, 1991.

Schwartz, David, "Misslyckad integration", insändare i *Dagens Nyheter* 25/9 2005.

HEMMA BORTA | Karl-Olov Arnstberg ger sin bild av identitet och tillhörighet

Peking, 2001

Stockholm, 2005

Stockholm, 2005

Rom, 2004

Potsdam, 2002

Monastir, Tunisien, 2005

Vi väljer. Färger, frisyrier, förebilder. De andras blickar måste hejdas. De andra måste se oss.
Jag är frihetsgudinnan!
Tusch på mina ögonlock. Tiden kommer att bära mig bort och göra mig till någon.
Vi märker inte när bilden kraschar, när själen smiter genom sprickorna.
Jag gömmer det jag en gång var, bakom mina händer.
Så syns händerna. Någonting syns alltid!
Men också, det är en tröst: det genuina finns där. Det gemensamma. Det ursprungliga. Det
som varken viljan eller tiden rör vid, den tillhörighet vi aldrig tävlar med. Det finns alltid ett
hemma, också i Potsdam.
Var vi än befinner oss i världen.

Diasporans karta har många poler

MUSLIMER I LONDON | Muslimer från Bangladesh har skapat flera moskéer. De representerar skiftande inställningar till majoritetskulturen, allt från att sträva efter avskildhet till att uppmuntra samverkan.

Under de senaste sextio åren har Storbritannien och andra västeuropeiska regeringar försökt stimulera samarbete mellan skilda samhällsgrupper, samtidigt som respekten bevaras för deras sociala och kulturella olikheter. Strategin har tillämpats på regionala rörelser genom att vissa myndighetsfunktioner decentraliserats och på etniska minoriteter genom att deras kulturella traditioner visas respekt. I Storbritannien har offentliga medel getts till gatufestivaler, konst- och utbildningsprogram och samhällsprojekt för minoriteter. Mötet mellan kulturtraditioner har varit mest påfallande i uppblomstringen av blandade kulturformer, särskilt inom musik, poesi, romaner, fotografi och måleri. Denna kulturella produktivitet har befrämjat bilden av ett vitalt, tolerant, postimperialistiskt Storbritannien, vilket inte bara varit till gagn för harmonin i samhället utan även för turismen.

Offentliga demonstrationer mot teckningarna av profeten Muhammed utanför den danska ambassaden i London har gett dem som tror att den mångkulturella strategin har misslyckats vatten på sin kvarn. Muslimer riskerar att ses som den "inre fienden" – en gemenskap i djup motsättning till västerlandets sekulariserade värderingar och anhängare av terroristiskt våld både lokalt och globalt. Jag vill i denna artikel komma under ytan på dessa skenbara polariseringar och kulturkrig för att se den mer komplexa realiteten och dessutom undersöka vad som formar denna realitet.

DEN AKTUELLA fokuseringen på "problemen" med minoritetsgrupper i Storbritannien och andra västeuropeiska länder döljer en lång historia av migration, såväl in- som utvandring. Den brittiska nationalismens framväxt under 1700- och 1800-talet förenade två olika framställningar: skildringar av en "insulär ras" separerad från den europeiska kontinen-

Av
John Eade

John Eade är professor i sociologi och antropologi vid Roehampton University. Han leder också CRONEM (Center for Research on Nationalism, Ethnicity and Multiculturalism). Han skrev sin avhandling 1986 om bangladeshier i Tower Hamlets och leder för närvarande ett projekt om brittiska bangladeshiernas dubbla identitet. Han är bland annat författare till *Living the Global City. Globalization as Local Process*, Routledge 1997.

Översättning av Per Lennart Månsson

ten, förekom sida vid sida med berättelser om "upptäckter" och kolonisation i främmande världsdelar. Den brittiska nationalismen komplicerades ytterligare genom att det samtidigt fanns en nation (Storbritannien) och fyra nationer (England, Skottland, Wales och Irland). Den engelska majoriteten gjorde i regel ingen åtskillnad mellan England och Storbritannien (och gör det fortfarande inte) men många skottar, walesare och irländare var och är djupt medvetna om distinktionen. De senaste 250 årens politiska utveckling har formats av kraven på större regional självständighet och i Irland har detta resulterat i delningen 1922 och den påföljande konflikten mellan protestanter och katoliker i Nordirland.

Idag är vi långt mer medvetna om komplexiteten i den brittiska nationalismen och att den "insulära rasen" består av skilda kulturella element sammanknutna av såväl inre kolonisation som invandring från utlandet. I stället för ett "rent" inföddt samhälle tycks Storbritannien nu vara en blandprodukt av många etniska grupper, såsom angler, saxare, norrman, normander, tyskar, franska protestanter (hugenotter), östeuropeiska judar, sentida invandrare från de tidigare kolonierna i Afrika, Sydasiens, Hongkong och Västindien och de ännu mer sentida flyktingarna, asylsökande och östeuropeiska gästarbetarna. Ingenstans är detta så uppen-

bart som i London, där mer än 100 olika språk talas av eleverna i stadens skolor. Londons ställning som nationell huvudstad och internationellt handelscentrum har länge lockat nykomlingar från fjärran, samtidigt som fartyg underlättat strömmen av människor, varor, idéer och information mellan London och yttervärlden. Sedan stadens hamnanläggningar nu lagts ner, då sjöfarten flyttade ut mot Themsens mynning och till andra hamnstäder, spelar stadens tre största flygplatser (Heathrow, Gatwick och Stansted) en nyckelroll för att upprätthålla Londons ställning som global världsstad.

STORBRITANNIENS historia som handelsdrivande ö innebär att muslimer har besökt dess hamnar i åtminstone två hundra år. En del av dem stannade kvar och deras närvaro blev mer känd när bostäderna som användes av somaliska och andra muslimska sjömän i Middlesbrough och Cardiff angreps av mobben 1919. Denna antagonism fick muslimer att hålla en låg profil. De använde privata fastigheter som bönrum i de fattiga arbetarkvarter där de bodde i koncentrerade grupper. Den första moskén uppfördes av en engelsk konvertit i den lilla staden Woking i Surrey, långt bort från dessa storstadsområden. När den första moskén byggdes i London, följden av en överenskommelse med allierade i Mellanöstern under andra världskriget, placerades den typiskt nog inte i hamnkvarteren där bengaliska och somaliska muslimer länge varit etablerade, utan i det mer välbärgade Regent's Park-området.

Den väldiga ökningen av antalet muslimska gästarbetare från den indiska subkontinenten och Västafrika mellan 1950 och 1980 förändrade läget radikalt. Folk lockades av arbetstillfällen i industriområdena i Midlands och norra England, särskilt vid gjuterier i East Midlands, bomullsfabriker i Lancashire och yllefabriker i Yorkshire. De var således mycket ojämnt fördelade över Storbritannien, lokalisera- de huvudsakligen till England med små

koncentrationer i före detta hamnstäder utanför England som Cardiff och Glasgow.

Efter hand som "myten om hemresan" bleknade började den första generationen etablera en mer synlig närvaro genom butiker, restauranger, kaféer, fritidsklubbar, madrasas (islamiska skolor) och moskéer. Utbredningen av madrasas och moskéer visade de bestående starka banden mellan diasporan och länderna som invandrarna kommit ifrån. Nya hem skapades i ett icke-muslimskt land, men nära kontakter med ursprungsländerna och den muslimska världen kunde upprätthållas genom television, radio, telefon, brev, internet, periodiska besök och hemskickade pengar.

Denna expanderande muslimska befolkning var och är etniskt mångskiftande. Även om Pakistan dominerade i inledningsskedet, ingick också personer från västra delen av Indien, Somalia, Nigeria, Ghana, Nordafrika och Mellanöstern, liksom folk som hade tvingats lämna Östafrika under 1970-talet och vilkas förfäder ursprungligen emigrerat från den indiska subkontinenten. Även om alla till namnet var muslimer, skilde sig deras religiösa sedvänjor avsevärt åt och djup etnisk splittring kännetecknade den pakistanska majoriteten, vilket framgick av spänningarna inom Pakistans västra del

Nya hem skapades i ett icke-muslimskt land, men nära kontakter med ursprungsländerna och den muslimska världen kunde upprätthållas genom television, radio, telefon, brev, internet, periodiska besök och hemskickade pengar.

och mellan de västra och östra delarna. De politiska och ekonomiska spänningarna blev så stora att en kris bröt ut i Öst-pakistan och den självständiga staten Bangladesh tillkom år 1971.

Till den första generationens bangladeshiska muslimer anslöt sig under 1970-talet en andra generation och på 1980-talet anlände hustrur och anhöriga. Den första generationen hade visserligen funnit arbete i Midlands industridistrikt och i norra England, men de hade redan etablerat en stark bas i London, i synnerhet strax norr om hamnområdet. Avindustrialiseringen och den expanderande servicesektorn lockade fler bangladeshiska invandrare till huvudstaden och enligt 2001 års folkräkning bodde nästan halva gruppen där.

DE FÖRSTA BANGLADESHIER som anlände till London hade arbetat som matroser ombord på brittiskägda fartyg under kolonialperioden. Även om flertalet invandrade kom efter det indiska imperiets uppdelning, utnyttjade de kontakter som knutits med Storbritannien redan under kolonialperioden. Bangladesiska utvandrare har emellertid också fått arbete i andra länder under de senaste trettio åren, särskilt i de oljerika muslimska länderna i Mellanöstern, men även i EU-länder och Nordamerika.

Den övervägande majoriteten bangladeshier kom från ett bestämt distrikt – Sylhet – och från olika sammangyttrade byar inom detta distrikt. Den lokala ekonomiska klasstrukturen formade ett mönster av kedjemigration till Storbritannien, eftersom individernas möjligheter att skrapa ihop de pengar de behövde till resan byggde på deras familjers position inom jordägarsystemet på landsbygden.

Invandrarnas muslimska bakgrund spelade en nyckelroll i denna dynamiska situation, eftersom fattiga personer kunde nå hög status genom att offentligt uttrycka sin religiositet. Samtidigt kunde de som skapat sitt välstånd genom migration markera sin olikhet gentemot sina fattigare trosfränder genom att bekänna sig till trosföreställningar och sedvänjor som präglade en "ren" islam. De engagerade sig i väckelseläror bland islamister som försökte eliminera de mystiska, synkretistiska traditioner som förknippas med lokala helgonkulturer ("pirism") och som stöddes av fattigare släkter i Sylhet. Reningsprocessen stimulerades av en växande läskunnighet bland den första generationens invandrare, och detta förstärktes inom den andra och tredje generationen. Förmågan att läsa Koranen, antingen på arabiska eller, troligare, i engelsk översättning, gav folk högre prestige än att kunna recitera utantill. I en "riktig" islamisk utbildning ingick även kunskaper om *hadith* (Profetens ord) och en viss insikt i lärda debatter om Koranen och *hadith* som förmedlats genom tidningar, tidskrifter, tv-program och videofilmer. En sådan bildning ledde folket i diaspora långt bort från "okunnigheten" och "vidskepseln" i förfädernas byar och gjorde dem till medlemmar av en ren, global islamisk gemenskap – *umma*.

I Tower Hamlets stöddes denna reningsprocess genom ökningen av bönerum, moskéer, "traditionella" madrasas och "moderna" muslimska skolor när gemenskapen breddade ut sig över kommunen. I synnerhet tre moskéer visade raden av valmöjligheter för muslimer på orten, liksom vilka restriktioner som ålades reningsrörelsen. Ledarna för East London Mosque (ELM) främjade starkt en bildad relation till islam, liksom starka band till den stora icke-muslimska världen. Moskén byggdes kring 1980-talets mitt vid en stor genomfartsled som förenar City of London med de östra förstäder och hade avsevärt utökat sina lokaler för att inrymma bokhandel, bank, en stor kongresshall och bostäder. Den odlade nära kontakter med det lokala social- och skolväsendet, och dess välskötta hemsida stödde moderata åsikter genom att ta emot dem som skadats av en av bomberna den 7 juli på tunnelbanestationen St. Aldate's i närheten och kritisera extremisterna som deltog i demonstrationerna utanför den danska ambassaden. Dess stöd för en "renad" version av islam sammanföll i tiden med insatserna från Tabligh Jamaat, en missionsgrupp med bas i en före detta synagoga på Christian Street (!). Dess ledare undvek nära kontakter med icke-muslimska organ och föredrog att förmedla sitt budskap om

korrekt muslimsk tro och trosutövning till andra muslimer över hela London. Detta var emellertid bara två moskéer bland ett stort antal religiösa centra i staden. Great London Mosque på Brick Lane visade till exempel att de synkretistiska traditioner som förenade diasporan med landsbygden i Bangladesh fortfarande var inflytelserika. Anhängare till Stora moskén beskrev ofta denna som "gemenskapens moské"; de som fostrats i bangladeshiska lantliga traditioner skulle känna sig hemmastadda där, både religiöst och socialt.

Eftersom 40 procent av kommunens bangladeshiska befolkning var under 16 år när 2001 års folkräkning genomfördes, var dessa moskéers inflytande på denna tredje generation avgörande. Påverkan från konsumtionssamhället var starkt, vilket framgick av en livaktig ungdomskultur och en lång rad lokala bangladeshiska och "vanliga" butiker. Det fanns emellertid också tecken på sociala störningar, i synnerhet narkotikaberoende och gängstrider, och en motvilja mot majoritetssamhället som närdes av rasmotsättningar, svaga skolprestationer och begränsade arbetstillfällen. Islamistiska kritiker av ett "dekadent", sekulariserat, konsumistiskt väst välkomnades av en del unga bangladeshier, som också var starkt negativa till den brittiska regeringens stöd för USA:s politik i Mellanöstern, Persiska viken och Centralasien. Att bli respekterad som "riktig", bildad muslim var, åtminstone för några, långt attraktivare än världslig prestige och grannlåt.

DESSA OLIKA inställningar fick en livfull belysning i debatterna nyligen kring firandet av det bengaliska nyåret (*Baishakhi mela*). "Mela" hade införts 1998 som ett mångkulturellt evenemang finansierat av Cityside, en statsunderstödd organisation som främjade kultursatsningar i Tower Hamlets västra del på gränsen till City of London. Mela firandet genomfördes i Spitalfields – centrum i det bangladeshiska bostadsområdet – och bjöd på underhållning som avsåg att uttrycka den bengaliska kulturens rika mångfald. Eftersom "strikt" muslimer ogillade musik och dans, var arrangörerna noga med att inte kränka den stora Londonmoskén på Brick Lane med högljutt firande under bönestunderna.

Festivalen förknippades med den bangladeshiska landsbygden, vilken i sin tur representerade samhället som helhet. Detta samhälle sträckte sig över nationsgränserna för att omfatta en transnationell bangladeshisk gemenskap. Festivalen påminde brittiska bangladeshier om det kulturarv som de delade med sina landsmän på andra håll i världen, men uppmuntrade dem också att uppträda som jämlika, fria från kast- och klasskillnader, inte bara i relation till andra bangladeshier utan till alla människor.

Vi ser här en utopisk vision av en nationell gemenskap som implicit sträcker sig utanför Bangladesh till en transnationell diaspora. Visionen bidrog till att upprätta en gemensam plattform mellan sekulariserade bangladeshiska nationalisterna och vita sekularister, som dominerar brittiska

statliga institutioner på central och lokal nivå. Nyårsfirandet hade även koppling till andra mångkulturella evenemang, som också de formats av en sekulariserad vision om ett liberalt, mångkulturellt lokalsamhälle. I förhandsreklamen för evenemanget 2001, som distribuerats via internet av en virtuell gemenskap av brittisk-bangladeshiskt yrkesfolk, framgår klart att Brick Lane-festivalen satte in bangladeshier i ett stort historiskt sammanhang av invandring och en samtida blandning av kulturella influenser.

Dessa båda evenemang var offentligt finansierade med hänvisning till att de bidrog till lokalsamhällets mångkulturella karaktär och till Tower Hamlets i största allmänhet. Visionen av ett sekulariserat, liberalt samhälle, format av en kulturell blandning, delades inte av islamistiska grupper. Dessa grupper hade ironiskt nog uppmuntrats av sekulariserade med-

som samarbetsombud hem-skola och information till föräldrar om vikten av närvaro inte hade fungerat". Efter framgången skulle ELM-ledarna förklara "för Moskéernas råd hur programmet fungerar" i förhoppningen att det skulle kunna antas "av andra lokala skolmyndigheter med stora muslimska grupper och problem med skolk".

Ledamöter av ELM:s ledningskommitté och dess anknutna Young Muslim Organisation motsatte sig energiskt den bengaliska nyårsfestivalen och liknande "mångkulturella" evenemang. Gentemot den storsinta visionen om en egalitär nationell/transnationell gemenskap utvecklade ELM:s imam visionen om en ren islamisk lokal/global gemenskap. Han hävdade att festivalen var ett o-islamiskt evenemang som bara kunde föra unga bangladeshier på villovägar. Ett sant islamiskt firande krävdes, som skulle hjäl-

Trots tendensen att framställa islamiska och sekulariserade gemenskaper som kontraster, utgör sekularister och islamister inga homogena grupper. De står heller inte i oförsonlig motsättning till varandra.

lemmar av den centrala och lokala staten, som ville utnyttja resurserna hos "trosgemenskaper" för att sprida politiska budskap. Lokala statstjänstemän var inte särskilt angelägna om att erkänna dessa "trosgemenskaper", men i Tower Hamlets hade East London Mosque länge varit aktiv för att skapa allianser med lokala tjänstemän, trots motstånd från åtminstone vissa sekulariserade bangladeshiska aktivister. Ledarna för ELM drog fördel av att Great London Mosque på Brick Lane hade vägrat att samarbeta med offentliga organisationer och framställde sig själva som medlemmar av områdets "centrala moské". ELM uppmuntrade utomstående att besöka moskén, gav hjälp med lokala samhällsprojekt och ordnade med finansiering för att bygga ett "community centre" i anslutning till moskén.

Efter attacken mot World Trade Center den 11 september stärktes deras ställning ytterligare av rapporter i medierna. I en artikel om ELM:s roll för att få bukt med skolket i Tower Hamlets applåderade *The Guardian* (2 augusti 2002) dess beslutsamhet att undvika att "underblåsa fundamentalismen" och att "leva i harmoni med det stora icke-muslimska samhället". Enligt ELM:s föreståndare handlar moskén "inte bara om att be... Vi vill se vårt samhälle välmående, se barn få sin grundläggande skolning och de lokala skolorna fungera bättre". Moskéns inflytande på skolket i området var "ett i en lång rad progressiva projekt vid moskén, som bland annat innefattade att motarbeta tvångsäktenskap och arbeta med ungdomar i drog- och gängfrågor". Programmet stöddes med offentliga medel som gavs till behövande lokala myndigheter, och den lokale handläggaren för "återuppbyggnad och extern finansiering" välkomnade initiativet med hänvisning till att "konventionella synsätt ...

pa till att motarbeta lokalsamhällets socioekonomiska problem. Imamen hävdade att festivalen i både Bangladesh och Storbritannien främjades av en sekulariserad minoritet, vars nöjeslystnad ledde dem bort från islam. I den islamistiska debatten är de lokala muslimerna en del av de globala gemenskapen (umma), som kan återvinnas genom att man "korrekt" iaktar islamiska seder och bruk.

DENNA TOLKNING av en global muslimsk gemenskap stred mot västerländska ideologiska påståenden om den sekulariserade kulturens primat i "moderna" nationalstater. Imamen menade rentav att de "moderniserande" eliternas försök att i Bangladesh införa en sekulariserad nationalism skulle komma att misslyckas genom att religionen på olika sätt genomsvadade vardagliga trosföreställningar och sedvänjor. Den sekulariserade minoritetens ansträngningar resulterade bara i att hinduismen bredde ut sig, inte den sekulariserade nationalismen. Bangladesherna kunde med andra ord inte undgå den fortsatta kampen mellan hinduiska och muslimska gemenskaper, som hade bestämt politiken på den indiska subkontinenten genom delningen av det brittiska Indien 1946, konflikterna mellan Indien och Pakistan och spänningen mellan Indien och Bangladesh efter det senares tillkomst 1971. Men vad denna deterministiska vision inte förmådde se var givetvis den roll som även icke-religiösa krafter och tillfälligheter spelar i denna identitetspolitik. Dessa konflikter är inte oundvikliga och oföränderliga och det som orsakat dem kunde inte reduceras till religiösa krafter.

Trots tendensen att framställa islamiska och sekulariserade gemenskaper som kontraster, utgör sekularister och islamister inga homogena grupper. De står hel-

ler inte i oförsonlig motsättning till varandra. ELM:s hemsida kritiserade till exempel i februari 2006 dem som karikerat Profeten men manade till en fredlig och övervägd reaktion.

"Kännetecknet på varje verkligt civiliserat samhälle är förvisso inte bara att det tillåter yttrandefrihet, utan att det accepterar att denna frihet har gränser", kommenterade dr Muhammad Abdul Bari, ordförande för East London Mosque och London Muslim Centre:

Det finns mycket som inte skulle publiceras i Storbritannien i dag, antingen därför att det skulle överskrida gränsen för anständighet och smak eller därför att det skulle vara olagligt genom att till exempel hetsa till rasistiskt hat. Samtidigt som det i ett demokratiskt samhälle är helt i sin ordning att ifrågasätta gränserna för yttrandefriheten, så är det verkligen inte rimligt när den används för att skapa hat och slå sönder harmonin i samhället.

Detta verkar vara ett medvetet försök att demonisera islam och muslimerna, och frammana oroande minnen av liknande karikatyrer som använts mot judar och deras religiösa tro i delar av Europa på 1930-talet. East London Mosque manar muslimer att använda sig av alla fredliga medel för att visa sin avsky mot publiceringen av bilderna. Den ber också medier och regeringar i Europa att svara positivt på de muslimska medborgarnas djupt kända oro.

Moskéns ledare försökte distansera sig från det radikala Hizbut Jahir som organiserat demonstrationen utanför den danska ambassaden, där banderoller lovsprisade muslimska terrorister, krävde avrättning av dem som hädat profeten Muhammed och fördömde den västerländska sekularismen. Trots att ett fåtal sekularister har tagit avstånd från islam både som en form av praxis och som en uppsättning trosföreställningar, är det många fler som följer muslimska sedvänjor och vägrar acceptera att islam i Storbritannien skulle förvisas till trons privata sfär och hemmets göranden och låtanden. En del motsätter sig starkt ELM, men de har många andra moskéer som de kan stödja. Det finns ingen överenskommen hierarki eller central organisation som företräder muslimska intressen i området, trots att ELM gör anspråk på att vara östra Londons ledande religiösa centrum.

MITT I ALL DEN uppmärksamhet som medier gett islam i Storbritannien och på andra håll åtnjuter sekulariserade bangladeshier i denna del av London en långt starkare ställning inom lokala statliga institutioner än de som förknippas med lokala moskéer. De har fått tjänstemannayrken i den offentliga sektorn, till exempel National Health Service, utbildningsväsendet och kommunförvaltningen. De kontrollerar också det stora flertalet grupper, klubbar och juridiska centra som ger råd till bangladeshiska invånare om hur man får tillgång till sociala tjänster eller

fritidsverksamhet för den tredje generationen. Sekularister dominerar de olika bostadskooperativen, som fick allt större betydelse under 1990-talet efter hand som kommunstyrelsens insatser för boendet avtog. Islamisterna har ett begränsat utbud av tänkbara allierade om de vill hålla fast vid det polariserade motståndet mot sekularismen och islam. I praktiken har alltså moderata islamister även försökt bygga allianser med icke-muslimer som medverkar vid fördelning av offentliga medel genom sådana initiativ som drogrehabiliteringsprogrammet och kurser för att ge arbetsträning i stället för att stanna kvar inom

en snävt definierad muslimsk enklav.

Det går dock att nå konsensus mellan dessa potentiella konkurrenter om knappa materiella resurser via det gemenskapens språk som understryker kampen mot lokala ekonomiska och sociala problem. När bangladeshiska aktivister skapar en sådan konsensus applåderas de av vita tjänstemän. När de ofta är inbördes oeniga om vem som borde erhålla pengarna (på sätt som inte svarar mot distinktionerna sekularistiskt/islamistiskt) avslöjas de vita officiella attitydernas paternalism och ibland implicita ras-tänkande i deras kritik mot bangladeshisk fraktionsbildning. ■■

Litteratur:

- Eade, J., *Placing London: From Imperial Capital to Global City*, Oxford: Berghahn Books: 2000.
- Garbin, D., *Bangladeshi Diaspora and Political Involvement for Foreign and Commonwealth Office*, 2005.
- Begum, H., "All Quiet on the Eastern Front? Bangladeshi reactions to September 11 in Tower Hamlets", i T. Abbas (red.), *British Muslims and September 11*, London: Zed Press 2005.
- Garbin, D. och I. Fremaux, "The Political Construction of Diasporic Communities in the Global City", i P. Gilbert (red.), *Imagined Londons*, Ithaca: SUNY Press 2002, s. 16.
- Gardner K., *Global Migrants, Local Lives*, Oxford: Clarendon Press 1995.
- Gardner, K., *Age, Narrative and Migration*, Oxford: Berg 2002.
- Glyn, S., "Bengali Muslims: The new East End radicals?", i *Ethnic and Racial Studies*: 25 (6) 2002.
- Lewis, P., *Islamic Britain*, London: I. B. Tauris 1994.
- Werbner, P., *Imagined Diasporas among Manchester Muslims*, Oxford och Santa Fe: SAR Press/J. Currey 2002.
- <<http://www.eastlondonmosque.org.uk/main/index.php>>, besökt den 14 februari 2006.

Slöjan är en bärbar mur

KONTROVERSIELLT PLAGG | Islam ser inte sexualiteten som synd, men reglerar de sexuella relationerna noga och kanaliserar dem till familjen. Synen på sexualiteten är hierarkisk och heterosexuellt präglad.

Aret är 1985. Jag tittar ut genom flygplanets fönsterruta på den rörliga storstaden Teheran, som håller på att vakna inför gryningen den sista dagen i oktober. Allt känns tungt. Mina ögon är tårfyllda och en fråga surrar envist i mitt huvud: Kommer jag någonsin att återse denna stad? Frågan har ännu inte fått något svar.

Planet är på väg till Europa. Strax innan vi passerar Irans gränser ställer sig många kvinnor i kön till toalettstolarna. Efter toalettbesöken har deras utseenden förvandlats. Huvuddukarna är borttagna. Håret är nykammat och ansiktena nysminskade. Jag sitter kvar på min stol. Så småningom tar även jag av den mörkblå huvudduken, som under de senaste fem åren påtvingats mig som en anständighetens symbol.

Planet landar och för första gången i mitt liv sätter jag fötterna på mark utanför Iran. Osäker och ängslig följer jag folkmassan, går förbi en stor glastruta och möter där min avvaktande blick. Jag stannar en liten stund, klämmer så ned slöjan och den långa svarta tunikan i min ryggsäck.

Jag är nyanländ flykting och helt uppfylld av oro och bekymmer inför den oförutsägbara tid jag har framför mig. Slöjan var inte självklart det viktigaste, och jag trodde inte att jag skulle behöva tänka på den igen. Föga anade jag att jag skulle ägna

Av
Fataneh Farahani

Doktorand i etnologi vid Stockholms universitet. I sitt avhandlingarbete, *Diasporic Narratives: A Discursive Analysis of Iranian Immigrant Women's Sexuality in Sweden*, intervjuar hon iranskfödda svenska kvinnor om deras kroppsuppfattning och syn på sexualitet. Hon har också arbetat som föreläsare och journalist på svenska och persiska feministiska tidskrifter.

min tid som forskare åt att skriva och reflektera över just slöjan och slöjbärande.

Den komplexa politiska och sociala situationen i en alltmer sammanvävd och globaliserad värld har gjort slöjan till en oundviklig och vardaglig anblick även i västerländska samhällen. Möjligen har den blivit ett av de mest kontroversiella plaggen i mänsklighetens historia. Dessutom inser jag numera att slöjans innebörd på ett personligt plan sitter mycket djupare än det stycke tyg jag lättvindigt kunde klämma ned i min ryggsäck. Troligtvis var det därför som jag mer än ett decennium senare började engagera mig, för att förstå hur slöjan påverkar kvinnors kroppsuppfattning och sexualitet. Den fråga jag ville ha svar på var varför kvinnor anses behöva bära slöja och vilken syn på kropp och sexualitet som ligger till grund för detta påbud. Som doktorand i etnologi har jag genomfört en

undersökning och analys av kvinnors personliga livsberättelser utifrån dessa frågeställningar. Jag har också velat veta hur kvinnor har påverkats av mötet med det svenska samhället och dess rådande värderingar och normer. Samtliga kvinnor som jag intervjuade ansåg att slöjan och bärandet av slöja påverkade både deras kroppsuppfattning och deras syn på sexualitet.

INOM KRISTENDOMEN har sex enbart för njutnings skull varit förbjudet även inom äktenskapet. Den katolska läran har värderat celibat och oskuld högst. Äktenskap har ansetts vara en världslig nödvändighet som kan störa hängivenheten gentemot Gud. Islam däremot avvisar celibatet som livsform. Som sociologen Haideh Moghissi påpekar i *Feminism and Islamic Fundamentalism* är den sexuella njutningen en rättighet som tillkommer troende muslimer.

Den känsla av synd och skuld som kristendomen förknippar med sexualitet är främmande för islam. Det hindrar inte att de sexuella beteendemonstren är noga reglerade i islams lagar. De sätter gränser som inskränker intimiteten till enbart heterosexuella relationer och bestraffar det som kallas *zina*, olagligt sex utanför äktenskapet. Islam förespråkar tidiga äktenskap och för shiamuslimer är till och med den form av förbindelser som kallas *mut'a* tillåtna – tillfälliga äktenskap med ett särskilt i förväg upprättat

kontrakt över hur länge det ska gälla och vad kvinnan ska få som ersättning. Ett sådant äktenskap kan till exempel vara i sex månader då mannen accepterar att försörja kvinnan i utbyte mot sexuellt umgänge. Många betraktar detta som en maskerad form av prostitution. De som ingår tillfälliga äktenskap är sällan unga flickor, utan framför allt socialt och ekonomiskt utsatta kvinnor. De flesta av dem har redan varit gifta. Av förklarliga skäl har dessa äktenskap ingen hög status i Iran, men den lagliga bekräftelsen på att sådana äktenskap är möjliga påverkar kvinnorna. Vetskapen om att deras män när som helst lagligt kan skaffa sig ytterligare en hustru, tillfällig eller inte, gör att *mut'a* används för att sätta kvinnor på plats och hindra dem från att ställa krav.

Av betydelse i sammanhanget är också den tydliga segregationen av könen i vardagslivet. Syftet är mycket klart. Genom att förespråka tidiga äktenskap, genom att hålla könen åtskilda och bestraffa sex utanför äktenskapet kanaliseras sexualdriften till/inom familjen.

I *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society* skiljer den kända marockanska feministen Fatima Mernissi den muslimska föreställningen om sexualitet från den kristna med dess åtskillnad mellan gott och ont, kött och ande.

Islams teori om instinkterna är mer sofistikerad, mer besläktad

med den freudianska föreställningen om en libido. Instinkterna uppfattas som energi. Energin är ren i den meningen att den saknar konnotationen gott och ont. Frågor om gott och ont uppstår endast när människors sätt att leva tas i beaktande. Det är hur instinkten kommer till uttryck, inte instinkten i sig, som avgör om den gagnar eller är skadlig för samhällsordningen.

I *Woman in the Muslim Unconscious* gör Fatima Mernissi (under pseudonymen Fatna Ait Sabbah) åtskillnad mellan den ortodoxa och den erotiska diskursen inom islam. Den ortodoxa hållningen gör anspråk på andlighet, medan det erotiskt präglade perspektivet utgår från kroppsliga begär. Ortodoxi och erotik fungerar som poler i en hierarkisk relation i vilken ortodoxin alltid har övertaget. De erotiska föreställningsformerna inom islam tillåts aldrig bli självständiga. Det finns bara noga reglerade sexuella fält, där valen är systematiserade och kodifierade. Bakom detta ligger ett klart uppfattat anspråk på att bevara den muslimska civilisationen. De många bestämmelser som reglerar vilka man kan ha sex med, när man kan ha sex, var ska man ha sex och vad man ska göra före och efter sexuellt umgänge (som till exempel speciella tvagningsregler och böner) är bara några exempel på hur den ortodoxa diskursen bestämmer över den sexuella sfären och åtrån.

ISLAM UPPRÄTTHÅLLER en hierarkisk och tydligt heterosexuellt präglad förståelse av sexualitet. Erkännandet och prisandet av den sexuella njutningen blir särskilt problematisk och känslig när det gäller kvinnors sexualitet. Det gäller i synnerhet i förhållande till de muslimska kulturer där attityderna till sexualitet är fulla av motsägelser och paradoxer. En av de tydligaste företeelserna är att kvinnors sexualitet entydigt beskrivs som förförande. Kvinnors sexualitet uppfattas som *fitna* (det som förför, som skapar oordning). Den förförande kraften återspeglas i lagar och förbud som syftar till att underbygga mäns makt och kontroll över kvinnors kroppar och sexuella begär. Det paradoxala är således att kvinnors sexualitet inte erkänns som faktiskt och självständigt existerande, trots att den betraktas som farlig och förförande – *fitna* – och i behov av social kontroll. På grund av detta bör kvinnan dölja sin kropp. Hon får inte väcka mannens lust, eftersom det skulle frambringa oreda i samhället.

Islams erkännande av sexualiteten måste ses i samband med den tydliga könsdiskriminering som råder på den sexuella kärlekens och

åtråns område. Detta främjar sällan kvinnors sexuella tillfredsställelse. I stället begränsar den muslimska förståelsen av sexualitet och sexuell njutning kvinnors möjligheter att nå sexuell autonomi. Genom att kontrollera sexualiteten bibehålls den kollektiva moral som förespråkar en samhällelig snarare än en individuell moral. Därför är det samhället, och inte individen, som är ansvarigt för att "genomdriva det goda och förhindra det onda", som en välkänd muslimsk lag/regel lyder. För att undvika sexuella frestelser föreskriver det kollektiva moraliska pliktbudet att det sexuella livet och de erotiska impulserna ska kontrolleras. Det är denna syn på sexualitet som ligger bakom påbuden om kvinnors "anständiga" klädsel.

DET FINNS inga historiska belägg för att slöjan är en muslimsk uppfinning. Genusforskaren Leila Ahmed har gjort grundläggande utredningar om könets historia i muslimska samhällen och sammanfattat sina resultat i boken *Women and Gender in Islam*. Där diskuterar hon hur och om islam som maktstruktur har förbättrat eller försämrat kvinnors situation. Hon spårar kvinnofientliga seder och bruk i muslimska samhällen före och efter islams uppkomst och konstaterar: "Kvinnors erfarenheter och ekonomiska ställning har givetvis varierat med klassbakgrunden i förhållande till urbana eller lantliga miljöer." Reglerna för vem som skulle bära slöja och inte göra det finns redan i gamla assyriska lagar. Slöjan fungerade som en överklassmarkör som skilde "respektabla" kvinnor från "tillgängliga". Den har förekommit under olika namn och i olika former, men syftet har alltid varit att "täcka kvinnans kropp". Det vanligaste arabiska ordet är *hejâb*, som betyder att täcka, och det indisk/persiska *pardeh*, som betyder gardin. Litteraturvetaren Farzaneh Milani skriver i *Veils and Words*:

Liksom murar omgärdar husen och skiljer mellan den yttre och den inre världen, så markerar slöjan mycket tydligt skillnaden mellan det privata och det offentliga. I likhet med *parde-ye bekarate* (mödomshinnan eller, mer bildligt, jungfrulighetens förhänge) som står för och fungerar som ett instrument för regleringen av kvinnors sexualitet, så bekräftar slöjan mannens kontroll över porten till kvinnornas kroppar.

Dessutom är den beslöjade kroppen ett tecken på kvinnlighet. Slöjan signalerar att bäraren är en mogen kvinna. Den bör bäras från och med nio års ålder, vilket innebär att flick-

or från den åldern räknas som mogna kvinnor. På så sätt binder slöjan samman inte mindre än tre funktioner. Den åtskiljer, skyddar och privatiserar kvinnors kroppar. Samtidigt kan man se hur slöjan konstruerar och formar kvinnors sexualitet.

ETT VANLIGT persiskt ordspråk lyder: "Flickor och pojkar är som bomull och eld." Jag var ganska liten när jag för första gången hörde min mormor använda det. Det var första gången som jag förstod att närhet mellan flickor och pojkar inte bara var syndig, utan också farlig. Mormor försökte lära mig att undvika män för att inte bli bränd. Genom att förbereda mig för livet förberedde hon mig också för de begränsningar som slöjan innebär.

Den beslöjade kroppen betecknar kvinnlighet; slöjan blir således en markör som separerar kvinnor från män, en ridå som utestänger kvinnorna från offentliga (manliga) utrymmen. Men detta könssegrege-

diskuterat hur den relationella makten skapar motstånd. Där det finns makt finns det också motstånd.

Trots en allomfattande disciplinering utvecklas därför ständigt en spänning mellan den process som syftar till att anpassa kvinnors kroppar till den existerande ordningen och olika former för kvinnors motstånd. En studie om disciplineringen av kvinnors kroppar blir ofullständig och förvrängd om man bortser från hur kvinnor dels själva deltar i existerande institutioner och praktiker för dominans och kontroll, dels söker efter strategier och olika sätt att förhandla och handla. Detta aktörskap präglar kvinnors vardag.

På frågan varför muslimska kvinnor måste täcka sitt hår och sina kroppar är två svar de vanligaste. Det första är att muslimska kvinnor bör bära slöja för att Gud säger så. Slöjbärandet sägs således inte vara männens krav utan Guds påbud. Som Mary C. Ali, en författare som förespråkar slöja, skriver: "Muslim-

Den känsla av synd och skam som kristendomen förknippar med sexualitet är främmande för islam. Det hindrar inte att de sexuella beteendemönstren är noga reglerade.

rade samhälle kräver också funktionärer för att upprätthålla segregationen. Kvinnliga lärare behövs eftersom flickor ska undervisas av kvinnor. Kvinnliga patienter uppmannas att vända sig till kvinnliga läkare, vilket också de flesta kvinnor föredrar på grund av det internaliserade obehaget att blotta sig för män etcetera. Det får till följd att åtminstone yrkesverksamma kvinnor alltmer kommit att röra sig i det offentliga rummet, men till priset av en ytterligare förstärkt könssegregation.

Slöjan fungerar således som en bärbar mur och det är kvinnornas skyldighet att upprätthålla den. "Slöjan är därför en symbol för det inre. Eftersom kvinnans domän tillhör det inre, tillåts hon att röra sig i det yttre bara om hon förblir skild från det. Utan slöjan är den sociala balansen hotad, om inte bruten", skriver sociologen Leila Hessini. Slöjan blir en inre mur, som för många kvinnor innebär en begränsning och ett undertryckande av deras själsliga rum.

Sociala regelsystem skapar normer och livsformer, som under mångfaldiga sociala och kulturella processer normaliseras och internaliseras och därmed blir svåra att rubba. I *Sexualitetens historia* har Michael Foucault till exempel visat sammankopplingen mellan sexualitet, synd och fara och deras gemensamma rötter. Men han har också

ska kvinnor tillämpar *hejâb* därför att Gud har sagt åt dem att göra det." Många andra troende konstruerar förnuftsargument där slöjan uppfattas som ett "skydd" mot mannens oönskade blickar och beröringar. Slöjan blir också i denna bemärkelse en transportabel mur. Mary C. Ali återger en iransk flickas motive-ring:

Vi vill få män att sluta behandla oss som sexobjekt, som de alltid har gjort. Vi vill att de ska bortse från vårt yttre och i stället uppmärksamma våra personligheter och vårt intellekt. Vi vill att de ska ta oss på allvar och behandla oss som jämlikar och inte bara springa efter oss för våra kroppars och vårt fysiska utseendes skull.

En annan kvinna säger i en intervju till Leila Hessini:

Jag minns när jag gick beslöjad till staden. Allting var så annorlunda jämfört med bylivet. Människor, gester och vad de gjorde verkade så fientligt och brutalt. Jag var rädd, jag hörde inte dit. Jag klängde fast vid min *djellaba* (slöja) eftersom den skyddade mig. Jag gömde mig innanför dess lager, som om jag befann mig i moderlivet.

Resonemanget om slöjans skyddan-

de effekt används också av kvinnor som konverterat till islam i västerländska länder, till exempel i Sverige. De menar dessutom att slöjan förutom den skyddande effekten också är en "frihetssymbol", eftersom de slipper vara objekt för manliga blickar (bland andra etnologen Anna Månsson har studerat detta).

UNDER 1970-TALET började egyptiska kvinnor att åter bära slöja, även kvinnliga studenter och yrkesverksamma. Slöjan sågs som en protest och spred sig snabbt till andra län-

vara beslöjad signalerar att kvinnan faktiskt vill utsätta sig för männens blickar, att det är tillåtet att sexualisera hennes kropp. Kvinnor utan slöja signalerar att de inte tillhör en man, vilket möjliggör för andra män att ha tillgång till dem utan deras tillstånd. I detta scenario blir kvinnor allmän egendom i stället för privat egendom.

Det är ytterligare en effekt av slöjan: kvinnans kropp privatiseras. Endast manliga släktingar eller den blivande maken får se kvinnan. Hon tillhör sin makes privata sfär och

genom att kontrollera de kvinnors rörlighet som genom blod eller äktenskap är besläktade med honom, och genom att förbjuda dem all kontakt med främmande män."

Sexuell aktivitet före äktenskapet är den vanligaste anledningen till hedersmord, något som praktiseras i många länder. Tanken bakom är att en mans namn och rykte bara kan renas av blod, eftersom det har solkats av kvinnans blod. Detta innebär alltså att en kvinnas olämpliga uppförande kan äventyra både familjens namn och hennes liv. I många länder och samhällen med en dominerande hederskultur återspeglar en kvinnas kyskhet (sexuella renhet) hennes familjs heder, och den upprätthålls genom fullständig kontroll av kvinnors uppförande. En kvinnas kropp är mannens privata sfär, hans hem, dit ingen främling äger tillträde. Resultatet är inte enbart att hennes kropp täcks, utan även att hennes kropp privatiseras som mannens egendom.

PRIVATISERINGEN AV kvinnors kroppar och behovet av att skydda sin kropp mot oönskade blickar och beröringar är element som inte bara påverkar varandra utan också leder fram till varandra. De förutsätter varandra, och den viktigaste följden av denna sammanvävning är att slöjan/hejåb leder till en hejåbisering av kvinnors beteende. Kvinnors beslöjade kroppar och disciplinerade uppförande förkroppsligar den kollektiva hedern. Slöjan är därför inte bara en tygbit eller ett plagg som döljer kvinnors kroppar. Den bör snarare uppfattas som en normaliserande ideologi som formar kvinnor både fysiskt och mentalt. Kvinnors kyskhet och dygd är grunderna för konstruktionen av kvinnlighet och slöjan med alla sina konsekvenser erövrar inte bara kvinnors yttre utan även deras inre verklighet. Också beteendet "beslöjas": de bör inte skratta eller tala högt, inte heller röra sig fritt eller bära makeup utanför hemmet. Syftet är att disciplinera kvinnornas beteende. Det är till och med så att slöjan okuperar kvinnans inre även när hon inte bär den. När slöjan är norm är också kvinnor som inte bär den tvungna att förhålla sig till det som den symboliserar, nämligen kravet på kvinnors kyskhet och anständighet. Det finns med andra ord också en "inre slöja". När slöjan är norm så måste manliga och kvinnliga blickar undvika att mötas. "Det manliga" och "det kvinnliga" måste fortfarande separeras och kontrolleras.

Efter den iranska revolutionen (1979) kämpade många vänsterorienterade och sekulariserade kvinnor, däribland jag, mot den obligatoriska slöjan. Vi hävdade att vi bar på den inre slöjan, därför ville vi inte bära den yttre. Vi påstod att vi var

lika kyska och disciplinerade som beslöjade kvinnor. Den bittra sanningen är att vi hade rätt. Slöjans påbud hade sedan länge erövrat vårt inre. Det har jag också upptäckt stegvis under alla mina år utanför Iran.

Litteratur:

- Ahmed, Leila, *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*, New Haven: Yale University Press 1992.
- Ali, Mary, "The Question of Hijab: Suppression or Liberation?" <<http://www.usc.edu/dept/MSA/human-relations/womeninislam/whatishijab.html>>.
- Ait Sabah, Fitna, *Woman in the Muslim Unconscious*, New York: Pergamon Press 1988.
- Foucault, Michel, *Sexualitetens historia. Volym 1*, Stockholm: Gidlund 1980.
- Gerholm, Lena, "Att övervinna frestelser: Om maskulinitet och sexualitet bland muslimer i dagens Sverige", i *Lust, lidelse och längtan*, Stockholm: Natur och Kultur 2002, s. 147-175.
- Haeri, Shahla, *The Law of Desire: Temporary Marriage in Shi'i Iran*, Syracuse: Syracuse University Press 1989.
- Hessini, Leila, "Wearing the hijab in contemporary Morocco: Choice and Identity", i F. Müge Göçek och S. Balaghi (red.), *Reconstructing Gender in the Middle East: Tradition, Identity, and Power*, New York: Columbia University Press 1994, s. 40-57.
- Lewis, Reina, *Gendering Orientalism: Race, Femininity and Representation*, New York och London: Routledge 1996.
- Mernissi, Fatima, *Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society*, Bloomington och Indianapolis: Indiana University Press 1983.
- *Women's Rebellion & Islamic Memory*, London och New Jersey: Zed Books 1996.
- Milani, Farzaneh, *Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers*, New York: Syracuse University Press 1992.
- Moghissi, Haideh, *Feminism and Islamic Fundamentalism: The Limits of Postmodern Analysis*, London: Zed Books 1999.
- Mojab, Shahrzad, "Muslim Women and 'Western' Feminists: The Debate on Particulars and Universals", *Monthly Review* 1998, 50(7), s. 19-30.
- Månsson, Anna, *Becoming Muslim: Meanings of Conversion to Islam*, Lund: Studentlitteratur 2002.
- Nafisi, Hamid, "Poetics and Politics of Veil, Voice and Vision in Iranian Post-revolutionary Cinema", i David A. Bailey och Gilane Tawadros (red.), *Veil: Veiling, Representation and Contemporary Art*, London: inIVA: 2003.
- Odeh, Lama Abu, "Post-Colonial Feminism and the Differences", i tidskriften *Feminist Review*, No. 43, Spring 1993.
- Shirazi, Faegheh, *The Veil Unveiled: the Hijab in Modern Culture*, Gainesville: University Press of Florida 2001.
- Yegenoglu, Meyda, *Colonial Fantasies: Toward a Feminist Reading of Orientalism*, Cambridge: Cambridge University Press 1998.

Flera egyptiska feminister har undersökt varför kvinnorna började bära slöja. Den oftast angivna orsaken näst klass var just att kvinnorna ville skydda sig mot mäns blickar och sexuella trakasserier. De ville få vara i fred på gator och arbetsplatser.

der. I dessa sammanhang har slöjan också använts som ett symboliskt skydd mot koloniala och västerländska värderingar. Flera egyptiska feminister har undersökt varför kvinnorna började bära slöja. Den oftast angivna orsaken näst klass var just att kvinnorna ville skydda sig mot mäns blickar och sexuella trakasserier. De ville få vara i fred på gator och arbetsplatser. Att bära slöja blev ett uttryck för att kvinnor krävde respekt. Lama Abu Odeh säger till exempel i *Post-Colonial Feminism and the Veil*:

Paradoxalt nog, med tanke på att jag är den feminist jag är, så finner jag inga ovedersägliga belägg för att slöjan skapar maktlöshet. Däremot har det varit uppenbart att slöjan skyddar mot trakasserier på gatan. Den hindrar män från att komma kvinnorna för nära. Beslöjade kvinnor känner sig också mer i sin rätt att protestera när de blir utsatta.

För många kvinnor som rör sig på offentliga platser är behovet av att gardera sig mot männens trakasserier begripligt. Men trots slöjan utsätts kvinnor ständigt för trakasserier och sexuella inviter, på gator och arbetsplatser, även i samhällen som Iran där den är obligatorisk. Slöjan kan möjligtvis ha minskat trakasserier men har inte stoppat dem.

När kvinnor tar skydd bakom slöjan axlar de ansvaret för sin egen säkerhet, men utan att ställa männen till svars för deras blickar och oönskade beröringar. När män på så sätt befrias från kravet att kontrollera sina sexuella begär har de behållit sin makt. Samtidigt fortsätter kvinnorna att vara sexobjekt. På så sätt internaliseras förtrycket och kvinnorna kan aldrig vinna. Att inte

han upprätthåller sin ställning genom att kontrollera sin kvinnas kropp. Han kan förbjuda henne social kontakt med män som hon inte känner. Kvinnor och kvinnors kroppar är ständigt underordnade den manliga hederns kulturella och sociala värderingar. Manliga släktingar övervakar ständigt kvinnorna. Denna makt tillåter män att straffa kvinnors "oförsiktighet" eller "indiskretion". Uttryck som *sabok* (lättillgänglig), *jelf* (lösaktig kvinna) och *harzeh* (slampa) syftar givetvis till att svärta ner ogifta och sexuellt aktiva kvinnor. Att samma slag av epitet förekommer i alla länder och språk ändrar inte detta faktum. Kvinnor som vägrar att inrätta sig efter de patriarkala kraven och utmanar normen blir stereotypiserade. Kvinnor som utmanar normen utsätts för ständig diskriminering, ojämlikhet och maktlöshet.

Oskulden, lärde min mormor mig, är den ogifta kvinnans viktigaste ägodel. Den är mer värd än något annat, som talanger, förmågor, kunskap och skönhet. Det händer att vissa kvinnor tvingas att genomgå ett "jungfrulighetstest" där man undersöker om mödomen finns kvar när de ska gifta sig. Konstgjord oskuld är numera ett välkänt fenomen, fastän något som man inte talar högt om. Självfallet frågar ingen efter mannens oskuld. Därför blir det en intressant fråga när, var och med vem män förlorar sin oskuld.

Fatima Mernissi diskuterar hur oskuld och kvinnors värdighet förvandlas till en fråga män emellan, med syfte att bekräfta och förstärka mäns maskulinitet: "Begreppen heder och oskuld placerar en mans prestige mellan kvinnans ben. Det är inte genom att betvinga naturen eller erövra berg och floder som en man befäster sin ställning, utan

AXESS | INTERVJU

Hur många rum är närvarande på en plats? **MARTINA LÖW** tillhör en ny generation sociologer som sysslar med det relationella rummet, som är kopplat till sociala processer och mänsklig aktivitet. Det ger andra perspektiv på både stadsplanering och pedagogik.

Våra liv utspelar sig i många parallella rum

Av
Håkan Forsell

Historiker och gästredaktör på *Axess*.

Rummet, skrev den franske författaren Georges Perec, verkar alltid tamare och harmlösare än tiden. Tiden är en demon under ständig kontroll. Överallt möter man människor med armbandsur, men aldrig någon med kompass. Man måste alltid veta det exakta klockslaget, men aldrig var man egentligen befinner sig. Man tror man vet: jag är hemma, på kontoret, på tåget, på gatan.

Så var det en gång. Rummet var modernitetens stillatigande bakgrund, dess tjänande statist. Det kunde övervinnas, erövrats och ockuperas enligt den nya tidens dynamik som ständigt bröt upp mot nya rum. Men det stämmer inte längre. Rummet har blivit flexibelt, utbytligt och påverkligt.

Påfallande många tendenser i samhället det senaste decenniet har gjort tydligt att det traditionella rumsbegreppet behöver revideras. Det nationella politiska rummet är ifrågasatt. Näringsliv och organisationer skiftar ständigt nivåer, från lokal, regional, överstatlig till global, beroende på aktörer och marknad. Individen kan flytta till andra sidan jordklotet men fortfarande se sitt lands tv-program, behålla sin e-postadress, ha i stort sett samma kontaktnät och äta samma slags mat. Föreställningen att

leva på en sluten plats är illusorisk var man än befinner sig. För inte så länge sedan kunde man ta sin fattigdom med ett visst jämnmod, eftersom alla andra runt omkring också var fattiga. Denna inställning blir allt ovanligare genom informationsspridning och kulturexport. I dag speglar de fattiga sin situation i såpoperor och reklamslag. Globaliseringen har medfört en transparens i livssituationer, vilket också har gjort dem jämförbara. Det cirkulerar en mängd alternativa livsformer, och det har förstärkt uppfattningen att vi lever i en ojämlik och orättvis värld, trots att statistiken säger annat.

Jag är på väg till Martina Löw, professor i sociologi vid det tekniska universitetet i Darmstadt. I taxin på väg från flygplatsen i Frankfurt försöker jag urskilja något av gaturummet. Chauffören frågar om han får sätta på ett övervakningssystem som utprövas bland stans taxibilar för att öka arbetstryggheten. En liten kameralins söker upp mig i baksätet. Vi är en punkt på GPS-systemets navigationsskärm när vi åker förbi galoppbanan i Niederrad. Mobilen ringer och jag pratar med mina barn.

Utför vi inte dagligen en mängd handlingar eller utsatts för anordningar som klyver det sociala rummet i flera parallella arrangemang? Att vara fysiskt närvarande på en plats innebär

samtidigt att vara representerad, observerad eller rentav aktiv någon annanstans. Detta visar sig bli en central fråga i mitt samtal med Löw. Om rummet inte längre är liktydigt med platsen, betyder det att vår invanda uppfattning om närhet och relationer håller på att upplösas?

MARTINA LÖW TILLHÖR en ny generation tyska sociologer, som banat vägen för ett närmast explosionsartat intresse för rumsteorier och spatiala förklaringsmodeller inom kultur- och samhällsvetenskaperna. Hennes bok *Raumsoziologie* från 2001 blev känd genom sin breda behandling av rumsbegreppets användning inom flera ämnesområden: urbanistik, pedagogik, genus- och även systemvetenskap. Därefter har en serie mindre publikationer följt om bland annat internetspel och kroppsrepresentationer. Gemensamt för dessa studier är uppgörelsen med den så kallade euklidiska föreställningen om rumslighet, enligt vilken rummet ses som alltid redan förhanden, oberoende av handling och interaktion, en behållare som omsluter alla föremål och allt levande. Som kontrast har Löw ställt det *relationella rummet*, som är kopplat till sociala processer och mänsklig aktivitet. De frågor som Löw och andra rumsociologer har formulerat handlar inte om vad rummet egentligen

är, utan om vilka möjligheter det finns att tänka rummet både som en medskapande faktor och som en förutsättning för mänskliga gemenskaper och livsmiljöer.

Löw tillträdde professuren 2002. Inom den tyska akademiska världen väckte det en viss uppmärksamhet att en 37-årig kvinna plötsligt satt på lärostolen. I Darmstadt fanns sedan länge samverkan mellan stadssociologer, arkitekter och ingenjörer, något som forskargruppen kring Löw både fördjupade och utvecklade. Det tekniska universitetet har på kort tid blivit en internationellt uppmärksam plats för konferenser och möten mellan humanister, sociologer, tekniker och naturvetare.

Löw tar emot mig i sin vindsvåning i Frankfurt Nordend. En tröstlös blötsnö faller mot de stora fönsterrutorna. Vi är båda förkylda och en gigantisk tekanna skickas under ett par timmar mellan oss över köksbordet.

Jag undrar inledningsvis om denna fokusering på rumsliga förhållanden verkligen innebär ett paradigmskifte inom sociologin.

– Nej, så är det naturligtvis inte, svarar Martina Löw. Det handlar snarare om ett återinförande av begreppet. De klassiska sociologerna kring 1900, Émile Durkheim eller Georg Simmel, försökte också diskutera och analysera rumsliga förändringar och kategorier utifrån antagandet att rum producerades genom sociala förbindelser och meningsgivande handlingar. Med det ville de också distansera sig från den tidens geografiska och maktpolitiska rumsbegrepp.

– Ett viktigt antagande för mig är det som Simmel skriver om att rummet, taget för sig, är en verkningslös form som inte skapar några särskilda sociala fenomen. Det är först när människor delar in och sätter samman sina livsvärldar som rummet får samhällelig betydelse. Sociologiskt intressant blir följaktligen innehållet och de handlingar som ger rummet dess olika grundkvaliteter, till exempel utestängning, gränsdragning, isärläggande, fixering, närhet och rörelsemöjligheter.

Men under större delen av 1900-talet har sociologin inte sysselsatt sig med rummet. Vad beror det på?

– Det finns flera skäl. En uppenbar anledning är den innebörd som begreppet fick under nationalsocialismen. Uttryck som "Volk ohne Raum" eller "Geopolitik" var så belastade att rumsanalyser ställdes i socialvetenskaplig karentän i decennier. Det gällde inte bara i Tyskland, utan i alla västeuropeiska länder. Under efterkrigstiden, framför allt under 1960- och 70-talet, genomfördes också en strikt uppgiftsfördelning inom universiteten: geograferna sysslade med rum, sociologer med det sociala. Att inte fråga om rummets karaktär, tillkomst och påverkan på sociala samband blev en garanti för att det handlade om riktig samhällsforskning!

DEN PERSPEKTIVFÖRÄNDRING som har skett inom sociologin är en reaktion på de senaste decenniernas samhällsutveckling och kommunikativa revolution. Internet, mobiltelefoni, satellitsystem och en global mediavärld och ekonomi har blivit meningsbärande inslag i människors vardag över hela världen. Det går inte längre att ha ett oreflekterat förhållande till frågor om kulturförankring, platstillhörighet eller hemlöshet. Knappt hade globaliseringens tillskyndare hunnit proklamera att vi levde i en platslös värld förrän rummen fanns överallt. De var överlappande, frikopplade, inkilade eller överk-

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

"Rummet har blivit ett raster för att analysera och förklara samtida kulturella och politiska skalförändringar. Vi har en annan vardagserfarenhet, en annan förbindelse till våra livsrum än för tjugo trettio år sedan."

Martina Löw om ett förnyat intresse för rumsliga förhållanden inom sociologin.

liga, men med en betvingande kraft krävde de ständiga ombildningar, mentala förskjutningar och simultanförmåga. Tidsresorna slutade att attrahera fantasin. Det var i stället de parallella livet man tycktes kunna leva i nya, tidigare okända, spatiala konstellationer som lockade.

Löw bryter in i min tankegång:

– Rummet har blivit ett raster för att analysera och förklara samtida kulturella och politiska skalförändringar. Vi har en annan vardagserfarenhet, en annan förbindelse till våra livsrum än för tjugo trettio år sedan. Samtidigt är ju modernitetens historieskrivning fortfarande närvarande i berättelserna om globaliseringen. Det är de privilegierade orterna som lyfts fram och lossandet av individens band gentemot den sociala gemenskapen uppfattas fortfarande som en frigörelse från rummet. Det är en fortsättning på den stora berättelsen om uppbrott, frihet och individualitet. Men det ger en förvriden bild av globaliseringsprocessen, eftersom denna faktiskt inte följer en uteslutande västlig historik om samhällelig och ekonomisk utveckling.

De kulturella och ekonomiska förändringarna har olika lokala relevanskriterier. De vilar på olika verklighetsuppfattningar. Man skulle behöva en helt ny begreppsapparat, ja en ny historieskrivning för att fånga detta skeende.

MARTINA LÖW började sin vetenskapliga bana som pedagog. Hon berättar att hon tidigt hade svårt för pedagogikens snäva uppdelning i normativ och empirisk forskning. Hon ville finna nya perspektiv men visste till en början inte var hon kunde göra det. Det var genom ett arbete om ensamstående mödrar i tyska storstäder, och deras sätt att använda sig av stadsrummet för att knyta kontakter och bygga upp nätverk, som hon kom i beröring med både sociologin och stadsforskningen.

Vi dröjer oss kvar vid temat pedagogik och barns och ungdomars förståelse av rum en stund. Löw menar att det finns en traditionell syn på hur barn skaffar sig rumsliga erfarenheter som har varit synnerligen livskraftig under 1900-talet. Den går bland annat tillbaka på psy-

kologen Marta Muchows studier av gatubarn i Hamburg under mellankrigstiden, men har även artikulerats av barn- och ungdomsforskare under 1980-talet. Enligt detta perspektiv utvidgar barnet sin erfarenhets- och handlingsradie i koncentrisk cirkel kring hemmet. Kunskapen om den omkringliggande miljön expanderar kontinuerligt utifrån ett självklart centrum.

– Uppfattningen att det vardagliga livet öppnar ett successivt allt större, enhetligt rum är inte riktigt relevant för de flesta barn i dag, säger Löw. Redan under efterkrigstiden hade åtskillnaden mellan olika rumsliga miljöer genomförts. Trafikutvecklingen till exempel tvingade fram en organisering av rummen bredvid varandra. Bilarna skildes från gångtrafiken. Barnen togs bort från gatan och man anlade lekplatser och sandlådor. I dag växer många barn upp med kunskap om en mängd isolerade rum som inte hänger ihop. De kanske bor växelsvis hos sina föräldrar, skjutsas mellan skola och sportaktiviteter samtidigt som de lägger sin största kommunikativa energi på nätet, i spelgrupper eller i chatrum.

Men går det verkligen att socialiseras in i en global värld? Är inte just en begränsning av rummet nödvändig för att man ska uppfatta sin egen sociala existens i världen?

– Ett barn behöver naturligtvis en trygg omgivning. Men jag tror inte att förlusten av en stabil, det vill säga sammanhållen och enhetlig, rumsföreställning automatiskt måste vara något negativt eller leda till att barn och ungdomar utvecklar asociala sidor, som vissa forskare har hävdat. En hel generation växer upp med närmast ofattbara migrationerfarenheter, både reella och virtuella sådana. Stabila sociala förhållanden förutsätter inte längre nödvändigtvis närvaro, utan största möjliga närhet och tillgänglighet. Barns förhållande till rummet är mer präglad av relationer och stämningar. Osäkerheten ligger snarare i att vi inte har uttryck och begrepp som kan begripliggöra vad som skett.

I studien "Ego-Shooters Container" (2002) har Löw analyserat rumskonstruktionen i olika internetspel. Samma år sköt en pojke i Erfurt ihjäl flera lärare och elever på sin skola. Att mördaren var besatt av våldsamma internetspel föranledde den tyska regeringen att föreslå ett förbud mot "våldsförhållande kulturgods", som det stod i lagförslaget. Men vilken förbindelse finns egentligen mellan spel och verklighet? Finns en koppling mellan simulering i det virtuella rummet och handling i det verkliga?

– Ett virtuellt rum kan egentligen avbildas på som helst. Du kan bygga ett fängelse utan ljus och skapa enorma rumsliga begränsningar åt dig själv, eller du kan hoppa från klippblock och springa genom väggar. Men spelen förhåller sig ändå alltid till det som vi anser vara möjligt i den verkliga världen. Vad som snarare är förvånande är att internetspelen inte är mer innovativa när det gäller att skapa nya rumsföreställningar. Rummen har en rudimentärt strukturerande funktion. Det finns inga offentliga platser, utan där ett rum slutar tar ett annat vid. Det går inte heller att ta med sig erfarenheter från ett scenario till ett annat. Varje aspekt av rumsförändring som skulle vara beroende av handling, iakttagelse eller kognition lämnas obeaktad. Men ett relationellt moment förs ändå in i och med att spelrummen är laddade med stämningar och atmosfärer.

– Inom exempelvis teknokulturen kan man se att de erfarenheter som gjorts med virtuella rum används för att förstärka verkliga rum. Att

förskjuta och rubba invanda gestaltningar handlar om att prova både virtualitetens och realitetens gränser där rum fungerar som ett medium.

Är behovet bland vissa ungdomsgrupper att skapa "heterotopier", autonoma rum med bestämda regler och kontrollmekanismer, en reaktion mot att livsvärlden uppfattas som "invaderad" – av medier, kommunikation och varor?

– Det handlar också om en försäkring och en intensifiering av den egna erfarenheten. Många ungdomar har en pluralistisk, eller kaotisk, uppfattning av det sociala rummet. Men det är ju också en protest mot en norm, eller en vuxenvärld, om man så vill, som kräver tydlig åtskillnad mellan virtualitet och realitet.

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

"Stabila sociala förhållanden förutsätter inte längre nödvändigtvis närvaro, utan största möjliga närhet och tillgänglighet. Barns förhållande till rummet är mer präglad av relationer och stämningar."

Virtuella och andra parallella rum behöver inte skapa otrygghet hos barn, tror Martina Löw.

OMVÄRDERINGEN av rumsbegreppet har fått störst vetenskapligt genomslag inom stadssociologin. Under större delen av 1900-talet, och i stigande grad under efterkrigstiden, hörde stadssociologin tillsammans med stadsplaneringen och delar av den empiriska samhällsforskningen till de ämnesområden som var intimt förknippade med framväxten av den industrikapitalistiska staden i Väst Europa. I de flesta studier utgjorde rummet endast en avgränsning av forskningsobjektet: ett kvarter, en stadsdel eller en region. Samtidigt användes "staden" som generell beteckning för kapitalism, administration och byråkrati eller centralmakt.

– Eftersom frågan om hur rum var kopplade till sociala processer utgjorde en blind fläck för stadssociologin ända fram till 1990-talet var det som om det krävdes att samhället tappade tron på sin egen gestaltsförmåga – till exempel hur man bygger och planerar städer – för att man skulle få upp ögonen för både det unika och ibland skrämmande heterogena i det som växte fram, säger Löw.

Just heterogenitet är nyckelordet i den nylig

gen utgivna antologin *Die Wirklichkeit der Städte* (2005). Löw har tillsammans med kollegan Helmut Berking samlat bidrag som lyfter fram det relationella rumskonceptet som ett bärande perspektiv för stadssociologiska studier. Artiklarna behandlar städer som befinner sig i övergångsfaser, där nya tolkningar och användningsmönster av stadsrummet stöter mot varandra. Det kan vara städer med plötsliga hålrum och friytor i den fysiska bebyggelsen, som det krympande Leipzig, eller städer som blir föremål för maktförskjutningar och etnisk förflyttning, som Haifa under 1940-talet, eller analyser av konflikter om materiella tillgångar som kampen om de illegala elnäten i Soweto under 2000-talet.

Det är egentligen en gigantisk uppgift som ligger framför stadssociologin. Det handlar om att både förstå på vilka grundvalar det samtida urbana samhället ska vila när det gäller etnicitet, klass, livsstilsfrågor och demografiska faktorer och hur alla dessa faktorer ska vägas mot varandra för att möjliggöra planering och utformning av stadssamhället.

Jag påminner om arkitekturhistorikern Dieter Hoffmann-Axthelm, som i början av 1990-talet hårt kritiserade efterkrigstidens stadsplanering och hävdade att en återgång till en tätare stadsmiljö skulle medföra en mer hållbar utveckling. Priset för att åstadkomma social jämlikhet och rättvisa hade betalats genom utspridning, dynamikförlust och misshushållning med rumsliga resurser – ett för högt pris, enligt Hoffmann-Axthelm.

Löw rynkar näsan och säger att jag nog har läst Hoffmann-Axthelm alltför cyniskt.

– Visserligen bidrog den industriella utvecklingen till att hela samhället i viss mån blev urbaniserat. Men det är viktigt att samhället kan erbjuda många olika livsmiljöer. Jag tror inte att landskapet, byn, småstaden eller villaförorten kommer att försvinna. Människor kommer även fortsättningsvis att befinna sig i olika faser och livssituationer där man finner det meningsfullt att socialt och ekonomiskt investera i olika miljöer.

Samtalet närmar sig sitt slut. Innan jag går undrar jag om inte Löw har en alltför positiv syn på möjligheterna att påverka rummet genom handling. Många människor känner sig snarare utlämnade åt sitt livsrum begränsningar och ur stånd att kunna påverka sin miljö. Finns det en frigörande ansats i det relationella rumsbegreppet? Löw funderar länge.

– Det emancipatoriska skulle i så fall ligga i att systematiskt tänka rum i plural. Hela vår samtida utveckling har beskrivits i termer av homogenitet och expansion. Men skulle man inte komma ett gott stycke närmare människors livssituation om man i stället frågade hur många rum som är närvarande på en plats?

JAG LÄMNAR Löw och Frankfurt, kanske inte med ett svar men med ett annat perspektiv på den fråga jag ställde mig under färden hit. Vår inställning till närhet och samvaro har onekligen genomgått snabba omställningar till följd av teknisk och ekonomisk utveckling, men de har därför inte förlorat sina livsviktiga värden. Det oroande är inte att det sociala rummet har flera parallella dimensioner. Människor rör sig dagligen mellan flera rum utan att förlora tron på det meningsfulla i att odla sina relationer och känna tillhörighet. Utmaningen består snarare i att finna ett språk som kan omfatta de nya erfarenheter som dessa rumsliga förbindelser skapar.

Jag, jag, jag gjordes till filosofisk formel

ETT MÅTTLÖST JAG | När Fichte hävdade att jaget ger upphov till världen revolutionerade han tanken på människans frihet.

Två män sitter böjda över en bok. Mannen som läser högt ur den har ett långt, smalt, blekt ansikte och är klädd i svart hög hatt.

"De högsta grunderna äro tre: en absolut ovillkorlig och tvenne relativt ovillkorliga... Den absolut första är Identiteten, $A = A$." Mannen som andäktigt lyssnar beskrivs som en civiliserad bondtyp med mongoliska mustascher. "Den är medvetandets ursprungliga faktum och måste därför nödvändigtvis erkännas; och dessutom är den icke såsom varje annat empiriskt faktum någonting villkorligt, utan såsom en fri handlings följd och innehåll är den alldeles ovillkorlig."

Scenen är nästan osannolik, de två männen i August Strindbergs *Röda rummet* sitter och läser Fichte. "Förstår du Olle? avbröt läsaren. – O, ja, det är ljuvligt! 'Den är icke som varje empiriskt faktum någonting villkorligt.' O, vilken karl! Mera, mera!" De läser ur vetenskapsläran, kanske inte ordagrant utan fritt återgiven. Det är nämligen omisskännligen Fichte – även om Arvid Falk avspisar vad han hör som "den fruktansvärda djupa filosofien från Polacksbacken" i Uppsala.

KANT, DEN FRIDSAMME filosofen från Königsberg kallad "allförstöraren", föreställer jag mig eftertänksamt promenerande. Hegel, dialektikens häxmästare som redan under sin studenttid kallades för "den gamle mannen", föreställer jag mig tungt sittande. Fichte, revolutionens filosof *par préférence*, kan jag bara föreställa mig – på språng! Konsekvent intill halsstarrighet i både tanke och handling. Getsemane-nätter, ja – men aldrig ett steg

Av

Carl-Göran Heidegren

Universitetslektor i sociologi vid Lunds universitet.

Stormare.
Johann Gottlieb
Fichte (1762–1814).
FOTO: AKG-IMAGES

bakåt! Kanske en idealiserad bild. Men kanske ändå inte. I sina föreläsningar över de lärds bestämmelse från 1794 fastslog Fichte: "Jag är en sanningens präst, jag är i dess sold, jag har förbundit mig att göra allt för den, att våga allt och att utstå allt." Man kan nog säga att Fichte under sitt förhållandevis korta liv vågade allt, och fick utstå en hel del. Han var en stolt och trotsig människa; av Martin Luthers "här står jag, och jag kan inte annat" gjorde han en filosofisk princip. I Fichtes moralfilosofiska huvudverk om *Sedelärens system* (1798) heter det: "Inget påbud, inget uttalande, om det så utges för att vara gudomligt, är obetingat förbindligt bara för att det står skrivet här eller där, uttalas av den ene eller andre; det är förbindligt endast under betingelsen att det bekräftas av vårt eget samvete, och endast av det skälet att det därigenom bekräftas."

JOHANN GOTTLIEB FICHTE var en son av Sachsen. Han föddes 1762 i den lilla byn Rammenau, några mil öster om Dresden. Hans far var linnebandsvävare, vilket vill säga att Fichte kom från enkla förhållanden, om än inte de allra enklaste. En viss social fyrkantighet bar han med sig livet igenom, liksom en ordentlig portion lättkränkthet, båda dessa något av klassresenärernas standardrekvisita. Den goda historien berättar att Fichte gavs möjlighet att studera endast på grund av att en besutten man, som till sin stora sorg kommit

för sent till en predikan i bykyrkan, fick denna återgiven på fri hand av den unge Fichte. Som belöning för sin talang skall Fichte ha fått sina studier bekostade av den välbärgade mannen. Dessa studier kom under tonåren att bedrivas vid Schulpforta utanför Naumburg, en klosterliknande inrättning som knappt hundra år senare skulle göra livet surt för en annan av Sachsens söner, Friedrich Nietzsche. Därefter vidtog studier i teologi och juridik vid universiteten i Jena, Wittenberg och Leipzig. Under de följande åren livnärde sig Fichte nödortfött som informator, en verksamhet som bland annat förde honom till Zürich, där han också träffade sin blivande fru.

Först sommaren 1790 skall Fichte ha stiftat bekantskap med Kants filosofi, och särskilt med dennes *Kritik av det praktiska förnuftet*, ett möte som enligt honom själv innebar en "revolution" i hans tänkande: han hade gjorts uppmärksam på, ja, överbevisats om den mänskliga friheten. Fichte hade funnit ledmotivet för sitt tänkande, i sanning en befrielse. Ett år senare, på sommaren 1791, färdades han till Königsberg för att söka upp Kant. Fichte föresade då denne ett manuskript som han författat, och som den store filosofen anbefallde för publikation. Följande år utkom anonymt skriften *Försök till en kritik av all uppenbarelse*. Ordet "kritik" i titeln, och man får förmoda även en del andra kvaliteter, fick den lärda världen att tro att det var Kant som nu hade publicerat sin länge emotsedda skrift om religionen, sin fjärdade "kritik". Kant såg sig föranledd att dementera detta offentligt och uppgav samtidigt vem som var den verkliga författaren. I ett slag gjorde detta Fichte till en mycket känd person och på sikt beredde händelsen vägen för honom till en professur i filosofi vid universitetet i Jena. Här bör väl en brasklapp läggas in: det är inte

var och en förunnat att förväxlas med Kant sedan man dristat sig till att använda ordet "kritik" i titeln på en bok.

Ett år senare, 1793, publicerade Fichte ytterligare ett anonymt arbete: *Bidrag till beriktigande av allmänhetens omdömen om den franska revolutionen*. Skriften publicerades på goda grunder anonymt, eftersom Fichte i den profilerar sig själv som tysk jakobin och därmed radikal försvarare av revolutionens principer. Vad denna revolution i grund och botten handlar om är "människorätt" och "människovärde". Fichte försvarar emfatiskt ett folks rätt att förändra sin statsförfattning om denna förbryter sig mot den mänskliga friheten. Våldsamma revolutioner är dock i sig inget önskvärt, utan att föredra är en ordnad reformverksamhet initierad uppifrån. Det våldsamma i den franska revolutionens förlopp får dock, enligt Fichte, inte användas som argument mot de förnuftiga krav som kommit till uttryck under dess gång.

Sin revolutionära *élan* tog Fichte med sig till filosofin. Han såg för övrigt själv en parallell mellan sitt ställningstagande för den franska revolutionen och sökandet efter en högsta princip i filosofin. Om sin egen filosofi skriver han tillbakablickande: "Medan jag skrev om denna revolution kom samtidigt den första vinken och de första aningarna om detta system till mig som belöning." Fichtes filosofi är en radikal frihetsfilosofi. Detta patos kommer till uttryck i följande formulering, som torde vara en av de retoriskt mest slagkraftiga i filohistorien:

Vilken filosofi man väljer beror på vad för slags människa man är, ty ett filosofiskt system är inget dött husgeråd som man kan lägga ifrån eller ta till sig efter behag, utan det är besjälade genom den människa som innehar det. En av naturen slapp eller genom andlig trældom, lärd lyx och fåfänga förslappad och förkrympt karaktär, kommer aldrig att höja sig till idealismen.

Valet står mellan idealismen och dogmatismen, mellan att förklara erfarenheten utifrån intelligensen eller utifrån tinget. Man behöver väl knappast tillägga att Fichte väljer idealismen. Sedan anser han förstås även att dogmatismen inte förmår att bevisa vad den gör anspråk på, varför ett val av denna leder in i en teoretisk återvändsgränd.

FICHTE KALLAR SIN FILOSOFI för vetenskapsläran och betraktar den som en strängt systematisk och bevisbar vetenskap. Ibland talar man om den som transcendentalfilosofi. Dess område kan anges på följande sätt: metafysiken sträcker sig bortom erfarenheten, försöker famna det transcendentia; erfarenhetsvetenskaperna uppehåller sig vid just erfarenheten; transcendentalfilosofin däremot kan sägas uppehålla sig hitom erfarenheten, söker att fastställa betingelserna för erfarenhetens möjlighet, och som sådan är den ingen erfarenhetsvetenskap utan föregår denna.

Försöket att fastställa den yttersta grunden för möjligheten av erfarenhetskunskap kan, enligt Fichte, inte göra halt vid ett faktum (*Tatsache*) av någotdera slaget, utan måste söka sig tillbaka till en ursprunglig handling (*Tathandlung*), en handling som tillika är ett vetande, såsom den yttersta grunden för allt mänskligt vetande. Via identitetssatsen "A = A" kommer

Fichte till satsen "Jag = Jag" och därifrån till satsen "Jag är" och slutligen till satsen: *Das Ich setzt ursprünglich schlechthin sein eigenes Seyn*. Detta är den ursprungliga handling som efterfrågades. Som en blick från en klar himmel: "Jaget sätter ursprungligen sitt eget vara" genom en akt av frihet som är sin egen grund. Detta är filosofins första obetingade grundsats, och som sådan kan den inte bevisas genom att en grund anges för den, utan den måste inses som omedelbart evident genom en intellektuell, icke-sinnlig åskådning.

Utifrån denna första grundsats bygger Fichte sedan genom en följd av argumentativa steg upp hela erfarenhetsvärlden, men märk väl inte på demiurgiskt vis, utan som ingående i den mänskliga kunskapen. Transcendentalfilosofi handlar om att uppvisa nödvändiga möjlighetsbetingelser, inte om övernaturliga skapelseakter.

Fichte kan upplevas som en dunkel filosof. Han är möjligen en dunkel filosof. Under alla omständigheter är han en ansträngande filosof – ansträngande att läsa, ansträngande att tillägna sig. Man blir inte färdig med Fichte (men möjligen lägger man honom ifrån sig). Förvisso är Jagets ursprungliga handling endast tillgänglig genom en omedelbar intellektuell åskådning som det är upp till var och en att fullborda, men i övrigt är han väsentligen en argumenterande filosof som appellerar till varje tänkande människa, i stället för att falla tillbaka på inspirerade insikter som inte är tillgängliga för i princip var och en. Hans ambition är att göra filosofin till en sträng vetenskap, att bevisa denna med hjälp av argumentationskedjor som reser anspråk på för-

Fichtes frihetsfilosofi utmynnar paradoxalt nog i ett övervakningssamhälle där storebror staten är allestädes närvarande.

bindlighet. Därav hans ihärdiga försök, i form av ständigt nya ansatser och framställningar, att klargöra vetenskapsläran grundtankar och att utveckla dessa på filosofins olika områden. Några av titlarna på hans publikationer är remarkabla, andra nästan desperata: "Andra inledningen till vetenskapsläran, för läsare som redan har ett filosofiskt system" heter en, "Solklar rapport för den bredare allmänheten om den nyaste filosofins egentliga väsen. Ett försök att tvinga läsarna till förståelse" heter en annan. Tvinga läsarna till förståelse! Ett rykte säger att Hegel på sin dödsbädd skall ha mumlat: "Bara en har förstått mig, och han förstod mig inte heller." Man undrar stilla vad Fichte mumlade på sin dödsbädd.

ÅREN 1796–97 publicerade Fichte ett omfattande arbete som behandlade naturrättens grundval enligt vetenskapslärans principer. Där anslår han inledningsvis ett tema som via Hegel blivit till ett centraltema inom dagens samhällsfilosofiska diskussioner, nämligen erkännande. Hur etableras ett rättsförhållande mellan människor, ett förhållande som

kan ligga till grund för ingångna överenskommelser och tecknade kontrakt mellan människor? Fichtes svar lyder: genom att jag tillskriver mig själv en begränsad sfär av fritt handlande och inrymmer åt den andre en likaså begränsad sfär av fritt handlande. Den andre gör likaledes gentemot mig och gentemot sig själv, och därmed avstår alltså båda från att inkräkta på den andres sfär av frihet. Därmed föreligger ett ömsesidigt erkännande. "Ingen fri varelse kan erkänna en annan utan att båda ömsesidigt erkänner varandra, och ingen kan behandla den andre som en fri varelse utan att båda ömsesidigt gör så."

Vad är det då som föranleder mig att frivilligt begränsa min sfär av fritt handlande? Jo, menar Fichte, genom att den andre implicit riktar en uppfordran till mig om att handla fritt. Men varför gör den andre detta? Därför att hela min kropp och framför allt mitt ansikte signalerar att jag är en fri varelse. Och detsamma gäller naturligtvis även för mig i förhållande till den andre. I fortsättningen av sitt högintressanta resonemang argumenterar Fichte för att uppfostran av en ung människa kan ses som en kontinuerlig uppfordran riktad mot denne om att bli till en fri varelse: lär dig att respektera andras frihet, att handla ansvarsfullt gentemot dem. Redan i barnets oskuldsfulla ansikte står en implicit vädjan att avläsa: hjälp mig att bli en fri människa!

Men i samma skrift återfinns andra resonemang, vilka är svårare att smälta och ta till sig. I sin revolutionsskrift hade Fichte betraktat staten som endast ett möjligt medel för förverkligandet av ett fullkomligt samhälle; i *Naturrättens* grundval har staten avancerat till att vara ett nödvändigt medel för detta. Början på Fichtes så kallade deduktion av staten lyder: "Rätten måste låta sig genomdrivas även om ingen människa har en god vilja, och rättsvetenskapen avser just att dra upp riktlinjerna för en sådan tingens ordning." För att garantera rättens herravälde och medborgarnas säkerhet till liv och egendom tvingas Fichte att genompolitiserat samhället och till synes kraftigt beskära den individuella friheten. Hans statsrättslära utmynnar i ett mer eller mindre totalreglerat samhälle, där var och en har sin bestämda plats och polisen tämligen väl vet "var varje medborgare befinner sig under dagens alla timmar och vad han eller hon gör". Fichtes frihetsfilosofi utmynnar paradoxalt nog i ett övervakningssamhälle där storebror staten är allestädes närvarande. Det är inte utan att man här tänker på en gestalt som Sjigal-jov i Dostojevskijs *Onda andar*, som efter moget övervägande ser sig nödd att konstatera: "Jag utgick från den obegränsade friheten, men jag hamnade till sist i oinskränkt despotism. Men jag vill tillägga att någon annan lösning av samhällsformeln än min egen är otänkbar."

FICHTE TOG JENA med storm. Kraften i hans personlighet och övertygelsen i hans framförande gjorde intryck. Som universitetslärare var han också innovativ. Medan Kant i princip aldrig föreläste om sin egen filosofi, utan använde andras

Bastiljen stormas.
Fichte stod på
revolutionens sida.

FOTO: CORBIS/
SCANPIX

läroböcker, så föreläste Fichte nästan utslutande om sin egen filosofi. Detta var han en av de första att göra, och så tillvida kan han sägas ha föregripit den så kallade Humboldtmodellens tanke om en förening av forskning och undervisning. Med de studenter som föredrog ölhävning och mensur befann sig Fichte på kollisionkurs, de mera ambitiösa studenterna däremot flockades kring honom. Några av de mest ambitiösa bland hans elever samlades i en krets som kallade sig för "Förbund av fria män". Och när Friedrich Schlegel några år senare, 1798, talade om de tre mäktigaste tendenserna i samtiden, så nämnde han den franska revolutionen, Fichtes vetenskapslära och Goethes roman *Wilhelm Meisters läroår*. Här kan även anföras det dramatiska brev som Karl Leonard Reinhold, en av de filosofer som tidigt sökte sig vidare från Kant, ungefär vid denna tid skrev till Fichte:

Det har äntligen lyckats mig att förstå Er vetenskapslära, eller, vilket nu för mig är samma sak, filosofin utan tillnamn. Denna står som en fulländad, på sig själv grundad helhet, inför mitt andliga öga – den rena framställningen av det sig självt kännande rena förnuftet, spegelbilden av vårt allra bästa själv ... Därjämte ligger ruinerna av min egen tankebyggnad, vilken kostat mig så mycken tid och möda, och i vilken jag trodde mig bo så säkert och bekvämt.

Tänk att erhålla ett sådant brev! Tänk att behöva skriva ett sådant brev! Till saken hör dock att den filosofiskt rastlöse Reinhold ganska snart skyndade vidare till nya inspirationskällor.

Men i en bemärkelse hade Fichtes stjärna vid denna tidpunkt redan passerat sin zenit. Den så kallade ateismstriden stod för dörren. Denna tog sin början efter det att Fichte i tidskriften *Philosophische Journal* publicerat en artikel med titeln "Om grunden för vår tro på en gudomlig världsregering" (1798). I grund och botten, åtminstone var Fichte själv övertygad om detta, var ateismstriden en politisk strid. Det var inte hans förmenta ateism som utgjorde stötestenen, utan det var författaren till revolutionsskriften och den radikale fritänkaren som man ville komma åt. Efter många turer, där hans stolthet och kompromisslöshet helt klart bidrog till utgången, avskedades Fichte från universitetet i Jena. Sommaren 1799 tog också Kant offentlig avstånd från vetenskapsläran, vilket även det torde ha varit ett svårt slag för Fichte. Och Hegel bidrog ett par år senare med att strö salt i såren genom sitt första publicerade arbete, som bar den talande titeln *Skillnaden mellan Fichtes och Schellings filosofiska system* (1801) och där han kraftfullt tog parti för sin tidigare studiekamrat Schelling.

Fortsättningsvis uppehöll sig Fichte huvudsakligen i Berlin, den preussiska huvudstaden, där han under de följande åren höll ett flertal privata och offentliga föreläsningar vilka framför allt resulterade i ständigt nya versioner av vetenskapsläran. Efter det preussiska nederlaget mot Napoleon i slaget vid Jena och Auerstedt i oktober 1806 och de franska truppernas inmarsch i Berlin strax därefter tog Fichte sin tillflykt till Königsberg i Ostpreussen. När fransmännen anlände dit sommaren 1807 flydde han vidare till Köpen-

hamn, där han mottogs av sin vän Hans Christian Ørsted. Men vistelsen i Köpenhamn blev kort, bara ett par månader senare återvände Fichte till Berlin, som vid denna tidpunkt fortfarande var besatt av fransmännen.

I BERLIN PÅBÖRjade HAN i december sina berömda, eller skall man säga beryktade, föreläsningar som kom att publiceras under titeln *Tal till den tyska nationen* (1808). Genom dessa har Fichte fått rykte om sig som nationalistisk agitator och tenderat att hamna i dåligt sällskap, i värsta fall i en traditionslinje som leder vidare till 1933. Någon plötslig positionsväxling handlade det dock ingalunda om. När man anför hans krav på andlig och sedlig förnyelse och hans maningar till det tyska folket att kasta av sig det franska oket, så bör man hålla i minnet vad en av åhörarna till någon av Fichtes sista föreläsningar hade att säga om detta: "Han tillerkände den franska revolutionen ett världshistoriskt, och vad mera är, ett moraliskt berättigande; att Napoleon förrådade revolutionens sak förklarade han för dennes svåraste brott." I detta sammanhang kan nämnas att Hegel däremot var en begeistrad anhängare av Napoleon, intill det bittra slutet. Att Hegel fick se en skynt av "denne världssjäl" sittande på en hästrygg efter slaget vid Jena torde ha varit ett av de stora ögonblicken i hans liv – även om han på kuppen blev arbetslös. "Den store statsrättsläraren sitter i Paris", skrev Hegel i ett brev till en vän bara några månader innan Fichte påbörjade sina föreläsningar i Berlin.

Fichte tog även aktiv del i planeringen av det nya universitetet i Berlin, ett universitetsgrundande som skulle göra epok i alma maters långa historia och som förvisso främst kommit att förknippas med Wilhelm von Humboldts namn. När universitetet öppnade 1810 var det med Fichte som dekan för den filosofiska fakulteten, och det följande året valdes han till rektor. Som vanligt uppstod emellertid ganska snart misshälligheter, denna gång föranledda av bråk mellan några studenter, och Fichte avsåg sig sitt rektorat i förtid. Han var då femtio år gammal och hade inte lång tid kvar att leva. Den tyska resningen mot Napoleon, som tog sin början efter dennes nederlag i Ryssland, välkomnade han. I januari 1814 insjuknade Fichte hastigt och avled redan samma månad. Fichte och Hegel, i mångt och mycket varandras motsatser, ligger begravda jämte varandra på Dorotheenkyrkogården i centrala Berlin.

LÄT OSS SOM AVSLUTNING återvända till Strindbergs *Röda rummet*. Hur gick det för Ygberg, den bleke mannen i svart hög hatt, och Olle Montanus, den civiliserade bondtypen med mongoliska mustascher? Mot slutet av kapitlet "Nybyggarna på Lill-Jans" har Ygberg somnat med Fichtes vetenskapslära som kudde under huvudet. Där är den i tryggt förvar – tror han. Men när Ygberg väl har försjunkit i djupa filosofiska drömmar, så lyfter Olle försiktigt på hans huvud och lägger händerna på dyrgripen: "Ljuvligt! Mera, mera!" ■

Valobservatörer gjorde mer skada än nytta i Uganda

MUSEVENIS SEGER | Museveni hindrade sin motståndares kampanj före valet. Den positiva rapporten från EU:s valobservatörer stärker nu hans legitimitet.

President- och parlamentsvalet i Uganda 2006 är över. Max van den Berg och hans EU-valobservatörsgrupp packar ihop och åker hem. I ett pressmeddelande förklarar de att avsevärda framsteg har gjorts vid detta val i jämförelse med de tidigare.¹ Det noteras att den demokratiska "spelplanen inte varit jämn" inför valet, men landets valkommission sägs ha fungerat bra, och van den Bergh observerade själv på valdagen: "Voters came out in large numbers, knew that they had a choice between change or continuity and made this choice with calm and dignity." Detta uttalande kommer president Yoweri Museveni att hänvisa till under den kommande fem år långa mandatperioden, om någon ifrågasätter hans position på nationell nivå eller i internationella sammanhang.

EU:s observatörer och andra valobservatörsgrupper har givit Museveni det han behöver mest just nu: en godkännandestämpel och därmed förstärkt legitimitet. Men om den demokratiska spelplanen inför valet var så ojämn att de som ställde upp mot Museveni aldrig hade en rimlig chans att konkurrera, har valobservatörerna möjligen orsakat mer skada än nytta. Mot bakgrund av vad jag själv och andra journalister bevittnat under upptakten till president- och parlamentsvalet måste frågan ställas om inte den nuvarande strategi som bland annat EU:s valobservatörer står bakom bör omvärderas.

Taxichauffören säger att vi måste sätta upp affischer på Museveni på bilen, annars åker vi på stryk ...

Av
Sten Widmalm

Docent i statskunskap vid Uppsala universitet. Har vid sidan av sin akademiska forskning om konflikter och utveckling i tredje världen skrivit journalistiska reportage.

DET ÄR DRYGT EN vecka kvar till valet och jag beger mig till en stad väster om Kampala som heter Masaka för att delta i ett valmöte som hålls av musevenis Nationella Motståndsrörelse (NRM). Vi anländer strax efter lunch och lokala NRM-are har redan värmt upp publiken. Museveni väntas anlända någon gång under eftermiddagen. Taxichauffören säger att vi måste sätta upp affischer på Museveni på bilen, annars åker vi på stryk och bilen kommer att stenas. Vi får tag på några affischer – det är inte någon bristvara inför detta val – som tejpas upp på fönsterrutorna och parkerar lite avsides. Jag hoppar in i folkmassan.

Stämningen är upprymd. De politiska talen varvas med musik- och dansuppträdanden. Mötet är en färgsprakande upplevelse som inte har mycket gemensamt med de valmöten jag bevittnade i Sverige framför Ählensbetongmonoliten i Uppsala inför förra valet. På svenska valmöten, särskilt i mindre städer, uppstår ofta en naturlig säkerhetszon på sådär fem till tio meter mellan den srela politikern, som håller mikrofonen krampaktigt framför näsan och munnen, och åhörarna som står lutade mot barnvagnar och rullatorer. I Uganda är det tvärtom. Talarerna är avspända och publiken trängs för att komma nära. Men NRM-

företrädarna är inte nådiga mot oppositionspartiet Forum för demokratisk förändring (FDC). Vid flera tillfällen sägs det att om FDC tar makten kommer landet att kollapsa och byarna plundras.

Efter fyra timmars väntan i värmen dyker en militärhelikopter så upp på himlen, och lite senare kommer Museveni entourage i vilket en ansenlig militär säkerhetsstyrka ingår. Det är begripligt. Bara ett par dagar tidigare blev presidentens följe beskjutet mellan två valmöten. Däremot vet jag inte vad som motiverar behandlingen av mig som utländsk journalist. Precis när jag ska fotografera och har min bandspelare i beredskap för att förhoppningsvis få en intervju, dyker en civilklädd säkerhetsvakt fram och trycker ner min kamera. Jag förklarar att jag blivit rekommenderad av chefen för Ugandas Media Center att besöka valmötet, och jag frågar om jag kan få banda det som händer. Säkerhetsvakten tar tag i min bandspelare, stoppar inspelningen och säger att han av "säkerhetsskäl" inte kan låta mig göra det.

Så rycker han mina papper med kontakter till "the Media Center" ur mina händer och ställer sig mellan mig och Museveni. Först när följet med presidenten passerat och de soldater som stått bredvid säkerhetsvakten dragit förbi får jag tillbaka dokumenten, utan att han säger ett ord. Självklart blev jag inte stoppad av "säkerhetsskäl". Det fanns flera omkring mig som dokumenterade valmötet med kameror och bandspelare. Det handlade väl mest om att göra en markering mot en utländsk journalist, även om det är svårt att förstå avsikten med makt-demonstrationen. Men detta var förstås ingenting mot hur det kan gå till när aktörer underställde Museveni konfronterar den politiska

oppositionen, något som jag senare fick uppleva på nära håll.

UGANDAS ÖVERGÅNG från kolonialvälde till självstyre blev ett av Afrikas mest tragiska. Landet plågades i årtionden av Idi Amin Dada Oumees och Apollo Milton Obotes skräckvälde. Ingen vet säkert hur många som torterades och bara under Amins tid vid makten kan omkring 300 000 ugandier ha avrättats. Men terrorväldena stoppades till slut av Yoweri Museveni. Han var själv medlem i den första Oboteregeringen men flydde till Tanzania efter Amins maktövertagande på sjuttioalet. Han lärde sig gerillakrigföring av Frelimo i Moçambique och återvände till Uganda sedan Obote återtagit makten i början på åttioalet. Museveni ställde upp i val mot Obote 1980 men förlorade i en allt annat än demokratiskt genomförd process. Museveni bildade då en gerillagrupp som blev känd som Nationella motståndsrörelsen och som tog makten i Uganda 1986.

Under Museveni inleddes en normaliseringsprocess. Under en period på ungefär femton år fick Museveni fart på utvecklingen i landet. Sedan 1993 har dessutom medierna fått utvecklas fritt. Uppbyggnaden av sjukvård och skolor skapade drägliga levnadsförhållanden. Särskilt framgångsrik var kampen mot hiv/aids, så till rätt nyligen betraktades Museveniregimen av utländska biståndsgivare som ett mönsterland i utvecklingssammanhang. Omvärlden framförde inga större protester mot att Museveni inte tillät politiska partier att agera fritt; det skulle tillåtas när Uganda var "moget", utlovade Museveni. Men efter millennieskiftet fanns många tecken på att Musevenis demokratiska ambitioner svalnat.

PRESIDENTVAL genomfördes år 2001, men ingen kunde på allvar utmana Musevenis ställning. En rätt stark utmanare dök ändå upp: generalen och doktorn Kizza Besigye, som tidigare stått Museveni nära. Han hade deltagit i motståndsrörelsen och fått en särskild position som Musevenis personliga läkare. Han belönades sedermera med en ministerpost. Men mot slutet av nittiotalet skar det sig mellan Besigye och Museveni. Besigye kritiserade öppet korruptionen i landet och bristen på demokratiska reformer. Besigye säger själv att han drevs av sina demokratiska ideal, men hans kritiker har mest tillskrivit honom makthunger.

Valkampanjen 2001 blev våldsam. Oppositionen och dess anhängare i Ugandas medier har hävdat att betydande delar av stödet för Besigye fuskades bort av Musevenitrogna supportrar vid valstationerna, och argumentationen har varit övertygande. Men detta skulle ändå bli Musevenis sista period vid makten, trodde Besigye. Konstitutionen tillät vid den tiden bara två mandatperioder för en och samma president och detta blev Musevenis andra. Besigye flydde landet eftersom han ansåg sig hotad till livet av Musevenianhängarna.

Efter en folkomröstning 2005 tilläts politiska partier att ställa upp i val i Uganda. I samma veva drev Museveni igenom ett beslut i parlamentet som ändrade konstitutionen så att spärren på två mandatperioder föll bort. Oppositionsgrupper som ville protestera mot beslutet fick sina möten förbjuda. I och med att ett flerpartisystem skulle bli verklighet såg emellertid Besigye sin chans. Han återvände till Uganda för att ställa upp som presidentkandidat för FDC i valet 2006. Musevenis regim å sin sida bildade det politiska partiet NRM.

Besigye fick dock inget varmt välkomnande i Uganda. Allvarliga anklagelser riktades mot honom; han utpekades som terrorist och landsförrädare. Han sades ha förberett väpnat motstånd med stöd från gerillagrupper i östra Uganda som hade kopplingar till grupper som fört krig i Demokratiska Republiken Kongo.

Där har enligt den brittiska medicintidskriften *Lancet* nära fyra miljoner människor dött under perioden 1998–2004 av orsaker som är direkt kopplade till inbördeskriget.² Konflikten har utkämpats av arméer från sex länder och upp mot femton väpnade grupper, men kriget har systematiskt ignorerats av omvärlden. Uganda har spelat en viktig roll i konflikten och i december 2005 fälldes landet av den internationella domstolen i Haag och har uppmanats att betala skadestånd.³ Besigye anklagades närmare

Segertecknet. Oppositionspartiet FDC:s supportrar kräver att alla gör v-tecknet.

FOTO: STEN WIDMALM

bestämt för samröre med Folkets befrielsearmé (People's Redemption Army – PRA), en mindre, väpnad grupp som håller till i de östra delarna av DR Kongo. Några av Musevenis anhängare har påstått att Besigye vid en eventuell valförlust kommer att försöka starta ett väpnat uppror därifrån. Men Besigye anklagades även för att ha kopplingar till Herrens motståndarmé (Lord's Resistance Army – LRA) i norra Uganda, en terrorgrupp som genomför ett av världens mest brutala krig bland annat med hjälp av tvångsrekryterade barn. Dessutom anklagades Besigye för att ha genomfört våldtäkter 1997 och 1998. Kvinnan i fråga sägs ha lämnat sin anmälan direkt till Museveni 2001.

Tre veckor efter det att Besigye återvänt till Uganda, och omedelbart efter ett av hans första politiska framträdanden, sattes han och flera personer som pekats ut som hans närmaste män i arrest. Besigye släpptes men har fått försvara sig vid ett flertal rättegångar på olika nivåer. Hans fall har behandlats av militärdomstol, högsta domstolen och konstitutionsdomstolen. Förutom anklagelser för terrorism och våldtäkt har hans motståndare dessutom försökt häva Besigyres presidentkandidatur genom att ifrågasätta hans gamla skolbetyg.

Men trots allt har domstolarna agerat relativt självständigt. De har krävt bevis och sakliga hänvisningar till lag- och konstitutionstexter. Det är inte uteslutet att Besigyres

motståndare har rätt i några eller flera av sina anklagelser, men de bevis som hittills redovisats kan bara beskrivas som svaga eller obefintliga. Flera av målen mot Besigye har också lagts ner. Det som ligger kvar i rätten och som fortfarande kan hota honom är anklagelserna för terrorism och förräderi. Den 15 februari begärde åklagaren att få mer tid på sig för att ta fram bevis, och domaren ajournerade förhandlingarna till den 15 mars. Det gjorde det möjligt för Besigye att den sista veckan före valet koncentrera sig mer än tidigare på valkampanjerna. Men det är uppenbart att anklagelserna mot Besigye i stor utsträckning har drivits av politiska motiv. Målet har varit att få bort honom från presidentvalet och få honom bakom lås och bom. Processerna har effektivt hållit tillbaka FDC:s och Besigyres valkampanj.

DEN KANSKE mest anmärkningsvärda händelsen i detta politiska spel var de händelser som utspelades kring högsta domstolen den 16 november, när 14 personer som anklagats tillsammans med Besigye skulle släppas mot borgen. Vid slutet av rättegången omringades domstolen av cirka trettio beväpnade kommandosoldater utan uniform. Dessutom cirkulerade ett antal civilklädda personer som uppgav att de arbetade för "säkerhetstjänsten". Soldaterna var iklädda svarta t-shirts och det var oklart vem som skickat dem och vem som var deras befälhavare. De åtalade bad att åter-

föras till häktet för undgå att tas till fånga av soldaterna.

Maktdemonstrationen organiserades av allt att döma av en av Musevenis närmaste män, general David Tinyefuza, som öppet visat sitt missnöje med att högsta domstolen inte tillåtit att militärdomstol skulle döma i vissa av anklagelserna mot Besigye. Händelsen den 16 november var en chock för det civila rättssystemet och strax efteråt avgick en domare i de uppmärksammade målen mot Besigye med hänvisning till sin "sviktande hälsa".

Det finns dock stora skillnader jämfört med valet 2001. Då präglades valkampanjerna mer av öppna våldsamma konfrontationer. Vid den senaste valkampanjen har våldet varit mindre omfattande, men inför valet 2006 har Museveni ögenerat utnyttjat statens institutioner som maktverktyg för att hålla tillbaka oppositionen och bygga upp sitt eget stöd. Han tycks inte bry sig så mycket om vad omvärlden anser längre.

Jag talade med Elijah Mushemaza, statsvetare vid Makerere University och politiskt aktiv för NRM, om hur man såg på att till exempel Storbritannien och Sverige frusit delar av sitt bistånd till Uganda bland annat eftersom det anses ha gått till militära ändamål eller har förskingrats. Vi träffades en söndag veckan före valet i Kampala på NRM:s huvudkontor. Han beskrev ett möte under vilket Museveni återberättade en historia om hur president Nyerere slängt ut västtys-

Vedergällning. Besigyes anhängare slår tillbaka efter skotten på valmötet vid Bulange.

FOTO: STEN WIDMALM

ka biståndsgivare när de motsatt sig att Tanzania mottog stöd från Kina. "Vi ska inte heller låta våra vänner bestämma vilka våra fiender är", förklarade Mushemeza och berättade att Uganda gärna behåller starka band med både Nordkorea och Libyen.

Parallellen till min fråga om det indragna biståndet från Storbritannien och Sverige var kanske inte direkt solklar men budskapet var tydligt: Ugandas ledning ser sig som mer självständig och mindre beroende av västländer än tidigare, och när Museveni nu använt allt hårdare metoder mot sina politiska fiender har han hittills inte brytt sig särskilt mycket om kritiken från omvärlden.

Veckan före valet den 23 februari publicerade *Human Rights Watch* en rapport om situationen i Uganda inför valet som sedan helt bagatellerades av Musevenis NRM. I rapporten använder *Human Rights Watch* den metafor som sedan övertagits av EU:s valobservationsgrupp: den demokratiska spelplanen har varit ojämn. Men denna rapport går mycket längre i sin kritik än EU-gruppen när den konstaterar: "The conditions for a free and fair election have not been met."⁴ Man visar att Museveni dominerat helt i medierna med sin valkampanj, som till stor del bekostats med stat-

liga medel; att allt fler rekryteringar till den civila delen av förvaltningen görs från den militära sfären; att de politiska motståndarna utsatts för våld och att valkommissionen stött på allvarliga problem av rent praktisk natur i sitt arbete för att få ett rättvist val till stånd.

Det mest uppenbara maktmissbruket utgörs av behandlingen av FDC-anhängarna och Besigye: skrämselektaktik, bland annat genom övernitiska säkerhetsmän och rena provokationer.

ONSDAGEN DEN 15 februari höll Besigye ett möte i Kampala med ledare för det gamla kungariket Buganda. De kräver högre grad av självständighet i Ugandas konstitution. De har sitt administrativa huvudkontor i en praktfull byggnad som kallas Bulange. Efter mötet ställde Besigye upp för fotografering på trappan framför Bulange. Jag hade precis kommit dit efter att ha tagit bilder av FDC-supportrar framför grindarna till byggnaden. Vissa av supportrarna var mycket upphetsade och en västerländsk journalist med kamera kan i ett sådant läge utlösa alla möjliga reaktioner. Alla vill bli fotograferade, och den som inte gör FDC:s V-tecken riskerar att åka på en snyting.

Det var litet problematiskt för mig eftersom jag hade varit tvung-

en att göra regeringspartiet NRM:s "tummen upp"-hälsning ganska många gånger när jag deltog i Musevenis valmötet dagen före. Vid ett flertal tillfällen var jag nära att besvara V-hälsningar med tummen. Men till slut tog jag mig igenom grindarna till Bulange, och efter fotograferingen fick några av oss journalister tillfälle att ställa frågor till Besigye när han i sin bil väntade på att få åka vidare till nästa möte.

Precis när jag tagit fram min bandspelare och ska ställa frågor hör jag ett antal knallar som kommer från området utanför grindarna. Först funderar jag på om det kunde vara smållare, men så känner jag igen ljudet från mina besök i Kashmir. Det är skottlossning, och snart syns människor springa bort från grindarna i panik. Man kan se rök och att flera människor ligger på marken för att skydda sig. Besigye sitter kvar i bilen.

När skottlossningen tycks ha upphört tar jag och en journalist från *The Guardian* oss fram till grindarna och ut till framsidan av Bulange. På marken framför mig ligger en ung man, kanske 17-18 år gammal, ihjälskjuten. Han har fått en kula i bröstskogen. FDC-supportrarna har placerat ut några valdekaler med Besigyes porträtt ovanpå den livlösa kroppen.

För en kort stund får jag svindel men samlar ihop mig och tar några bilder på eländet omkring. Jag får höra att ytterligare en man omkommit, och det är fler i närheten som uppenbarligen är skottskadade. En av dem dör senare på sjukhuset. Efter en stund återhämtar sig folkmassan och börjar skandera att mördarna ska avrättas. En man säger till mig att militären är skyldig till dådet.

Det visar sig senare att bara några minuter efter det att jag kom fram till Bulange anlände en bil som försökte ta sig igenom folkmassan framför grindarna. I bilen satt tre personer, bland dessa en civilklädd säkerhetsofficer beväpnad med en kalasjnikov. Enligt uppgifter i *Daily Monitor*, en dagstidning som stöder FDC, satt en valaffisch för Museveni på bilen. Enligt *Daily Monitors* huvudkonkurrent *New Vision*, som stöder NRM, ska en av passagerarna dessutom ha gjort "tummen upp"-tecknet. Någon eller några av FDC-anhängarna kastade sten på bilen, ett fönster krossades och när chauffören i panik försökte backa genom folkmassan blev FDC-anhängarna ännu mer aggressiva. Det var då den unga officeren tog sig ut och först, sägs det, sköt i luften men sedan rakt in i folkmassan. Han sköt punkteld och de flesta av skotten dödade eller skadade någon.

Därefter tog sig officeren från platsen med poliseskort.

Det var en medveten provokation av NRM att skicka dit en bil med Museveni-affischer och beväpnade passagerare. Officeren i bilen arbetade för något som kallas the Resident District Commissioner (RDC). Den som företräder detta ämbete utses av presidenten. Jag fick vid besöket i Masaka omedelbart lära mig att man inte kan köra in ett fordon vid ett valmöte utan affischer på den som valmötet hålls för. En "neutral" bil kan provocera tillräckligt. RDC-bilens passagerare hade självfallet minst lika mycket kunskap om vad som kan utlösa aggressiva reaktioner vid ett valmöte. De måste ha begripit att det skulle innebära livsfara om det dessutom framkom att de arbetade för RDC.

Men även om de nu visste att de bidrog till en provokation kvarstår frågan om hur långt de hade räknat med att den skulle kunna gå. Våldet var också ett resultat av ett hysteriskt upptrissat känsloläge, en krut-durk som kunde antändas av nästan vad som helst. Det i sin tur är ett resultat av det förspel till valet som beskrivits här; valfusk 2001, att Besigyes kampanj hackats sönder av domstolsförhör och att han under flera månader fått sin kandidatur hotad och ifrågasatt trots att val-

... Uganda har faktiskt blivit en mindre fri stat i och med detta val, trots att man har infört flerpartisystem.

kommissionen godkänt den. Till det bär NRM och president Museveni skuld.

NÄR OROLIGHETERNA tycks tillta igen tar jag mig tillbaka till Bulange-byggnaden. Jag möter Besigye, som är på väg ut ur bilen och in i huvudbyggnaden för att sätta sig i säkerhet. Det börjar smälla igen, troligtvis tårgas denna gång, och genom grindarna släpas en man i uniform som blivit brutalt misshandlad av folkmassan. Det är chauffören som försökte backa genom folkmassan. Han förlorade sin pistol i tumultet, och utan den fanns det inget som stod mellan honom och massornas vrede. De poliser som är närvarande gör allt de kan för att skydda honom. Flera slagsmål bryter ut, och några FDC-anhängare kräver soldatens liv i utbyte mot de skjutna demonstranternas.

Jag tar mig in i byggnaden och får ta min tillflykt till samma rum där Besigye vaktas av sina säkerhetsmän. Vi sitter bredvid varandra tysta en stund. Besigye är sammanbiten och tittar bara allvarligt rakt fram med allvarlig blick. Jag fångar

hans uppmärksamhet, visar några av mina bilder på ett av offren och frågar om han kan kommentera det som hänt. Han är helt lugn och säger: "Jag är inte chockad. Vi genomgick samma våldsamheter 2001. Och samma sak är på väg att hända nu. Hotelser. Och du har väl läst om NRM:s ungdomskadaver – beväpnade – som klår upp våra sup-portrar i östra Uganda och här i Kampala. Och det hela kan bara bli värre, eftersom hela idén [som NRM vill förmedla] är att landet antingen måste välja Museveni eller så blir det kaos." Ingen av Besigyes medarbetare är heller särskilt skakade av det som hänt. De säger samma sak: incidenter som denna är vardagsmat, de inträffar hela tiden. Efter ett tag har läget utanför Bulange stabiliserats och Besigye förs i väg till sin bil av sina säkerhetsvakter och partimedarbetare. Jag tar mig ut igen och lyckas få lift från platsen av en man på motorcykel. Besigye och hans karavan drar vidare med den stormande folkmassan till nästa valmöte.

DEN STARKASTE oppositionskraften i ugandisk politik har genom valnederlaget drabbats av ett kraftigt bakslag, och Uganda har faktiskt blivit en mindre fri stat i och med detta val, trots att man har infört flerpartisystem. FDC:s viktigaste bidrag har varit att det varit en seriös utmanare till ett parti som försöker förstärka sin hegemoni och som är alltför insyltat i statens alla funktioner. FDC är nämligen, om man ser till dess budskap, inte mycket annorlunda än NRM, åtminstone inte från ett ideologiskt perspektiv.

Jag talade med Besigye om vad som främst skiljer partiernas ekonomiska och politiska inriktningar. Han förklarade till exempel att NRM alltför länge höjt skatter för vissa redan hårt utsatta grupper, och att FDC ville utjämna balansen genom att bredda skattebasen. När jag frågade om FDC vill skapa en mer federal stat svarade Besigye att man är beredd att eventuellt ge mer autonomi till Buganda, men att den struktur som Uganda vilar på med lokala styrorgan i princip ska förbli oförändrad. Skillnader i de strategier som FDC presenterat som alternativ till NRM finner vi i ett antal sakfrågor, och de motiveras oftast av pragmatiska resonemang. I mina ögon ligger skillnaderna inte på det ideologiska planet.

Man kan heller inte urskilja någon klar skillnad i partiernas rekrytering efter etnisk identitet, trots att både Amin och Obote lade en god grund för sådana politiska skiljelinjer. Visserligen gick det avsevärt bättre för Besigye än för Museveni i de norra delarna av landet. Men båda kommer från unge-

Motarbetad presidentkandidat. Besigye säger att han är van vid hotelser sedan förra valet 2001.

Stödjer Museveni. Den sittande presidenten har fått fart på utvecklingen i landet. Frågan är vart han siktar nu.

fär samma område i västra Uganda och enligt Daniel Kalinaki, journalist vid FDC-vänliga *Daily Monitor*, är detta den viktigaste orsaken till att Uganda sluppit ifrån att politiken etnifierats.

Det är inte ovanligt att nyare demokratier genomgår en utveckling i vilken ideologi spelar en relativt liten roll, eftersom den politiska oppositionen främst växer fram ur ett dominerande moderparti. Först efter det att avknoppningarna utvecklats och fått agera fritt ett tag kan helt nya alternativ växa upp och utvecklas någorlunda fritt. Men det är möjligt att en sådan undervegetation, som är nödvändig för en demokratisk utveckling, för ett bra tag framöver förlorat sitt syre i Uganda. En ugandisk journalist jag träffade sade strax före valet att det vore förödande för demokratin om NRM skulle vinna: "Museveni kommer då successivt att byta ut alla domare i rättsväsendet som agerar självständigt mot sådana som är trogna honom personligen." Samtliga ugandier jag talat med blir ganska upprörda om man jämför Museveni med Mugabe i samtal om vart Ugandas politiska system är på väg, men efter detta val är det ändå svårt att bortse från ett antal oroväckande paralleller.

AVSLUTNINGSVIS finns det anledning att fundera över vilken roll EU:s valobservatörer och deras rapporter spelar för de processer som beskrivits här. Det sägs ofta att antalet demokratiska stater i världen stadigast ökar, men det är på flera sätt en onyanserad observation. Demokratiforskare har sedan länge påpekat att alltför många stater som i dag klassas som demokratier bara lever upp till demokratiska ideal just när det är dags att hålla val. Då, när omvärldens ögon iakttar vad som händer, kan man se till att det är lugnt omkring valstationerna och att det mesta går rätt till. Så slipper man omvärldens kritik och kan där- efter komma undan med rejält odemokratiska beteenden mellan valen.

Tyvärr tycks det vara en sådan utveckling vi bevittnar i Uganda. Och om övertrampen mot demokratin var alltför allvarliga inför valdagen den 23 februari, så borde kanske till exempel EU inte ha skickat dit sin valobservatörsgrupp. Med EU:s nuvarande strategi riskerar man bara att skänka legitimitet till en politisk ledare som kommer att leda Uganda i allt annat än demokratisk riktning. Slutsatsen man kan dra av detta är att man bör införa ett slags demokratiskt tröskelvärde som anger att vissa konkreta och grundläggande friheter måste uppfyllas innan ett land kan ta emot valobservatörer. Spelplanen får inte luta så mycket att motståndarna trillar av.

Fotnoter:

1 <<http://www.eueomuganda.org>>.

2 Benjamin Coghlan, Richard J. Brennan, Pascal Ngoy, David Dofara, Brad Otto, Mark Clements & Tony Stewart. "Mortality in the Democratic Republic of Congo: a nationwide survey", *The Lancet*, Vol. 367, nr 9504, 7 januari 2006, s. 44–51.

3 <http://www.icj-cij.org/icjwww/ipresscom/ipress2005/ipresscom2005-26_co_20051219.htm>.

4 <<http://www.hrw.org/background/afri-ca/uganda0206/>>.

Pengar och personlig prestige har pressat fram manipulerade resultat inom vetenskapen. Men samtidigt är en större insikt om forskningens utomvetenskapliga motiv nödvändig för dess trovärdighet.

Vetenskapens ökade betydelse i samhället driver fram fusket

VÅR TID UTMÄRKS AV ETT rastlöst gränsöverskridande. Vi lever i en malström av möjligheter och öppningar där ingenting är riktigt stabilt, ingenting riktigt trovärdigt eller på allvar. En zon i samhället som dock länge varit fredad från misstro är vetenskapen. Den står kvar, till synes orubblikt som polstjärnan, när politiken och marknaden förlorat kontakten med sina ursprungliga uppgifter och dygder. Tilliten till vetenskapen har närmast stärkts på senare tid, åtminstone om man får tro opinionsinstitutens, vilkas undersökningar visar att universitetet tillhör de mest respekterade samhällsinstitutionerna.

Det finns en ideologisk och politisk förklaring till denna tillit, formulerad redan för sextio år sedan av sociologen Robert Merton. Han hävdade att vetenskapen och det akademiska systemet hade utvecklat en uppsättning stabila och allmänt åttlydda normer som gjorde att den med trovärdighet kunde presentera universella sanningsanspråk. De viktigaste av dessa normer var öppenhet och oegennytta. Öppenhet, manifesterad i opartiska bedömningar av vetenskapliga anspråk, gav immunitet mot styrning i olika politiska eller ekonomiska riktningar. Endast vetenskapliga argument fick avgöra sanningsanspråkens halt. Oegennytta garanterade att andra motiv än sanningssökande kunde hållas kort. Ekonomiska, sociala och politiska ändamål var sekundära. Den huvudsakliga drivkraften var i stället att skapa ny kunskap, fritt tillgänglig för alla. Den vetenskapliga dynamiken byggde därför på avpersonalisering. Det var inte personen som formade vetenskapen utan vetenskapen som formade personen. Forskningen hade förvandlats från en karismatisk privatsyssla i den lilla skalan till en storskalig, rutinmässig och välorganiserad uppgift för professionellt organiserade strukturer, institut och universitet. Samtidigt ställdes höga anspråk på vetenskapssamfundet självt, som var tvunget att acceptera öppenhet och kritik. Koteri, nepotism

Av

MATS BENNER

DR. GOLEM

How to Think About Medicine

Harry Collins & Trevor Pinch

Chicago University Press 2005 (246 s.)

THE GREAT BETRAYAL
Fraud in Science

Horace Freeland Judson

Harcourt 2004 (463 s.)

och favorisering måste elimineras. All belöning skulle bygga på hederliga insatser, och dagens framgångar kunde inte garantera frihet från kritik i morgon.

Tilliten tillkämpades därför i en ständig kamp mot ett samhälle som hotade att invadera vetenskapen och ett forskningssystem i vilket enskilda eller grupper kunde försöka utnyttja tilliten och bristen på samhällelig insyn för att bygga upp maktpositioner. Om inte vetenskapssamhället upprätthöll dessa normer och beteendepertorier, riskerade dess position, autonomi och renommé att undergrävas.

I viss mån var normerna en konstruktion, en spegelbild som smickrade men som inte alltid stämde. Men att vetenskapen också har burit på inre motsättningar är kanske mindre känt, åtminstone utanför dess egen krets. Stabiliteten har också efter hand krackelerat. För tillfället dugar anklagelser om fusk och oredlighet tätt. Några dagsaktuella exempel illustrerar situationen. Det koreanska stamcellsdebaclet och registerfalsarierna hos den norske cancerforskaren Jon Sudbø hör

till de mest omtalade. För några år sedan ertappades den tyske nanoforskaren Hendrik Schön, omnämnd som nobelpriskandidat för sina sensationella resultat inom materialforskningen, med att ha fabricerat data. I samtliga fall anfördes ärelystnad och konkurrens i det vetenskapliga systemet som förklaringar till fusk. De sydkoreanska stamcellsforskarna ville vara först med de patientskräddarsydda stamcellerna, och friserade sina resultat för att nå internationell vetenskaplig ära och därmed förhoppningsvis lägga grunden för koreanskt bioteknikföretagande. Sudbø å sin sida förefaller främst ha lockats av prestigefyllda samarbeten med amerikanska toppforskare och publiceringar i de mest åtrådade tidskrifterna. Hendrik Schön, slutligen, exploaterades hänsynslöst av äldre kolleger, som solade sig i glansen av den unga stjärnans bedrifter utan att själva anstränga sig alltför mycket. I praktiken arbetade Schön ensam, utan vare sig praktisk eller etisk vägledning. När Schön avslöjades försvarade sig den äldre och etablerade kollegan Bertram Batlogg, medförfattare till flera av de spektakulära uppsatserna, med att han bara varit en passage-rare i en bil som kört mot rött ljus.

SVERIGE HAR OCKSÅ FÅTT sin beskärda del, även om kriserna har haft en delvis annorlunda karaktär. Typiskt nog för Sverige, med det tunga korporativa arvet, handlar fuskdebatten om sud-diga gränser mellan vetenskap och politik. Kritiker hävdar att somliga forskare inte förstått betydelsen av integritet och trovärdighet utan i stället sökt allianser med politiska aktörer. Eva Lundgrens forskning om kön och våld, med starka kontakter in i jämställdhetspolitiken, granskades i tv med ett ganska våldsamt efterspel i form av universitetsutredningar och offentlig debatt. Samma mediala karaktär fick kontroversen om forskningen om Damp och koncentrationssvårigheter. I bägge fallen handlade debatten om huruvida

En framstående bedragare. Kloningsexperten Hwang Woo-Suk gjorde offentlig avbön och erkände att han hade fabricerat sin stamcells forskning för att nå en framskjuten vetenskaplig position.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

forskning med anspråk på politiskt inflytande, och med inflytelserika politiska beskyddare, verkligen hade bedrivits på ett opartiskt sätt. Med KI-professorn Jan-Åke Gustafsson, hårdgranskad i medier för sina ekonomiska mellanhavanden med Stockholms läns landsting, fick Sverige en affär som handlade om pengar, makt och forskning, kryddad med kärlekshistorier och förbindelser ända upp i regeringen.

Debatten om den vetenskapliga trovärdigheten har med andra ord blivit förstasidesstoff. Nyhetsjournalister, som annars gärna ignorerar forskningsvärlden, anar uppenbarligen att det har hänt något med detta solida bygge och att det finns begravda hundar att förevisa allmänheten. Det finns således en osäkerhet och instabilitet inskriven i det vetenskapliga systemet självt. Belöningsformerna sporrar inte enbart till hårt arbete utan också till rovdrift på medarbetare, hemlighetsmakeri, ja rentav fusk. Nobelpriset är bara den mest synliga av alla dessa belöningar och distinktioner. Jakten på ära och berömmelse förföljer de flesta som verkar i systemet. Den verkar ofta stimulerande, men ibland också nedbrytande. Samtidigt är kontrollmekanismerna erkänt svaga. Forskarvärlden är den enda där kolleger är suveräna bedömare av kvalitet. Systemet för kollegial bedömning, *peer review*, saknar inte förtjänster men har visat sig sämre på att upptäcka fusk och oredlighet.

Den vetenskapliga moderniteten, vars ledmotiv är avpersonaliseringen, systemstabiliteten och opartiskheten, visar sig därför vara en ofullbordad process. De förmoderna dragen lever kvar och har i viss mån förstärkts i en tid av gigantiska förväntningar på vetenskapens roll i samhällsutvecklingen. Vetenskaplig hjältedyrkan, strävan efter personliga belöningar, forskningens del i skapandet av nationell prestige, laboratoriernas feodala maktförhållanden – inget av detta ryms i den idealiserade bilden av ett system karakterise-

rat av oegennytta och opartiskhet. Lägg därtill forskningens utökade ekonomiska betydelse. När varje forskare inom bioteknik och materialvetenskap, vår tids hetaste forskningsfält, förväntas engagera sig också i den kommersiella världen växer också tveksamheten om vad vetenskapliga resultat egentligen är värda. Är de delar av marknadsföringen av nya produkter eller av det allmängiltiga sanningssökandet? En frizon i samhället har därigenom dragits in i marknadens logik. Det kanske inte förvånar, men ställer samtidigt det vetenskapliga systemet inför ett svåröst dilemma. Om sanningens baksida är vinsten, hur skall dessa kunna finna en rimlig balans? Samma utveckling syns inom forskningsområden med stora implikationer för stat och politik, till exempel gällande klimatförändringar eller psykisk hälsa. När samhälleliga problemställningar flammar upp växer behovet av "säker" kunskap. Då ökar också trycket på vetenskapen och dess utövare att ge sig in i riskfyllda allianser med politik och förvaltning.

DENNA DISKUSSION OM vetenskapens trovärdighet startade på allvar i USA under 1980-talet. I en ojämn men bitvis spänstigt skriven översikt över fusk och bedräglighet i vetenskapens namn porträtterar Horace Freeland Judson de stora laboratoriernas värld, som är uppbyggd av myriader av forskargrupper i intrikata samspel. I toppen av dessa komplexa forskningsstrukturer finns

När samhälleliga problemställningar flammar upp växer behovet av "säker" kunskap. Då ökar också trycket på vetenskapen och dess utövare att ge sig in i riskfyllda allianser med politik och förvaltning.

AXESS | RECENSERAR

The Islamic Challenge
Jytte Klausen
s. 40

Aje Carlbom skärskådar en studie av muslimska organisationer i den europeiska offentligheten.

Melville
Andrew Delbanco
s. 42

Marie Peterson följer Moby Dicks skapare i spåren.

Marjampole
Karl Schlögel
s. 43

Anders Björnsson ser en ny normalitet växa fram i Östeuropas städer.

Täter
Harald Welzer
s. 44

Johan Östling diskuterar möjligheterna att förstå krigsförbrytarens psykologiska profil.

Kortrecensioner av
Christina Hoff Summers & Sally Satel,
Nancy Sherman,
Theodor W. Adorno
och Wolfgang
Schivelbusch
s. 46

Läs om amerikansk terapikultur, stoicism, filosofiska drömmare och ideologiska likheter mellan fascism och New Deal.

forskningsdirektörerna som håller ihop de komplexa strukturerna. Ära, berömmelse och stora forskningsanslag är, om vi får tro Judson, de allt överordnade målen för dessa magnater. Forskningsledarna har däremot oklara begrepp om den vetenskapliga praktiken och närmast obefintlig insyn i vad som händer där. Tilliten och ansvaret inom den vetenskapliga världen är med andra ord misskött område. I stället spelas varje dag ett riskabelt spel i relationen mellan ung och gammal, överordnad och underordnad; unga begåvningar sliter i hopp om synlighet och framtida berömmelse, gamla och etablerade professorer exploaterar de ungas ärelystnad och ger utvalda protegéer inträde i de etablerade nätverken. När forskningsdirektörerna sedan dessutom ger sig in i allianser med marknaden som konsulter och företagare inom bioteknikvärlden minskar insynen ytterligare. Offren blir sanningen och trovärdigheten. Så hård är Judsons dom över samtidens vetenskap.

Hans bok är en katalog över etiska övertramp, hybris och avvikelser från den goda vetenskaps-sed som en gång föreskrevs av Merton. Den kan också läsas som en svanesång över vetenskaplig integritet. Judsons paradnummer är virologen David Baltimore. År 1975 fick den då blott 37-åriga Baltimore nobelpriset för genombrott inom genforskningen. Han utnämndes senare till direktör för Whiteheadinstitutet, ett centrum i miljardklassen för biomedicinsk forskning. Han var en aktiv kraft bakom de ökade satsningarna på forskning om hiv, ett område där han var en pionjär. Den akademiska karriären kröntes när han 1990 blev rektor för Rockefelleruniversitetet i New York, ett av de allra tyngsta uppdragen för en biomedicinsk forskare. Bara ett år senare tvingades han avgå av universitetets styrelse, med David Rockefeller som pådrivande kraft.

FORTS. NÄSTA SIDA ...

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

Orsaken fick sökas några år tillbaka i tiden, när Baltimore, tillsammans med sex andra författare, publicerade en artikel i den prestigefyllda tidskriften *Cell*. Artikeln presenterade spektakulära resultat om immunsystemets uppbyggnad och grundade sig huvudsakligen på forskning som bedrivits av en annan forskare i Boston, Thereza Imanishi-Kari. Baltimores roll var mer diffus, han stod med i författarlistan huvudsakligen i egenskap av institutchef och vetenskaplig *doyen*. Författarstrukturen var annars komplex, med en mängd olika laboratorier inblandade i de olika komponenter som byggde upp artikelns slutsatser. Helt ovanlig var artikeln dock inte, utan denna typ av sammansatta strukturer är en ganska vanlig form för vetenskaplig presentation.

Bakom vetenskapstidskrifternas sobra omslag döljer sig ofta rena Robinsondramer, i vilka konkurrens och hemlighetsmakeri är legio.

Alla litar på varandra, men ingen har fullständig kontroll över vad som sker i de olika delarna. Det var här problemen började. En av Imanishi-Karis medarbetare, Margot O'Toole, fann nämligen tecken på fusk i Imanishi-Karis laboratorium; data hade fabricerats för att passa de djärva antagandena. Reaktionen på anklagelsen blev häftig och så småningom engagerades både de politiska och juridiska systemen för att undersöka om det förekommit missbruk av statliga medel.

DET ÄR INTE FÖRSTA gången Baltimores historia skrivs. Det har gjorts mer inträngande av Donald Kevles (*The Baltimore Case*, 1998). Kevles bok var ett öppet och övertygande försvar av Baltimore och en hyllning till integriteten hos en framstående forskare och en kritik av försöken att hudflänga honom för att nå politiska vinster. Judsons analys lägger inte till särskilt mycket utöver Kevles minutiösa historieskrivning. Men det intressanta är att Judson pläderar för en helt annan tolkning av fallet Baltimore. Han framstår som en tragisk figur, en forskare som mer förlitade sig på prestige och position än argumentation och kritisk värdering. Dessutom underlät han att ta ansvaret för den analys han faktiskt under-tecknade som författare till artikeln i *Cell*. Hans agerande hotade därmed grundvalarna för tilliten till vetenskapen. Han utnyttjade sin personliga ställning och den prestige som tillskrivs nobelpristagare och såg sig höjd över all kritik och misstankor om fusk. Baltimore hade samlat på sig så mycket symboliskt kapital att han inte längre ville spela efter de etablerade vetenskapliga reglerna.

Samtidigt fanns andra som drev på utvecklingen bort från noggrannheten och öppenheten, exempelvis tidskrifter som haussade spektakulära upptäckter och jagade på forskare att publicera iögonfallande resultat. Utvecklingen har knappast stannat av efter Baltimorehistoriens höjdpunkt för 20 år sedan. Jakten på heta vetenskapliga nyheter är fortfarande det svärd som hänger över forskarna, särskilt de yngre som träder in på fält där konkurrensen om position och utrymme är brutal. Ärelystnaden och de osäkra positionerna fungerar säkert bra för den vetenskapliga produktiviteten, men riskerar också att skapa en grund för fusk i ett så pass oreglerat och decentraliserat system. Bakom vetenskapstidskrifternas sobra omslag döljer sig ofta rena Robinsondramer, i vilka konkurrens och hemlighetsmakeri är legio.

OSÄKERHETEN OCH DEN BRISTANDE tilliten behöver inte nödvändigtvis springa ur maktansamling, prestigetänkande och egennytta. Det kan också vara resultatet av en alltmer vetenskapslitterat allmänhet som ställer ökade krav på forskningen och inte sväljer dess resultat okritiskt. Vetenskapssociologerna Harry Collins och Trevor Pinchs bok *Dr. Golem: How to Think about Medicine* är den tredje i en ambitiös trilogi om vetenskaplig trovärdighet. Där diskuterar de frågan om vi kan lita på vetenskapen. Svaret från Collins och Pinch är ja, men inte förbehållslöst. Vetenskap produceras av experter, men också experter har fel. De fuskar, tar genvägar och betar sig på olika sätt mänskligt. När Collins och Pinch tar sig an medicinen närmar de sig också själva kärnan i tillitsfrågan. Biomedicinen har trätt fram som vår tids modellvetenskap, den kanske mest

respekterade av alla vetenskapsgrenar. USA dominerar området och deras medicinska forskningsråd NIH har tredubblat sin budget sedan slutet av 1980-talet. Andra länder följer oroligt efter och söker bevaka sina positioner för att understödja biotekniskt företagande och utveckla nya behandlingsformer. Biomedicinen befinner sig i centrum för samtidens stora förväntningar på vetenskapen och på framtiden över huvud taget. Hoppet om en reservdelsmänniska och vacciner mot välfärdssjukdomar tillhör de få riktigt bärkraftiga visionerna i västvärlden i dag.

Collins och Pinchs självpåtagna mission är att påvisa att denna tillit till biomedicinen i högsta grad är en konstruktion, bräcklig men därför inte nödvändigtvis farlig. Det finns kvalitativa skillnader mellan det som görs i laboratorierna och vardagskunskapen, men vetenskapen är en "rörig praxis" där fel och tvivelaktigheter är lika vanliga som oundvikliga. Inom biomedicinen, detta oerhört viktiga område som berör mänsklig utveckling, sjukdom och död, är dessa oklarheter kanske ännu vanligare än inom andra vetenskapsgrenar. Samtidigt är vår längtan efter tillit och tillförlitlighet större där än inom något annat fält. Vi är dessutom själva medaktörer och producenter av biomedicinsk forskning, eftersom det vanligen är vi själva som står för faktaunderlaget. Särskilt den epidemiologiska forskningen, som ligger till grund för mycket av vetenskapsens råd om kostvanor och livsstil, är helt beroende av självrapportering. Nya sjukdomar tenderar också att uppkomma på medborgerligt initiativ, som fibromyalgi eller Damp/ADHD, där forskningen och kunskapsbildningen i högsta grad har skett i nära samspel mellan psykiatrierna och patienterna.

SÅ KAN VI LITA PÅ VETENSKAPEN? Ja, rimligen. Det vetenskapliga systemet finns uppenbarligen kvar och inget tyder på att värdet av välunderbyggda kunskapsanspråk minskat. Vetenskapliga resultat publiceras och granskas och en hel del av dem kommer också till praktisk användning. Fusk upptäcks och oegentligheter kommer upp till ytan. Problemen med tilliten kvarstår dock. En del tänker sig nog ett mer juridifierat system för att på allvar komma åt bedragarna i vetenskapens tempel. Forskningsetiska experter ser naturligtvis också sin chans att utvidga sina hittills blygsamma domäner. Fallet Baltimore, eller för den delen vissa svenska "forskningsskandaler", visar

dock riskerna med ett alltför legalistiskt system. Då fogas tveksamma fall av vetenskaplig oredlighet in i färdiga mallar rörande missbruk av skattemedel, ideologisk styrning och liknande. Detta hotar att bryta ned kunskapssökandets fundament – djärvheten och nyfikenheten. Samtidigt visar sig kollegiala bedömningar inte heller hålla måttet. Forskare är människor med politiska och ekonomiska, för att inte tala om individuella, drivkrafter. Rätt utnyttjade stimulerar de kunskapsutvecklingen, men de kan också leda forskaren in på mycket tvivelaktiga spår.

Kanske är det just det vetenskapliga angreppssättet, debatten och ifrågasättandet, som är botten mot fusk. Den vetenskapliga metoden skulle kunna tillämpas på vetenskapen själv. Debatten blir säkert påfrestande och riskerar att kullkasta den bild av orubblighet som forskarna själva ofta sprider till allmänhet och politiker. En mer öppen diskussion om arbetsformer, kommersiella engagemang och individuellt ansvar kan förstås också på allvar väcka den latent missrörelsen mot vetenskapens trovärdighet.

Men vägen tillbaka till den akademiska republikens suveräna självbestämmande är stängd. Utan öppen och självkritisk debatt, ingen trovärdighet. Med den paradoxen måste forskningssystemet kunna leva. ■

Var står den muslimska eliten?

THE ISLAMIC CHALLENGE
Politics and Religion in
Western Europe

Jytte Klausen

Oxford University Press 2005 (264 s.)

ISLAM ÄR I DAG DEN NÄST största religionen efter kristendomen i västvärlden. Muslimer är fortfarande en minoritet men runt år 2050 räknar en av de främsta experterna på islam, John L. Esposito, med att antalet muslimer kommer att överstiga antalet icke-muslimer i Europa. Kanske inträffar den numerära förskjutningen tidigare i vissa av de storstadsområden där många muslimer valt att bosätta sig, möjligen i Bradford, eller varför inte i Malmö. Under alla omständigheter är det av stor betydelse att undersöka och diskutera vilka aktörerna är som utmanar de europeiska nationalstaternas offentlighet. Vilken typ av islam blir tongivande de närmaste åren? Vem eller vilka ska erkännas som representanter för religionen? Vilken grupp inom gruppen ska erbjudas möjligheter att etablera europeiska imamutbildningar?

Jytte Klausens bok *The Islamic Challenge: Politics and Religion in Western Europe* är ett försök att tillföra kunskap kring området islam, ledarskap och representativitet. Det är ett forskningsfält som vuxit under senare år men som behöver utvecklas ännu mer. I Europa har det lokalt och nationellt trätt fram mer eller mindre rumsrena politiska aktörer som utger sig för att representera islam. Ledarna kan vara verksamma i föreningar och organisationer, i stora och små moskéer eller som frilansande imamer som rör sig mellan olika grupper. Vissa av dem är ideologiskt radikala, andra moderata och/eller konservativa. De mest militanta ledarna, terroristerna, ingår av förklar-

Hemma i väst? Burger King Muslim serverar snabbmat enligt amerikansk modell, men använder bara halal-slaktat kött och serverar ingen alkohol.

FOTO: LYDIE/SIPA/SCANPIX

liga skäl inte i Klausens studie. Dessa skyr offentligheten och rör sig normalt bara i privata eller i semi-privata miljöer. Den klassmässiga profilen hos ledarskapet är densamma i Europa som i den muslimska världen: universitetsutbildad medelklass med svårigheter att ta sig in på arbetsmarknaden.

Studien bygger på intervjuer med individer som tillhör den nya muslimska "eliten" i Europa och på en genomgång av de författare som brukar anses centrala inom detta politiska fält. En styrka i undersökningen är att den behandlar ett stort antal politiskt svåra frågor som regelbundet avhandlas i den massmediala offentligheten. Den tematiska bredden tenderar emellertid också att bli studiens svaghet. Som läsare hade man gärna sett en mer utförlig diskussion av vissa argument och teman. Man måste dock ge författaren en eloge för det intellektuella modet att inte väja för de frågor som anses politiskt kontroversiella.

Vilka är ledarna? En av svårigheterna med islam är att det saknas en klerikal hierarki där vissa utsagor kan betraktas som mer representativa än andra. Som Klausen träffande uttrycker det: "the Muslim voice is a cacophony rather than a unity". Detta förhållande avspeglas i den etniskt och religiöst fragmenterade struktur av islamiska organisationer, som strider inbördes om muslimers själar och om att få träda fram som den viktiga och centrala representanten för islam. Organisationernas ideologiska tendens kan vara svår att få grepp om eftersom de vanligtvis är verksamma under två olika namn. Utåt, mot det europeiska samhället, använder man sig normalt av europeiskt klingande beteckningar. Inåt, mot andra muslimer, är det dock de för muslimer välkända islamiska partibeteckningarna som gäller. Sannolikt är denna dubbelhet symptomatisk också för hur organisationerna uttrycker sina ideologiska ställningstaganden offentligt. En fingervisning om detta har vi bland annat fått av de reportage som gjorts från moskéer i Sverige.

TYPISKT FÖR DESSA organisationer är, som Klausen visar, att de administreras av islamister med någon form av förankring i den islamiska rörelse som varit verksam i den muslimska världen sedan 1960- och 1970-talet. En av de viktigaste aktörerna, det politiskt moderata partiet Muslimska brödrskapet, är ideologiskt representerat av organisationer som är verksamma under olika namn i Europa. Den franska paraplyorganisationen som etablerades 2002, Conseil français du culte musulman (CFCM), domineras av aktörer verksamma i l'Union des Organisations islamiques de France (UOIF), en organisation som etablerades 1983 med kapital från Saudiarabien och gulfstaterna och som allmänt beskrivs som en "brödrskapsorganisation". Organisationen verkar stå under ett visst inflytande av externa aktörer, bland annat Muslim World League i Saudiarabien och Muslimska brödrskapet i Syrien. Klausen nämner kort att brödrskapet i Sverige är representerat bland annat av paraplyorganisationen Sveriges muslimska råd (SMR), som etablerats i syfte att fungera som diskussionspartner åt staten i frågor som rör muslimer och islam.

I Storbritannien har Muslimska brödrskapet anhängare i Muslim Council of Britain (MCB), en organisation som under senare år alltmer framträtt som representant för muslimerna i landet. En av samsamarbetsorganisationerna till MCB, The Muslim Association of Britain (MAB), har koncentrerat sitt arbete kring arabiska intressen, särskilt den palestinska frågan, och har anklagats för

Högst på dagordningen för de islamistiska ledarna står – som det kallas i identitetspolitiska sammanhang – ett offentligt "erkännande" av muslimer och islam.

samarbete med Hamas. Dessa organisationer har haft ett samarbete med tevepredikanten och brödrskaparen Youssouf al-Qaradawi som leder den Dublinbaserade organisationen European Council for Fatwa and Research. Al-Qaradawi anser, till Klausens illa dolda irritation, att tsunamin som drabbade Thailand var Guds straff för att landet tjänar pengar på en omfattande turistindustri. I Storbritannien finns även den pakistanska organisationen Jamat i-islami, en sammanslutning av aktörer med en ideologisk hållning som uppvisar stora likheter med Muslimska brödrskapet. Jamat i-islami har etablerat en av de viktigaste ideologiska inrättningarna i Europa, The Islamic Foundation i Leicester, men denna stiftelse har författaren utelämnat ur beskrivningen, något som ger intryck av slumpmässighet i fråga om vilka organisationer som tas upp.

Klausen visar känslighet inför frågan om kontinuitet och förändring i det islamistiska projektet. Inom forskningen finns en diskussion kring hurvida moderata islamister har blivit mer demokratiska och öppna för pluralism än för några decennier sedan, när ideologer som Sayyid Qutb och Mawlana Maududi präglade tänkandet. Vissa hävdar att så har skett, ofta med hänvisning till brödrskapet i Egypten. Andra menar dock att initiativet till demokratisering kommer från kretsar utanför den islamistiska rörelsen eller från aktörer som lämnat den.

Klausen påpekar att det finns mer eller mindre intoleranta islamister bland organisationerna i Europa men utgår från hypotesen att islam genomgår en transformation i mötet med de europeiska demokratierna. Man bör emellertid ha i åtanke att kunskapen om transnationella islamisters verksamhetsfält är förhållandevis rudimentär. Eftersom det är religiös förändring som utgjort ansatsen i flertalet forskningsprojekt, vet vi lite om den religiösa kontinuitet som naturligtvis också måste finnas mellan hemlandet och den nya situationen i Europa. Dessutom lider flertalet islamiska organisationer i Europa av ett demokratiskt underskott. Ledarna är inte framröstade i demokratiska val utan agerar utifrån ett självpåttaget ledarskap. Förhållningssättet efter *Jyllands-Postens* publicering av niddbilderna på profeten Muhammed har också givit intrycket att många islamister har svårt att förstå den makt-delning som är central i ett demokratiskt samhälle. Man verkar i stället dra slutsatser om europeiska förhållanden utifrån situationen i Mellan-östern eller andra delar av världen med statskontrollerade medier.

HÖGST PÅ DAGORDNINGEN för de islamistiska ledarna står – som det kallas i identitetspolitiska sammanhang – ett offentligt "erkännande" av muslimer och islam. Innebörden är att man vill att religionsfriheten i Europa ska anpassas så att det blir möjligt att praktisera religionen fullt ut i det offentliga. Man kan tala om två typer av islamiseringsprocesser. Å ena sidan handlar det om en islamisering av den europeiska offentligheten genom vilken exempelvis halal-slakt bör tillåtas (där det inte redan tillåts), religionsundervisningen bör anpassas till muslimska barn, kvinnor ska utan restriktioner kunna bära huvudduk på arbetsplatser och i andra offentliga sammanhang, muslimska barn bör kunna duscha under privata omständigheter i skolan. Å andra sidan handlar det om att etablera en struktur av offentliga institutioner som organiseras enligt islam. Moskéer, daghem, skolor, informationscentra, begravningsplatser och läkarmottagningar utgör viktiga delar av det islamistiska projektet såväl i hem-

länderna som i Europa. Ett annat krav som framskymtar då och då är ledarnas önskan att sharias familjelagstiftning ska erhålla officiell legitimitet i Europa.

Ett problem i detta sammanhang, som boken berör indirekt, är vems intressen ett erkännande av detta slag egentligen gynnar. Annan forskning visar att det ligger nära till hands att det är den religiösa eliten som kan skaffa sig fördelar av att muslimer avskiljs juridiskt och socialt från resten av befolkningen. Muslimer är överallt i Europa socialt marginaliserade, en situation som befrämjar manliga ledares möjligheter att kontrollera flickors och kvinnors offentliga förehavanden i vardagslivet. Men man ska heller inte glömma bort de avsevärda resurser som flödar från det politiska systemet till de religiösa institutionerna. Mångkulturalismen har lagt grunden för att en invandrad medelklass kan göra alternativt karriär som entreprenörer på en kulturell/religiös marknad.

INTERVJUERNAS I STUDIEN visar att ledarna uppfattar den så kallade islamofobi i Europa som det stora hindret för muslimers deltagande i samhället. Det känner vi igen från andra studier. Det har blivit ett standardargument i debatten om islam. När det gäller frågan om islamofobi hade jag gärna sett en mer kritisk hållning från Klausens sida. Det finns anledning att ifrågasätta de svepande påståenden om européers historiskt nedärvda islamofobi som kastas fram så fort något som kan uppfattas som negativt uttrycks om religionen. Det är ett manipulativt men fungerande argument, som skjuter in sig på det koloniala skuldkomplex som plågar så många européer. Argumentet är konstruerat av islamister med det bestämda syftet att mota undan alla former av kritik. Följden av detta är att islamister görs till politiska "untouchables", en position som inte är förunnad andra aktörer som utmanar det offentliga och ställer krav på hur de gemensamma resurserna ska användas. Dessutom skulle ett flertal av ledarna som är verksamma i Europa inte kunna vara aktiva i hemländerna med mindre än att de riskerade fängelse för uppviglande verksamhet.

Förhoppningsvis blir detta arbete, som är imponerande i sin kunskapsmässiga bredd, läst av politiker och tjänstemän som är involverade i det vardagliga arbetet med att administrera det mångkulturella samhället. Boken visar att det långtifrån är självklart hur samhället ska förhålla sig till islam och muslimer eller vem eller vilka de ledare som ska betraktas som representanter för religionen. Kombinationen av att antalet muslimer i framtiden kommer att öka, att det har etablerats institutioner som leds av en fragmenterad religiös elit och att de mest hängivna islamisterna även fortsättningsvis kommer att vara marginaliserade, innebär att det är hög tid att konstruera en politik som kan användas för att organisera en effektivare kontroll av den fortsatta infogningen av islam i de europeiska nationalstaterna. Det gäller att uppmuntra ett ledarskap som minimerar risken för separation mellan muslimer och icke-muslimer.

AJE CARLBOM

Intervjuerna i studien visar att ledarna uppfattar den så kallade islamofobi i Europa som det stora hindret för muslimers deltagande i samhället.

Melville lika gäckande som Moby Dick

MELVILLE
His World and Work

Andrew Delbanco

Knopf 2005 (448 s.)

ANDREW DELBANCO'S biografi över Herman Melville inleds med en snabb exposé. Här blandas citat, kurios och reflektioner över en av de mest berömda amerikanska författarna genom tiderna. Men det finns bara ett inlägg från Melvilles egen tid. Det är en kort karaktärsbeskrivning författad av hans bror. Resten hör till modern tid, allt från en dagboksanteckning av Samuel Beckett till en dialog ur *Sopranos*. Melville själv är helt frånvarande. Det är hans romanfigurer som förefaller ytterst levande.

Det är en okonventionell start på en författarbiografi och illustrerar samtidigt det förhållande som de flesta amerikaner har till Melville. Naturligtvis känner de till honom. De kan på rak arm räkna upp hans verk, men om författarens person vet de ingenting. Det finns förvisso andra författare som levt vidare enbart i kraft av sina verk eller som likt Melville frivilligt dragit sig undan offentligheten under sin livstid. Tänk på J. D. Salinger eller Thomas Pynchon. Men i Melvilles fall är glappet mellan liv och verk, och den betydelse dessa verk haft för eftervärlden, sällsamt stort.

BRISTEN PÅ BIOGRAFISKT material innebär en utmaning. Melville har kallats en "fabulös skugga", kommenterad av ett fåtal samtida och med bara ett par dagböcker och drygt 300 brev i sin kvarlåtenskap – att jämföras med de 12 000 epistlar som Henry James lämnade efter sig. Att skriva en levnadsteckning över en skugga innebär en frestelse eftersom utrymmet för tolkningar, framför allt psykologiska sådana, är stort. Den biografi som ligger närmast Delbanco i tid är Hershel Parkers i två delar som kom ut 1996. Bara första delen utgörs av närmare 1 000 sidor, medan Delbanco behöver en tredjedel så mycket utrymme för Melvilles hela liv och samtliga verk.

Den stora kvantitativa skillnaden beror på metod och traditionsbundenhet, men framför allt på att Delbanco vet när han ska hålla tyst och avstå från spekulationer. Hans ambition kan man avläsa i bokens titel. Det är Melvilles verk och samtid som står i centrum, inte en traditionell levnadsteckning. Andrew Delbanco, som är verksam som litteraturprofessor vid Columbia University, berättar det man vet och kan belägga om Melvilles uppväxt och tidiga karriär, äktenskap och barn. Men snarare än att redogöra iscensätter han sitt stoff i starkt upplysta, levande tablåer. Läsaren är strax absorberad av en sjudande, stinkande skildring av stadslivet i New York i början av 1800-talet. Här föddes Herman Melville 1819. Här dog han när seklet var nästan till ända. I staden hade hans romanfigurer sina rötter.

Melville debuterade 1846 med berättelsen *Typee* och mottogs med förtjusning av en samtida publik som tyckte om att läsa om en amerikan som låg på sandstranden och åt kokosnötter och om "förtrollande fångenskap" hos infödingsflickor. Pengar och uppmärksamhet. Det var en lock-

ande kombination för Melville och han skrev ytterligare några romaner som byggde på egna erfarenheter av resor ombord på valfångarskepp och fiskefartyg. Men när han försökte bredda och fördjupa sina skildringar med kritik av slaveriet och urbaniseringen föll han i onåd.

DET ÄR EN GRYM PARADOX att Melville, sedan han snabbt blivit bortglömd, skulle skriva det verk som har gjort honom odödlig. Hans ambitioner var enorma och han var otålig. Den 1 maj 1850 skrev han i all hast i ett brev: "Jag är halvvägs med en underlig, konstig sorts bok." Det var *Moby Dick*, som intar en särställning i amerikansk litteratur – numera, kan tilläggas. När den kom ut 1851 såldes inte ens första upplagan och de resterande exemplaren försvann i lågorna när lagret brann ner. Historien om kapten Ahab är en berättelse om projektioner, grandios självuppfattning och en önskan om hämnd som blivit en monomani. Kaptenen har ett enda mål kvar i livet, han ska jaga fram den vita val som slog hans förra skepp i bitar och berövade honom hans ära, heder och ena ben.

Moby Dick är höjdpunkten på Melvilles karriär och glansnumret i biografien. Det är en symboltät roman och Delbanco gör eleganta tolkningar, drar upp snabba och otvetydiga linjer in i vår tid. Han pekar återigen på levnadskraften i Melvilles figurer, framför allt den ursinnige kaptenen, som fick Richard Clarke att i ett brev till Condoleezza Rice kalla sig själv för "kapten Ahab med bin Laden som min vita val". New Yorks borgmästare Michael Bloomberg döptes till "Manhattan's Mayor Ahab" i en ledare i *New York Times* förra året, och som för att visa på litteraturens gränslöshet finns en liten bild som visar ett populärt kebabställe i Teheran. Det heter Moby Dick.

Det dröjde ännu några år innan Melville drog sig tillbaka från offentligheten, men i backspegeln ser det ut som om livet höll på att förtunnas medan det ännu pågick. Delbanco är en djärv och kreativ författare och när livsdetaljerna glesar ut letar han efter spår i det skrivna, tecken som kan visa oss vem Herman Melville var. Ingen författare verkar i ett vakuum och Delbanco skapar förbindelser mellan fakta och fiktion, visar hur samhället sätter spår i det skrivna: "Han härbärgerade den amerikanska kulturens alla ja och alla nej." I USA såg Melville det sista hoppet för sant demokratiska ideal, särskilt mot bakgrund av de revolutionsvågor som hade svept över Europa 1848. Men han varnade också för amerikanska stor-

Oh! thou clear spirit of clear fire! Melvilles vita val är en symbol för amerikansk självförståelse. Bild från TV-serien *Moby Dick*. FOTO: CORBIS/SCANPIX

hetsdrömmar, för en hybris inte olik kapten Ahab, en liknelse som för övrigt Edward Said också har använt.

Melville var ingen demagog, men de tankegångar och motsättningar som fanns i samhället omkring honom sögs ändå in i hans texter. Den stora diskussion som omgav arbetet med *Moby Dick* var frågan om slaveriets vara eller icke vara. I romanen återuppstår den laddade diskussionen om rasernas hierarki i form av den svarte skeppspojken Pip. Han är berövad all identitet och på frågan om vem han är svarar han med samma tonfall som säljarna på slavmarknaderna: "Pip! Pip! 55 kg lera – 1,60 lång – verkar feg – lättast att känna igen så! Ding, dong, ding! Är det någon som sett till fegisen Pip?"

ATT EN FÖRFATTARE vid mitten av 1800-talet tar ett språng och börjar skriva på ett sätt som hör hemma i det tjugonde seklet kan te sig nästan mystiskt. Det som en modern läsare är van vid – en rapsodiskt och splittrad berättarteknik, en sprängd kronologi – gjorde Melvilles samtida läsare trötta och nervösa. En kritiker klagade i sin anmälan av *Moby Dick* över att "författaren gång på gång tycks överge idén om en sammanhållen och enhetlig berättelse". Melville förebådade James Joyce med långa, strömmande och fritt associerande "rapporter" från det omedvetna. Delbanco kopplar detta kreativa steg till det "visuella och sociala kaos" som var New York, det "demokratiska skådespel" som var Amerika. Sett så blir det följdriktigt eller åtminstone trovärdigt att kasta litterär konvention över bord och våga allt. I Melvilles nya stil, fylld av utvecklingar och associationer, syns påverkan från dagstidningar och löpsedlar och reklam, från tidningspojknas utrop om nya sensationer. Det New York som Melville växte upp i hade 100 000 invånare och lystes nattetid upp av lyktgubbar som tände de gasfyllda gatlamporna. När han dog 1891 bodde där 3 miljoner och över medborgarnas huvuden löpte ett tätt nät av el-, telefon- och telegrafkablar mellan hustaken. Det var en enorm expansion som fick Melville att ta konstnärliga risker.

Människors materiella levnadsvillkor förändrades i grunden, men minst lika dramatiskt var hur tankemönstren revolutionerades. Under Melvilles ungdomsår var publiceringen av Emer-

sons *Nature* 1836 den största intellektuella händelsen. Där skriver Emerson att världen är "Guds skapelse" och att all moral "ligger försänkt i och strålar ut från naturens centrum". Ett år innan Melville dog lånade han på biblioteket en nyutkommen och omtalad roman, *A Hazard of New Fortunes* av William D. Howells. Där står huvudpersonen på ett hustak och tittar ned längs Andra avenyn på en "laglös, gudlös värld", fylld av livskraft som verkar "lika fri och planlös som den som tvingar tallarna upp ur jorden mot himlen".

NÄR VÄRLDENS MEST BERÖMDA valroman var färdig var Melville bara 32 år, men arbetet hade varit ett sådant kraftprov att han med ett modernt uttryck verkade utbränd. Han drog sig tillbaka och försvann från offentlighetens ljus. Han hade en blygsam statlig anställning, en del talade för att han drack för mycket, att hans äktenskap var uselt. Hans yngsta son tog livet av sig, bara nitton år gammal. Tragedin upprepades några år senare då hans andra son dog ensam bara trettiofem år gammal på ett hotellrum. Om dessa händelser skrev Melville inte ett ord, men de kastar en lång skugga över hans sista verk, *Billy Budd*, som Thomas Mann kallade för världens vackraste roman.

Andrew Delbancos bok har blivit allmänt hyllad, inte bara i USA utan också i Storbritannien, som med sin långa litterära biograftradition har en betydligt kräsnare publik och kritikerkår. Det är lätt och ytterst njutbar läsning, i vissa partier djupt gripande om den författare som haft en sådan stor betydelse för eftervärlden men som under många år av sitt liv endast var känd som inspektör nr 75 vid amerikanska tullverket.

MARIE PETERSON

Modernitetens räls genom Östeuropa

MARJAMPOLE
Oder Europas Wiederkehr aus dem Geist der Städte
Karl Schlögel

Carl Hanser Verlag 2005 (318 s.)

RYSSLAND LÄR VARA DET LAND i världen som har flest järnvägmuseer, och då har man inte tagit hänsyn till alla tågkyrkogårdar med rostande vagnsluk i spridda ruinlandskap. För många rys-sar, på jakt efter jobb och förnödenheter, blev tåg-resan under 1900-talet ett sätt att leva – ibland överleva. Den band samman stad med landsbygd, provins med provins. Med tåg förflyttades trupper till krigens och inbördeskrigens frontavsnitt. Deporterade stuvades in i godsvagnar, i kappsäckar och koffertar hemförde by- och stadsbor åtråvärda produkter som de hade kommit över på avlägsna marknader. Dygn efter dygn kunde de färdas, omklädda till träningsoverall och gymnastiskor för att inte slita för mycket på vardagsutstyret. Konduktören i varje vagn serverade te ur samovar, med en skiva citron i glaset och tunna mördegkakor till. Kupén var fredat område där debattens vågor kunde gå höga, en plats för ostörd samvaro i ett annars rigoröst kontrollsamhälle. De granfärgade tågsätten klöv kontinentens naturliga hinder, kärr och skogar och bergsked-

jor; det stänkande lokomotivet kunde ses som en symbol för okuvlighet och framtidsnista. Doften av kol signalerade att man var på väg, också om undergången närmade sig för somliga.

Snabbhastighetstågen i det nya Ryssland, noterar Karl Schlögel, skär av i stället för att binda samman. Terrängen susar förbi och resan med Neva-expressen mellan Sankt Petersburg och Moskva tar numera så kort tid att det inte finns någon riktig anledning att bekanta sig med sina medpassagerare. Käftandet upphör, folk far med lätt packning, varuknapphetens tid är förbi, te hålls ur termosar i en plastmugg tillsammans med påse och kupéerna har ersatts av öppna salonger där resenärerna sitter med ryggen mot varandra. Tågresa blir inte som tidigare ett avbrott i arbetet, tvärtom erbjuder den kontinuitet. I första-klassavdelningarna finns tv-skärmar och uttag för datorer; mat medförs eller serveras vid sätet; effektivitet premieras, inte eftertänksamhet. Man befinner sig, skriver Schlögel, i en *metropolitan corridor* – alltid på samma ort, samma globala tid under hela sträckan – medan omlandet tonar bort i ett ogripbart töcken. Utanför går allt bara långsammare. Snabbheten ökar avståndet i stället för att krympa det. Schlögel talar här, med en term från Ernst Bloch, om en tilltagande "osamtidighet". Nuet vet inte var det befinner sig, platsen inte hur gammal den är.

Om man vill kan man läsa *Marjampole* som en resa genom moderniteter, där geografin har lika stark närvaro som historien. Karl Schlögel är en pålitlig guide som tycker om att bli häpen. Rummet är för honom aldrig kuliss eller bakgrund. När han besöker en stad, för det är så gott som alltid urbana miljöer han dras till, lägger han omedelbart märke till det tidstypiska tecknet: ornamentet, dimensioneringen. Sällan beskriver han färd-sättet, men man har en känsla av att han ändå föredrar spårbundna kommunikationer. Stationshuset är en återkommande markör, aldrig hamn-kvarteret, flygplatsen, autostradan. Han följer inte som en Claudio Magris de små och stora vattenvägar. Men med kulturhistorikerns osentimentala blick iakttar han det stora kanal-bygget åren 1931–1933, som skulle förbinda sjön Onega med Vita havet, en 227 kilometer lång sträcka, med nitton slussar, femton dammar, fyrtiofem mindre fördämningar, alltså den så kallade Belomorkkanalen, där den nygrävda sträckningen upptar endast sex procent (eller tjugo kilometer) av den totala längden, genom att på ett sinnrikt sätt knyta an till en kedja av befintliga floder och insjöar.

Detta var den första femårsplanens största enskilda projekt. Det genomfördes med slavarbetskraft. Offren kan räknas i hundratals tusen. De dog av kyla, utmattning, sjukdomar, svält, olyckor. Marken där man grävde nytt var oländig klipp- och blockterräng. Den kollektiva kraftansträngningen skulle visa människans seger över naturen. Kadrerna avgör allt, hade Stalin sagt, allt är möjligt för den som bara vill. Den extrema voluntarismen kunde inte acceptera svaghet och misslyckanden. Till lägerzonen hämtades därför många av de bäst utbildade i Petersburg, den gamla huvudstaden med dess delvis intakta elit-institutioner. Schlögel talar om en regelrätt brain drain. Det var fackmän av alla de slag som togs ut till omskolning och tvångskommandering. Ett skuggsamhälle uppstod: det byggdes ett museum för topografi och geologi, det hölls teaterföreställningar och recitationer, man föreläste om relativitetsteori, om Bachtins bok om Dostojevskij, om Goethe. Till vilken nytta? Kanalen var tänkt som ekonomisk förbindelseled, under kri-

Det sammanbindande nätet. Tågen i Ryssland och i Östeuropa inbjöd en gång till ett långsamt närmande mellan stad och land.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

get och Petersburgs belägring blev den en militär frontlinje, skadades svårt och har sedan dess förfallit som vattenväg.

Naturen har erövrat tillbaka. Vad som händer utanför Moskva, Petersburg och ett fåtal andra städer tycks inte det minsta angå de nya makthavarna, konstaterar författaren en smula bittert.

KARL SCHLÖGEL HÖR till de västeuropeiska kännare av Ryssland och Östeuropa som allra kvickast registrerade omsvängningarna där. I en svit böcker från de senaste decennierna har han försökt tolka systemskiftenas dubbla innebörd av återgång och framåtrörelse. Hans bok om Petersburg kring sekelskiftet 1900 öppnade ett panorama av förlorade möjligheter; mäterlig är också studien om mellankrigstidens Berlin som en andlig mötesplats för första världskrigets två paritioner, Tyskland och Ryssland. Ofta håller Schlögel sig på behörigt avstånd från den romerska limes. Knutpunkterna på hans väg heter Tjernivtsi (Czernowitz) i nuvarande Ukraina, Paul Celans stad, Kosice i slovakiska Tarta, där Sandor Mára föddes och växte upp, Nizjnij Novgorod som under sovjetepoken förvandlades från mässstad till bilstad men som har behållit mycket av både ungdomstil och konstruktivism i sin fysionomi. Brno med sina funktionalistiska jättevillor på kullarna runt stadskärnan. Det modernas vitrappning är honom lika kär, tycks det, som secessionisternas färgval i pastell, guld och ockragult. Det unga 1900-talets Riga representerar en mondanitet som håller på att gå över i dekadens. Det finns under en kort och lycklig tid före 1914 en oskuld hos de borgerliga skikten i Europa som får dem att satsa över måttan. Men Schlögel undrar försiktigt om de ändå inte är medvetna om att de har smittats av ett dödligt virus, som sedan blommar ut i skyttegravsland och utrotningsläger när ingen förmår hejda vansinnet, och att "den nya stilen", så märkvärdigt internationell, så hek-

Nya, handlingsberusade eliter har velat ställa så mycket till rätta, och det är som om de hade jagats av känslan att ha bara kort tid på sig.

tisk och feberaktig i sitt utförande, blir ett sätt att göra det bästa möjliga av inkubationstiden.

Förvånansvärt mycket fick sedan stå kvar, trots bombkrig och ideologiska förödelser, även om stalinismen kunde uppfatta jugendstilens formrikedom som en provokation – som den socialistiska klassicismen möjligen blev ett svar på. Först i dag, med den rasande byggboomen i en metropol som Moskva, tycks detta kulturarv vara riktigt hotat. De femton åren efter systemskiftena i öst har varit "borgmästarnas tid", skriver Schlögel. Nya, handlingsberusade eliter har velat ställa så mycket till rätta, och det är som om de hade jagats av känslan att ha bara kort tid på sig. Det finns också ett drag av revanschism. Stadsförnyelse blir stadsdestruktion: man gör sig av med husens interiörer, man river urskillningslöst och bygger pastischer i alltför grandios stil. Det finns ingen känsla för linjer och ensembler i denna nya samhällsplanering, som utmärks just av brist på planering, ett i dag kontaminerat ord. Sådan kritik framför Schlögel samtidigt som han beskriver realsocialismens umgänge med sina stadsmiljöer i termer av urbicid – förintelse, utplåning. Men var det inte snarare fråga om vanvård, eller djup sömn? Inte är kaféskulturens återkomst det som utmärker dagens Prag? Nog måste västeuropén, som själv har tillåtit så mycken stadsförstörelse, vara försiktig med orden. Efter omvälvningarna i Öst- och Centraleuropa töms de centrala stadskvarteren på sina invånare, i en process där väst förefaller ha varit både förebild och pådrivare.

SCHLÖGEL HAR SINA säregenheter som essäist. Han är detaljskarp och man förstår att han har sett varje sak flera gånger, men detta kan göra honom aningen omständlig, repetitiv. Han vallfärdar gärna till glömskans orter, men han kan bli så fångad av den upptäckta rikedom att han glömmer dess skuggsidor, trashankarna, de som överlever mot alla odds och som inte orkar bry sig om sitt eftermäle. Men Schlögels prosa är precis och drabbande. Till exempel beskriver han Georg Lukács, som tillbringade sina sista decennier i en Pest-våning med utsikt över Donau, som en begrepps fetischist. Allt värderas hos Lukács i termer av förnuft eller oförnuft: stalinismen var ett tankefel, "realia als realia" finns inte, inga världs-

krig, ingen ungersk rådsrepublik (vars kortlivade regering Lukács tillhörde och i vars namn han utdömde dödsstraff), ingen Weimarrepublik, inget folkmord på judar. Kriget var viktigt därför att det avslöjade falskheten.

Vänstermannen Schlögel är inte med på detta, han vill se samhällen och städer växa. Marjampole, en undanskymd plats i Litauen, tidigare uppkallad efter kommunistpartiets grundare, har blivit ett centrum för handeln med begagnade bilar i Östeuropa. Man lever på fordon, man utnyttjar olikheter och osamtidigheter i de nya ekonomierna. Här betyder Europa lastbilar, inte humanism. Och ändå ser man hur staden och landet återhämtar sig. Normalitet och normalisering är termer som har fått förändrade innehåll.

ANDERS BJÖRNSSON

Helt vanliga massmördare

TÄTER

Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden

Harald Welzer

S. Fischer Verlag 2005 (323 s.)

"NÄR MÄNNISKOR SOM HAR samma uppföstran, talar samma språk och älskar samma böcker, samma musik och samma målningar som jag, när dessa människor på inget sätt går säkra från att förvandlas till monster och utföra illdåd som vi bortsett från några patologiska avarter aldrig tidigare skadat, varifrån kan jag då hämta min tillförsikt om att inte också jag kan genomgå samma slags förvandling?" Den schweiziske författaren Max Frisch rannsade sig själv. Han hade varit gränsvakt under krigsåren och sört för att den neutrala alprepubliken förblev tillbommad för judar på flykt undan förintelse. När han nu 1946, uppfra *le balcon sur l'Europe*, blickade ut över den härjade kontinenten blev han övertygad om att det som hade givit upphov till den tyska katastrofen också fanns inom honom själv. Den nazistiska våldsregimen hade inte varit en barbarisk atavism, ett tillfälligt återfall i historiens mörker. Den som sökte dess upprinnelse måste gå i närkamp med sina egna tillkortakommanden och våga rikta blicken inåt.

Långtifrån alla var villiga att följa Max Frisch i spåren, allra minst i Tyskland. Under åren efter andra världskriget projicerades skulden tvärtom på ett ondsint ledargarnityr – Hitler, Himmler, Heydrich. Dessa män hade bemäktigat sig den tyska nationen och förlätt det tyska folket. Under de första efterkrigsdecennierna slet Tysklands män och kvinnor med vardagens umbäranden och var inte upplagda för självgranskning. Den självuppfattning som odlades hade vunnit burskap i breda kretsar efter krigsförbrytartribunalen i Nürnberg 1946. De ledande nazisterna var dömda och de värsta oförrätterna kunde förpassas till historien. Det var dags för Herr Schmidt och Frau Müller att gå vidare.

Föreställningen om den vanlige tyskens oskuld, så utbredd under 1950- och 1960-talet, lär något väsentligt om kollektiv psykologi. Den fogas in i ett mönster av starka europeiska berättelser om andra världskriget som tog form i slutet av 1940-

talet och som skulle dominera efterkrigstiden. I dem alla togs den egna samhällsaskådningen i förvar när man hävdade att segern över nazismen väsentligen kunde tillskrivas den egna insatsen. I många länder hade krigets framfart trasat sönder den sociala gemenskapen och underminerat den mellanmänniska tilliten. Berättelserna om andra världskriget skänkte därigenom de talrika offren en mening, de omskakade nationerna en ny identitet och de överlevande en hoppfull framtid. I Tyskland kom nazismen följdräktigt att betraktas som ett verk av en främmande förbrytarliga som tagit kontroll över landet och perverterat de höga ideal som var de sant tyska.

Föreställningen jävades inte av motstridiga empiriska belägg. Redan vid Nürnbergprocessen hade det nämligen framkommit resultat som pekade i en helt annan riktning. Den psykologiska undersökning som de ledande nazisterna underkastats var vetenskapligt mycket grundlig och hade som syfte att ge en så klar bild som möjligt av mänsklighetens värsta förbrytare. För dem som hoppades kunna kartlägga en nazistisk psykopatologi var slutsatserna emellertid nedslående. Koryföerna visade sig inte vara kallhamrade psykopater eller bindgalna våldsvärkare. Deras personlighetsprofiler värderades tvärtom över genomsnittet, de var socialt och emotionellt kapabla och kunde på inget vis betraktas som psykiskt avvikande. "Av våra resultat måste vi inte bara sluta oss till att dessa personer varken är sjuka eller unika i sitt slag, utan även att de återfinns i varje annat land på vår jord", sammanfattade den ansvarige rättspsykologen Douglas Kelley.

Allmänhetens förväntan visade sig vara starkare än alla empiriska belägg. Tanken om en förvriden nazistisk personlighetstyp inlemades i och förstärkte den större berättelsen om den vanliga tyskens oskuld. När konfrontationen med arvet efter Tredje riket kom i gång på allvar mot slutet av 1960-talet sammanföll det med en storhetstid för strukturella förklaringsansatser. För 68-rörelsen var fascismen blott en variant av kapitalismen, och individernas handlande och motiv föreföll helt ointressanta. Under 1970-talet upplevde den strukturalistiska forskningen om nazismen sina verkliga glansdagar. Med modeller hämtade ur samhällsvetenskapernas kanon analyserade historiker byråkratins maktflöden, militärens organisation och rustningsindustrins finansiering i Nazityskland.

UNDER LÅNG TID HAMNADE följaktligen den största av frågor – hur helt vanliga människor plötsligen kunde förvandlas till massmördare – i skymundan. Det var först med 1980- och 1990-talets *Täterforschung* som enskilda förövare hamnade i blickfånget. Den amerikanske historikern Christopher R. Browning argumenterade i *Ordinary Men* (1992) för att socialpsykologins vokabulär – auktoritetstilltro, gruppdynamik, konformitet – var oundgänglig för att förstå varför en grupp vanliga män från Hamburg kunde mörda tusentals judar i östra Polen. Mot denna tes fronterade den amerikanske statsvetaren Daniel Goldhagen, som hävdade att tyskarnas beteende under kriget bäst förklarades av en månghundraårig tradition av antisemitism som under kriget slutligen fick sitt utlopp.

Harald Welzer för i sin nya bok *Täter: Wie aus ganz normalen Menschen Massenmörder werden* resonemangen vidare. Welzer, till professionen socialpsykolog, har under de senaste åren gjort sig ett namn som nydanande utforskare av traderingar av familjers kollektiva minnen, inte minst med den uppmärksammade volymen *Opa war kein*

Nazi (2002). När han nu orienterar sig i en annan riktning visar han att han bemästrar flera ämnen. Hans originalitet ligger inte så mycket i hans empiriska genomlysningar eller i hans förmåga att ställa nya frågor, i mångt och mycket följer han här andra i spåren, utan i att han förbinder forskningstraditioner som sällan möts. Welzer är en socialpsykolog som både behärskar sin egen disciplins traditioner och som har en välutvecklad känsla för historiens villkor.

Det vore för enkelt att påstå att Welzer för samman Browning och Goldhagen. Hans prövande betraktelsesätt och sorgfälligt historiska arbetsmetoder ligger så mycket närmare den förra än den senare. I likhet med Browning återvänder han till flera av socialpsykologins klassiker (Salomon Asch, Stanley Milgram, Philip Zimbardo) och tillmåtar deras iakttagelser stor vikt. Emfatiskt avvisar han alla tankar på att vanliga tyskar under andra världskriget till sin konstitution skulle ha skilt sig så radikalt från andra människor. Om han hämtar något från Goldhagen är det övertygelsen om den antisemitiska ideologins avgörande betydelse: den rasistiska föreställningsvärlden var en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för Förintelsen.

Welzer utgår från att varken de ledande nazisterna eller de inkallade soldaterna var cyniska kappvändare. Med stöd i psykologisk forskning

Kamrattryck och självhävdelse. De mekanismer som fick människor att bli monster var ofta skrämmande enkla. FOTO: BETTMANN/CORBIS

hävdar han att det fanns en vilja hos alla förövare att uppträda moraliskt. För såväl den enkla frontsoldaten som den mäktige partipampen var det angeläget att inordna det egna agerandet i ett större moraliskt rum, där rätt och fel kunde rättfärdigas utgående från överordnade normer. De förenades i vad som skulle kunna kallas en nazistisk moral, en världsaskådning som bars upp dels av en vetenskapligt motiverad föreställning om människors absoluta olikhet, dels av en övertygelse om att denna olikhet utgjorde ett hot mot den högre stående rasen, som för sin överlevnad följaktligen måste bekämpa undermänniskorna.

Den nazistiska moralen slog snabbt igenom efter maktövertagandet 1933. I memoarer och självbiografiska volymer har författare som Sebastian Haffner och Victor Klemperer vittnat om kraften i den nazistiska samhällsomvandlingen. Welzer uppehåller sig särskilt vid vad han uppfattar som det mest avgörande – dynamiken i avsolidariseringsprocessen. På bara några månader förändrades de tyska referensramarna i grunden när judar och andra grupper obönhörligt stöptes ut ur samhällsgemenskapen. Welzer knyter an till historiker som Peter Longerich när han framhäver denna exkludering som Förintelsens kanske viktigaste premisser, men också till Götz Aly när han understryker att många tyskar slöt upp bakom Hitler emedan de profiterade på hans politik. Mest av allt står han dock i skuld till Förintelseforskningens nestor Raul Hilberg, som långt före Browning såg judeutrotningen i ett socialpsykologiskt handlingsammanhang.

WELZER ÄGNAR ETT långt kapitel åt att pröva sina antaganden. I centrum står en grupp helt vanliga män ur reservpolisbataljon 45, en brokig samling frisörer, köpmän och snickare från Schwäbisch Hall, Voigtsdorf och Tiebschnitz som transformerades till ett fruktat dödsförband i Ukraina. Omsorgsfullt rekonstruerar han deras helvetesjakter i de östeuropeiska obygderna och bryter då och då framställningen med hänvisningar till socialpsykologiska observationer och historievetenskaplig forskning. Slutsatsen är att omvandlingen av de normativa referensramarna, formade av den nya nationalsocialistiska ideologin men även av djupare kulturell prägling, var en förutsättning för folkmordet. Gärningsmännen mördade inte som enskilda personer utan som bärare av en historisk mission – det är förklaringen till att både de som begeistrades och de som vämjdes av dåden fortsatte att utföra dem. Men när processen väl hade satts i gång drevs de av en psykologisk egendynamik: av rädsla, av självhävdelsebehov och av en strävan efter att leva upp till kollektivets krav.

"Monster existerar, men de är alltför få för att verkligen vara farliga; de vanliga människorna är mycket farligare", citerar Harald Welzer Primo Levi. Mot slutet av boken vill han med exempel hämtade från Vietnam, Rwanda och Jugoslavien vidga sina slutsatser till det allmängiltiga, men här är det empiriska underlaget alltför magert för att hans teser skall hålla streck. Welzer är i stället som mest övertygande när han med stöd i konkreta fall argumenterar för att man måste se Förintelsen som en växelverkan mellan situationsbetingade och kulturbetingade processer. I likhet med mycket av det bästa i tysk historiografi uppvisar han då en stark social sensibilitet. Han behandlar människan som en varelse bland varelser, han reflekterar över hennes behov av att ingå i större gemenskaper och konsekvenserna när hon utestängs från dem.

JOHAN ÖSTLING

ONE NATION UNDER THERAPY

How the Helping Culture Is Eroding Self-Reliance

Christina Hoff Sommers & Sally Satel

St. Martin's Press 2005 (320 s.)

TRADITIONELLT HAR AMERIKANSK kultur varit en nybyggarkultur som uppmuntrat individen att stå på egna ben, att ta ansvar för sitt eget liv, sina egna handlingar. Så är det definitivt inte i dag, menar journalisten Christina Hoff Sommers och psykiatern Sally Satel som i *One Nation Under Therapy. How The Helping Culture Is Eroding Self-Reliance* låter förstå att terapikulturen tagit över totalt. Cancerpatienter ska tala ut om sina känslor: att vägra delta i en stödgrupp uppfattas som en asocial handling, som att vägra göra sitt bästa för att bli frisk eller åtminstone överleva. Människor som utsatts för trauma ska också tala ut och framför allt ska de inse att de utsatts för trauma. Diagnosen posttraumatiskt stressyndrom tillämpas numera inte bara på krigsveteraner eller människor som sett sina nära och kära dö en våldsam död. För att anses vara i behov av krishjälp räcker det med att man har sett terrorattacken på TV. Syndromet anses dessutom vara lömskt i den meningen att man tänker sig att det kan ta flera år innan symptomen slår till: att behovet av psykiatriska tjänster under det första året efter 11 september 2001 var långt mindre än man förutsett – och ivrigt budgeterade för – har därför inte ansetts som något bevis på att tjänsterna inte kommer att behövas framöver. Dessutom riskerar den som inte självmant söker hjälp att bli påtvingad den. Ett halvår efter terrorattacken skickades psykologer ut till allmänläkarmottagningar i hela New York och förväntades närma sig folk i väntrummen och fråga var de befunnit sig den 11 september och om de kände för att få berätta om sina upplevelser. Att den här strategin var integritetskränkande är en sak; allvarigare är det om ett sådant tillvägagångssätt i själva verket gör mer skada än nytta. Sommers och Satels har i boken en synnerligen intressant genomgång av nyare forskning kring effekterna av "debriefing" (som ju också användes av nordisk psykologisk expertis efter tsunamin), som tyder på just detta.

Boken är starkt polemisk och bitvis klart konservativ, till exempel i sitt "inte dalta med brottslingar"-budskap. Bitvis tar den också upp sådant som är ytterlighetsfenomen. Det är helt säkert inte alla amerikanska skolor som infört ämnet *self science* som går ut på att barnen i tur och ordning ska tala ut om – ja, just det, sina känslor, och därefter besvara frågor som: "Hur känns det att säga vad du känner?" "Hur känns det om du ingenting kan säga?" "Var det något du gärna hade velat säga men censurerade? Vad då?" Men Sommers och Satel har rätt i att det finns en tendens – och det inte bara i USA – att barn får lära sig mer och mer om sig själva och mindre och mindre om omvärlden. De har också rätt i att det är riskabelt att lära barn att alla känslor och alla åsikter är lika legitima. Resultatet kan bli en till tolerans maskerad moralisk blindhet, som när amerikanska studenter förklarar att de inte vill döma Hitler eftersom han ju trots allt måste förstås som en produkt av sin miljö.

MERETE MAZZARELLA

... Sommers och Satel har rätt i att det finns en tendens – och det inte bara i USA – att barn får lära sig mer och mer om sig själva och mindre och mindre om omvärlden.

Drömmen som arkaiskt medium. Och mardrömmen att förbli i ett främmande tillstånd. *Nattmaran* av Johann Heinrich Füssli från 1781.

FOTO: AKG-IMAGES

STOIC WARRIORS

The Ancient Philosophy Behind the Military Mind

Nancy Sherman

Oxford University Press 2005 (242 s.)

EN UNG SOLDAT UNDER andra världskriget är på väg in i sin första strid. En veteran ger honom ett råd för att han skall kunna bemästra sin rädsla: "Föreställ dig att du redan är död." Anekdoten skulle kunna ses som ett renodlat exempel på militär stoicism: tukta dina känslor tills du blir fullständigt oberörd. Men risken finns att kuren är så stark att den också dödar patienten, i varje fall som kännande varelse.

Att stoicismen influerat den militära kulturen genom historien är uppenbart. På ett mer orefleterat sätt visar den sig i kraven på stift upper lip eller, som amerikanerna säger: *Suck it up*. Men har den stoiska filosofin något ytterligare att lära soldater i dag? Ett försök att besvara frågan gör den amerikanska filosofen Nancy Sherman i *Stoic Warriors*, där hon väver samman klassiska texter och berättelser om militära erfarenheter från modern tid.

Hennes inställning till stoicismen är kluven. Stoikernas syn på känslor som kognitiva, omdömen om världen som kan påverkas av förnuftet, har fått en renässans, inte minst genom den kognitiva psykoterapi. Men det finns gränser för denna metod. Vissa upplevelser är outhärdliga, ingen fostrande tanke kan någonsin ta bort det, och modern forskning har visat hur ödesdigert det kan vara att tränga bort eller förneka känslor i samband med traumatiska upplevelser. Den stoiska strävan efter oberördhet kan knappast följas fullt ut. Sherman distanserar sig från den hårda stoicismen och lyfter i stället fram den mjukare romerska varianten, företrädd av Seneca och Cicero, som ger betydligt större utrymme för känslomässiga reaktioner, samtidigt som den behåller det värdefulla i stoicismen, nämligen insikten om att man alltid har möjligheter att kontrollera sin situation genom att påverka sina egna reaktioner på händelser.

På en central punkt förefaller stoicismen helt strida mot vad vi vet om de faktorer som får människor att uthärda och ta initiativ i krig. Det är framför allt gemenskapen i den lilla gruppen som motiverar människor. Stoikernas ideal däremot är närmast att vara en "army of one", emotionellt distanserad till människorna omkring sig. Den viktigaste gemenskapen är den universella, som utgår från att alla människor har del i ett förnuft som genomsyrar kosmos. Men stoicismens kosmopolitiska hållning försvarar ändå sin plats i den militära kulturen, menar Sherman, eftersom den motverkar de negativa manifestationerna av gruppssammanhållning, som demonisering av fienden och övergrepp mot den. Även fienden har del i det gemensamma förnuftet och är därigenom vår like.

RED.

TRAUMPROTOKOLLE

Theodor W. Adorno

Suhrkamp 2005 (120 s.)

FÅ SAKER ÄR SÅ ROLIGA att berätta om som vad man drömt senaste natten. Få saker är för omgivningen tråkigare att lyssna på. Men det är klart, det finns drömmare och drömmare. Att filosofen och sociologen Theodor W. Adorno skulle tillhöra de mer intressanta drömvävarna tror väl inte många, men han utvecklade återberättandet till en egen genre – drömprotokoll. Tanken var att en bok skulle komma ut, men inte förrän nu har en nått liten volym publicerats, *Traumprotokolle*, med drömmar hämtade från tidigt 1930-tal till april 1969, några månader före hans fränfalle.

Problemet med att återberätta drömmar kan vara att man inte vill avslöja de pinsamma delarna. Adorno tillhör här undantagen: han tycks skriva ut också de mest nesliga sidorna. Till dem hör inte de ständigt återkommande avrättningarna där han själv står inför dödspatruller av olika slag, även om det är synnerligen intressant att korsfästelse spelar en viktig roll för honom. Där emot kan hans egen roll som bödel i färd med att

tortera en "andlöst" vacker ung pojke förefalla förrädisk, men då får man inte glömma att markis de Sade spelade en viktig roll som upplysare av upplysningen i Upplysningens dialektik.

Nej, sådant räknas väl i dag som en merit, som ett tecken på ett intressant drömliv. Knepigare är de återkommande pinoscener med Adorno i rollen som överårig elev (minns Strindbergs *Ett drömspel*). Obetalbar är 61-årigens dröm där en skoluppsats om Goethe skall skrivas på sex timmar. Han tror sig ha funnit det centrala hos poeten – att han till sina ord fogade mycken jord – men grips av skräck inte bara för att tiden går för snabbt, utan också för att ingen lärare skall begripa vad han skrivit med dåligt betyg som följd. "Av renaste ångest vaknade jag upp."

Kanske tycks detta bara vara en bok för det motsägelsefulla släktet Adornofans, men det finns betydligt mer att hämta. Inblicken i drömlivet hos en tysk som befinner sig i amerikansk krigsexil säger något om Adorno men kanske än mer om hur besatt en människa kan bli av tillståndet i ett hemland som blivit henne främmande. Hitlers röst nådde över Atlanten, ända in i sovrummet på Pacific Palisades i Kalifornien.

RED.

ENTFERNTE VERWANDTSCHAFT

Faschismus, Nationalsozialismus, New Deal 1933–1939

Wolfgang Schivelbusch

Carl Hanser Verlag 2005 (222 s.)

FÖR FYRA ÅR SEDAN PUBLICERADE den tyske historikern Wolfgang Schivelbusch en omfattande studie över förlorarnas kulturhistoria och nederlagets betydelse för nationell självidentitet. I sin senaste bok har Schivelbusch valt ett kortare format till sitt ämne. Men förlorarnas historia finns fortfarande med som en viktig bakgrund. Det gäller i detta fall de historiografiska förlorarna, de som i mellankrigstidens moderniseringsprojekt såg en gemensam linje i italiensk fascism, tysk nationalsocialism och i amerikansk New Deal-politik. Schivelbusch nämner ett fåtal föregångare som har försökt att kontextualisera de

Schivelbuschs bok är full av brisanta exempel på hur väst- demokratier närmade sig, imiterade eller lånade komponenter från de fascistiska och nazistiska regimerna i Italien och Tyskland.

totalitära och etatistiska regimernas framväxt under 1920- och 1930-talet. En sådan åsidosatt historiker är amerikanen John A. Garraty, som år 1973 publicerade en bok om den politiska tekniken och reformsträvandena under Roosevelts regeringstid och jämförde dem med den samtida nationalsocialismen. Garraty såg likheter i en karismatisk ledargestalt, den ideologiska användningen av nyckelord som nation, folk och land, i styrmekaniken hos en statlig ekonomisk och social politik och slutligen i sättet att använda sig av statliga propagandamedel för att skapa folklig uppslutning. Studien ledde dock inte till någon djuplodande diskussion om USA:s moderna inrikespolitiska historia.

Schivelbusch arbetar vidare på denna förbindelse genom att återskapa 1930-talets tidsanda och idéklimat. Över huvud taget sörjde karaktären hos de olika politiska ordningar som kom till makten under årtiondet för mindre avståndstagande mellan nationerna än vad man i dag kanske tror. Bekämpandet av samtidens stora ekonomiska kris var en långt mer pliktuppfyllande uppgift än att loda de totalitära, maktfullkomliga och diskriminerande tongångarna i olika styrelseskick. Erfarenhetshorisonten sträckte sig inte längre än till 1929. Och med denna beklämmande utblick gick det förvånansvärt lätt att hänga av sig den liberal-demokratiska rocken. Den liberala marknadsordningen hade ur detta perspektiv misslyckats fundamentalt. Det fanns ingen anledning att värdera denna politiska ordning högre än någon annan som utlovade att fungera bättre.

Schivelbuschs bok är full av brisanta exempel på hur västdemokratier närmade sig, imiterade

eller lånade komponenter från de fascistiska och nazistiska regimerna i Italien och Tyskland. För många var inte fascismen någon dödsbringande och människoföraktande rörelse utan helt enkelt en tredje väg mellan socialism och liberalism. Rörelsernas uppenbara drag av terrorvälde betraktades överseende som en ofrånkomlig del av deras födslovåndor. Men utbytet av idéer löpte också i den andra riktningen. Om New Deal tog intryck av den europeiska ekonomiska och sociala ordningen, så påverkades nazismen och fascismen av den amerikanska klasslösheten som politisk religion.

Fyra teman behandlas i boken. Det första berör karaktären hos regimen och dess ledarstil. Särskilt lyfter Schivelbusch fram den karismatiska ledaren som "förnyare", oavsett om denne kom folkligt-underifrån som korpralen Hitler eller patriciskt-utifrån som aristokraten Roosevelt. Det andra temat behandlar den ekonomiska politiken, intresset för korporativa marknadslösningar och hur genomgripande statliga regleringar fick steg i näringslivet. Det tredje berör betydelsen av statliga propagandamedel. Det fjärde – och intressantaste – undersöker samtidens enorma geopolitiska projekt. Här om någonstans blir det begripligt att fascismen och nationalsocialismen nådde en sådan framgång just därför att de utmålade sig som sociala och egalitära politiska ordningar i motsatsställning till kapitalismens missförhållanden.

Det finns tydliga ekon från andra kritiska uppgörelser med 1900-talets politiska historia i boken. Mest intressant skulle förmodligen en parallell läsning vara av Karl Polanyis *The Great Transformation* från 1944. Även Polanyi undersökte hur samhället konsoliderade sociala krafter mot marknadens orättfärdiga självuppfyllande. Men Schivelbusch är inte tillnärmelsevis lika teoretiskt innovativ som Polanyi. Schivelbusch bygger i stället hela studien på komparativa variationer, ett grepp vars framgång framför allt vilar på förutsättningen att hela denna gemensamma historia är glömd och att få har velat eller haft mod att bearbeta den igen.

RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

KARL-OLOV ARNSTBEG

Professor i etnologi vid Stockholms universitet. Författare till boken *Typiskt svenskt – åtta essäer om det nutida Sverige*.

MATS BENNER

Docent vid Forskningspolitiska institutet, Lunds universitet.

ANDERS BJÖRNSSON

Publicist och författare.

AJE CARLBOM

Forskare i socialantropologi vid Lunds universitet. Författare till avhandlingen *The imagined versus the Real Other: multiculturalism and the representation of Muslims in Sweden*.

JOHN EADE

Professor i sociologi och antropologi vid Roehampton University.

FATANEH FARAHANI

Doktorand i etnologi vid Stockholms universitet. Hennes avhandling *Diasporic Narratives* undersöker iranskfödda svenska kvinnors syn på kropp och sexualitet.

CARL-GÖRAN HEIDEGREN

Universitetslektor i sociologi vid Lunds universitet.

LARS ILSHAMMAR

Historiker med inriktning på it och politik. Redaktör för tidskriften *Media i Fokus* och institutionschef för Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

INGMAR KARLSSON

Generalkonsul i Istanbul.

LARS MAGNUSSON

Professor i ekonomisk historia och vice rektor vid Uppsala universitet.

MERETE MAZZARELLA

Professor i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.

MARIE PETERSON

Författare och litteraturkritiker.

JYOTIRMAYA SHARMA

Redaktör på dagstidningen *The Hindu* och författare till boken *Hindutva: Exploring the Idea of Hindu Nationalism*.

STEN WIDMALM

Statsvetare vid Uppsala universitet.

JOHAN ÖSTLING

Doktorand på historiska institutionen vid Lunds universitet.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 4 APRIL 2006

FOTO: KARL-OLOV ARNSTBERG

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 400 kr (Norden 500 kr). Studerande: 200 kr.

Beställ din prenumeration: Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se Telefon: 031-743 99 05 eller fyll i talongen nedan.

Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...

- ☐ Helår 9 nr normalpris 400 kr
☐ Studerande 200 kr (posta kuvert med talong och kopia på betald
terminsräkning eller skriv Ditt CSN-kortsnr här:

Namn

Adress

Postadress

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM